

İran'da Devrim ve Karşı-Devrim

Phill Marshall

İÇİNDEKİLER

Ek sözlük

Giriş

İran'da kapitalizm

Kapitalizmin başlangıcı

Bileşik ve eşitsiz gelişme

Yeni işçi hareketi

Sürekli devrim

Kapitalizmin pekişmesi

Devrim

İşçi hareketi

Kitle grevi

Dinsel muhalefet

Solun başarısızlığı

Şah'tan sonra

İşçi kontrolü ve şuraların iktidarı

Sol intihar ediyor

Stalinizmin trajedisi

Sonun başlangıcı

Komiteler

Yeni devlet ve İslami Cumhuriyet Partisi

Savaş

Devrimin Öğrettikleri

Solda tartışma

Devrimci sosyalist bir partinin inşası

Notlar

METİNDE GEÇEN ARAPÇA VE FARŞÇA TERİMLER İÇİN SÖZLÜK

Anjoman-e islami: İslami toplum

Ayetullah: En kıdemli dini lider

Baseej: Seferberlik

Bazaar: Pazar yeri; pazara dayalı, tezgahçıları, zanaatçıları, tüccarları, sermayedarları içine alan kurum

Fetfa: Uyulması zorunlu dinsel emir

Fedai (çoğulu fedaiin): İran halkının fedai gerillaları örgütü üyesi

Hizbullah: Allah'ın partisi

Hizbullahi: Allah'ın partisine üye kişi, Humeyni rejiminin taraftarı

Homafar: Havacı

İmam: Dini lider

Cihat: Kutsal savaş

Jahad-e sazandegi: Yeniden inşa savaşı

Meclis: Parlamento

Maktabi: Dürüst, dinine bağlı Müslüman

Mücahit (çoğulu mücahidin): Halkın mücahidleri örgütü üyesi

Mostakberin: Ezen, baskı uygulayan kimse

Mostazafin: Yoksul, ezilen kimse

Molla: Dinsel hiyerarşinin alt katmanlarına dahil olan din adamı

Pasdar (çoğulu pasdaran): Muhafız

Paykar: Savaş, dövüş

SAVAK (kısaltılmış isim): Pehlevi rejiminin gizli polis örgütü

Şeriat: İslami yasa

Şura: Konsey

Takiye: Güç koşullar altında bulunulduğunda hileye başvurmak, gerçek niyet ve düşünceleri saklamak.

Tudeh (Kitleler): Halk Partisi

Ulema: Dini bilginler topluluğu

Ümmet: Topluluk

Waaf: Dini bağış, vakıf

SUNUŞ

İran Devrimi'nden bu yana on yıla yakın bir süre geçmiş olmasına karşın, hâlâ pek çok sosyalist bu büyük kitle hareketinin bereberinde getirdiği gelişmeleri nasıl açıklayacağını bilemez halde bulunuyor. Bazıları, İran'da ve dünyanın çeşitli yerlerinde, coşkuyla 'İslami' devrimden, dini liderliğin ve bugünkü 'ilerici' hükümetin olumlu rolünden söz ediyorlar. Kimileri, Humeyni rejiminin uyguladığı baskılara bakarak, olayın bütünüyle bir felaketten ibaret olduğu sonucuna varıyorlar. İran'ın 'halk iktidarı'nın bir biçimine doğru evrildiğini düşünenler de var; bazıları ise, ülkenin Şah Pehlevi hanedanlığını aratacak denli geriye gittiği kanısında. Kimi Humeyni'nin güçlü bir anti-emperyalist, kimi ise eli kanlı bir cani olduğuna inanıyor.

Irak ile olan Körfez Savaşı tabloyu daha da karmaşık hale getirdi. Batı'nın Irak'ın arkasında saf tutması ve İran'a karşı askeri güç kullanmasıyla birlikte, yeni bir emperyalist tehdite karşı İran'ı ilk savunanlar Batılı ülkelerdeki sosyalistler oldular. Ancak bu onların Humeyni rejimine sıcak bakmaları gerektiği anlamına mı geliyor -benzer şekilde, Körfez Savaşı İran'daki sosyalistlerin kendi yöneticilerine karşı eleştiri dozunu azaltmalarını mı gerektiriyor? Bu sorulara yanıtlar verebilmemiz ancak devrimi ve onun yaratmış olduğu toplumun niteliğini anlayabilmemiz halinde mümkün olabilir.

1979 yılında Şah'ı iktidardan eden devrim son derece önemli bir olaydı. Devrim, Marksist gelenekteki her canalcı sorunsalı öne çıkardı: emperyalizmin doğası; kapitalizmin bir bunalım sırasındaki kırılmalılığı; işçi sınıfının rolü; devlet iktidarı; ideoloji ve din sorunları, azınlıklar sorunu, kadınların kurtuluşu sorunu ve hepsinin başında, devrimci işçi partisinin niteliği sorunu. Ne var ki, bu sorunların her biri üzerindeki tartışmalar, bugünkü İran'ın karakteri konusundaki uzlaşmazlıklar gibi, varlıklarını sürdürüyorlar.

Elinizdeki kitap, bu sorunlara bir açıklık getirebilmek, devrimcilere her uluslararası sosyalistin yararlanması gerektiği bilgi dağarcığına İran deneyimini de ekleme olanağı sağlamak için İran Devrimi'ni ele alıp irdeliyor. Bu devrimin kavranmasının İran'da sağlıklı bir sosyalist akımın inşasına giden yolda atılmış ilk adım olacağı inancı, kitabın kaleme alınmasının bir diğer nedeni.

Yazarın notu:

Öneri ve eleştirileriyle bu kitabın yazılmasına katkıda bulunan arkadaşlara ve yoldaşlara, Colin Barker, Alex Callinicos, Tony Cliff, Ali Hassani, Clare Hill, Charlie Hore, Mansour Mansouri, Peter Marsden, Maryam Poya, John Rose ve Farhang Tabrizi'ye yardımları için teşekkür ediyorum.

Yazar hakkında:

İngiltere'deki Socialist Workers Party'nin bir üyesi olan Phil Marshall, partinin periyodik yayın organları olan International Socialism ve Socialist Worker Review'de Ortadoğu'yla ilgili yazılar yazıyor. Yazarın İntifada adlı bir kitabı daha var.

1. İRAN'DA KAPİTALİZM

Şahlık rejimi Şubat 1979'da çöktüğünde, İran'daki dini liderler bunu başarılı bir *İslami devrim* olarak ilan ettiler. Bunlar, zaferin dini çevrelerin yönetimi altında hareket eden milyonlarca dindar Müslümanın çabaları sayesinde kazanılmış olduğunu ileri sürüyorlardı. Bu, İran devrimi hakkında yaratılmış olan ve bugüne değin devrimin kavranmasına yönelik girişimlerin önünde bir engel olarak duran ilk büyük efsane olacaktı.

Yurtdışında 'devrimci İslam' teorileri boy göstermeye başlarken, sözünü ettiğimiz bu gerçekdışı sav, sol kesimler de dahil olmak üzere, pek çok İranlı tarafından kabul edildi. Batı'daki akademisyenler Şii İslamın geleneklerinde yeni erdemler keşfettiler; İran deneyimi temelinde Marksizm ile din arasında sentezler yapmaya girişenler oldu.¹

Oysa, devrimin kökleri ne Şiiliğin geçmişinde, ne de İran'ın dini kurumlarının özgül karakterinde yatıyordu. Bu köklerin aranması gereken yer, İran kapitalizminin yaşamakta olduğu değişimlerdi.

Devrimi gerçekleştiren güçler yılları bulan kapitalist gelişimin ürünleriydiler. Bu sürecin bizzat kendisi -kısmen Pehlevi diktatörlüğünün yıllarca yürüttüğü propagandanın bir sonucu olarak- gözlerden uzak tutuldu. Sosyalistler dahi, gelişmeye ilişkin bakış açılarındaki teorik çarpıklıklar yüzünden, İran tarihinin büyük kısmını yanlış bir biçimde kavradılar. Kitapta göreceğimiz gibi, bu teorik çarpıklıklar ve yanlış kavramalar solu İran toplumunun yanlış bir çözümlemesine ve kendisini felakete sürükleyen stratejiler izlemeye götürdü.

Şu halde, sorulması gereken sorulardan biri şu: Modern İran tarihinin en önemli özellikleri nelerdir ve bunlar sosyalist pratik açısından ne tür anlamlar içerirler?

Kapitalizmin başlangıcı

İran solunun büyük bölümü, İran kapitalizminin gelişim süreci içinde en belirleyici dönemin son 30 yıl olduğu düşüncesindedir.² Gerçekte ise, İran sistemi yaklaşık 100 yıl önce ortaya çıkmış güçler tarafından biçimlendirilmiştir.

İran 1880'lerde dünya ekonomisinin kenarında bir yerdeydi. Ezici çoğunluğu kırsal kesimde yaşayan 9.9 milyona yakın bir nüfusa sahipti. İşgücünün yüzde 90'ı tarımsal faaliyette bulunuyor ve göçebe bir yaşam tarzı sürüyordu. Kırsal nüfusun büyük bölümü topraksızken, muazzam genişlikteki araziler başka yerde yaşam süren toprak ağalarının mülkiyetinde bulunuyordu. Bir tüccar sınıfın ve küçük tacirlerle bazarilerden³ oluşan bir toplumsal katmanın belli bir nüfuzla sahip olduğu şehirlerde yaşayan insanların sayısı bir milyonun altındaydı. Esas olarak toprak sahiplerinin çıkarlarını temsil eden güçsüz bir hükümet Şah adına ülkeyi yönetmekteydi.

Yaygın kabul gören bir görüşe göre, ülkede ne ulusal sanayi, ne de yerli bir kapitalist sınıf vardı. Gerçekte ise, henüz oluşum halinde bulunan bir sanayi burjuvazisi halihazırda mevcuttu. İranlı girişimciler, ondokuzuncu yüzyılın büyük bölümü boyunca, esas olarak Batı pazarı için üretim yapan bir tekstil ve ipek üretimi örgütlemişlerdi. Yüzyılın ortalarında, özellikle İngiltere ve Rusya'nın pazara sunduğu ucuz ürünler, İran'da üretilen bu malları uluslararası pazarın dışına itmeye başladı ve İran'daki sanayi sektörlerinin çökmesine neden oldu. Ancak, 1870'lerle birlikte Batı'nın halıya ve daha kaliteli tekstil ürünlerine yönelik talebinin giderek artması bu sektörlerde yeniden bir canlanma yarattı. Hem 'ev' endüstrisi, hem de atölye üretimi gelişme kaydetti ve tüccarlarla birlikte girişimcilerin konumu güç kazanmaya başladı.⁴

Şahlar, kendi konumlarını güçlendirme çabasının bir parçası olarak bu süreci hızlandırdılar. Devletin, yabancı sermayeyi davet ederek en uygun şekilde inşa edileceğine inandıkları yeni sanayiler sayesinde artacak olan vergi gelirlerinden faydalanmayı umuyorlardı. 1872 yılında Şah, -

daha sonraları ünlü bir haber ajansının sahibi durumuna gelecek olan - İngiliz işadamı Baron de Reuter'e İran'ın tüm kaynaklarını sömürme hakkı tanıyan bir ayrıcalık tanıdı. Anılan dönemde yaşanan benzeri girişimlerin pek çoğunda olduğu gibi, Reuter'lere tanınan ayrıcalık yeni sanayilerin kurulmasını sağlamadığı gibi tüccar sınıfı içinde büyük bir hoşnutsuzluk yarattı. Şah, 1890'da bir başka İngiliz işadamına tütünün üretimi, satışı ve ihracı üzerinde tekel hakkı verdiği zaman kitlesel bir muhalefet hareketiyle karşılaştı. Şah, dini liderlerin güçlü bir destek verdikleri tüccarların liderliği altındaki hareket karşısında geri adım atmaya zorlandı. Ekonomik değişim ağır adımlarla ilerliyordu - ancak daha şimdiden siyasi gelişmelerde kendi yansımaları bulmaya başlamıştı.

Ondokuzuncu yüzyıldan çıkılıp yirminci yüzyıla girilirken, ekonominin en modern sektörleri yabancı kapitalistlerle yerel burjuvazi arasında paylaşılmış durumdaydı. Telgraf şirketi, Hazar Denizi'ndeki balıkçılık sektörü, önde gelen karayolu inşaat şirketi yabancı imtiyaz sahiplerince işletiliyordu. Mamul malların büyük bölümü çok sayıdaki küçük atölyede zanaatkarlar tarafından üretiliyordu; ancak halı dokumacılığı ile deri sanayiinde, bazı maden ocaklarında ve matbaacılık alanında faaliyet gösteren küçük fabrikalar da vardı. Söz konusu döneme ilişkin bir çalışmada belirtildiğine göre, o günlerin en büyük işletmesi Tebriz kentinde bulunan ve 1.500 işçi çalıştıran bir halı fabrikasıydı.⁵

1900 ile 1914 yılları arasında ekonomik gelişme hız kazandı. Otuz modern fabrika kuruldu; bunlardan bazıları tanınan imtiyazlar aracılığıyla, bazıları ise İran ticari sermayesinin sanayi üretimine doğru genişlemesiyle kurulmuştu. Hükümet, - yine kendi vergi gelirlerini artırmak amacıyla - daha fazla yatırımı teşvik etmek için çeşitli girişimlerde bulundu ve yabancı sermaye kadar İran sermayesini de yüreklendiren bir kamu işleri bakanlığı oluşturdu. Tüccarlar, hisse senetlerini diğer tüccarlara, girişimcilere, toprak sahiplerine, hükümet görevlilerine ve hanedan ailesi üyelerine satarak, ana sermayesi batı kaynaklı olan bir dizi şirket kurdular. Dini liderler, İran'ın sanayi üretimini geliştirmeyi ve Batı mallarını pazardan uzaklaştırmayı amaçlayan şirketlerin desteklenmesinin kutsal bir dava olduğunu ilan ederek İranlıların bazı projelere yatırımda bulunmaya ikna edilmesinde belirleyici rol oynadılar.⁶

Ekonominin bütününün yalnızca bir bölümü üretim faaliyeti içinde olmasına karşın, sektör gücünü pekiştirmişti. Son zamanlarda yapılmış ve bu dönemdeki ekonomik gelişmeyi kendisine konu edinmiş bir araştırmada şu sonuca varılıyor:

İran'da modern sanayinin üstesinden gelmek zorunda olduğu pek çok engele - hammadde ve enerji maliyetleri, taşımacılıkta yüksek maliyet oranları, dış rekabete karşı bir korumanın bulunmaması, ekonomi dışı faktörler - karşın, 1900'ün öncesi ve sonrasında Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen süre içinde sanayileşme hatırı sayılır bir düzeye erişmiş bulunuyordu.⁷

Yaşanan değişimler, çok geçmeden kendilerini siyasi alandaki gelişmelere yansıttılar. Şah'ın yabancı sermayeyi ülkeye sokma çabasına karşı yürütülen muhalefet, bir kitle hareketinin monarşiyi bir kez daha tehdit ettiği **1905 Anayasal Devrimi**'ni teşvik etti. Tüccar sınıfı, dini liderler, yenilikçi serbest meslek sahipleri ve intelligentsia ile embriyon halindeki burjuvazi arasında kurulu istikrarsız bir ittifak, bu devrimin başını çekti. Monarşi, içinde burjuva demokratik hakların (ifade özgürlüğü, dernek kurma ve toplanma hakkı) tanındığı bir anayasayı kabul etmek zorunda kaldı; tüccarlar ve burjuvazi mecliste temsil edilmeye ilişkin bazı haklar elde ettiler.

Ekonomik ve siyasi değişim etkisini toplumun diğer alanlarında da gösterdi. Küçük bir işçi sınıfı sürekli büyüme kaydediyordu ve devrimin beraberinde getirdiği özgürlüklerden cesaret alan işçi örgütleri doğmaya başlamıştı. İran'da kayıtlara geçmiş ve doğruluğuna inanabileceğimiz ilk grev, Eylül 1906'da Enzeli'de yaşandı; grevi gerçekleştirenler, işleri yolunda giden birkaç yabancı şirketten biri olan Rus şirketi Liazonov'a bağlı balıkçılardı.⁸ 1907 yılında, Tebriz ve Tahran'daki

telgrafçılar, Enzeli'deki liman işçileri ve denizciler, Tebriz'deki matbaa, elektrik ve tramvay işçileri ücret artışı, çalışma saatlerinin kısaltılması, ücretli izin, daha iyi çalışma koşulları talepleriyle greve çıktılar.⁹ İlk Tahran'daki matbaa işçileri, ardından liman işçileri ve gemiciler, ayakkabıcılar, tramvay şoförleri, halı dokuma işçileri arasında sendikalar kuruldu.¹⁰

Bu arada önemli bir gelişme daha yaşandı: Egemen sınıfın monarşi yanlısı kesiminin ulusal kalkınmayı hızlandırmak yolunda sarfettiği çabalar hüsrarla sonuçlanmış olmakla birlikte, küçük, modern bir sanayi sektörü doğmuştu. Bu, birkaç kentle sınırlı ve mütevazı boyutlarda bir sektördü. Bununla birlikte, kapitalist üretim ilişkilerine özgü sınıf çelişkileri giderek gözle görülür hale geliyordu; henüz oluşum halindeki bir burjuvazi ile küçük bir proleterya daha şimdiden bir çatışma içindeydiler.

Kapitalizmin pekişmesi

1908'de Kuzistan'ın güney-batı eyaletinde petrol bulundu. Petrol şirketlerinin gerekli teçhizatları ithal ederek bir inşaat programını başlatmalarıyla birlikte, entegre bir modern sanayi sektörü hızla gelişmeye başladı. Bu, ilk demiryolu şebekelerinin kuruluşuyla ve İran'daki ilk büyük işçi yoğunlaşmasına temel sağlayan iki proje ile eşzamanlı olarak yaşandı. Kuzeyden gelen göçmenler Rusya'nın petrol sahâlarındaki ilk İranlı işçi grubunu oluşturdu.¹¹

Bu dönem boyunca sanayileşmeyi hızlandırma yolunda yoğun çabalar harcandı; hükümetin Amerikalı bir heyeti ekonomik gelişmeye yön vermesi için ülkeye davet etmesi, bunlar arasında değinmeye değer olanlardan birisiydi. Ancak, Birinci Dünya Savaşı sırasında ülkenin İngiliz, Fransız ve Rus ordularının işgaline uğraması bütün bu süreci yavaşlattı.

İran savaştan sonra derin bir istikrarsızlık içine düştü. Merkezi hükümet giderek zayıfladı; bu ise, Gilan'ın kuzey vilayetlerinde ve Azerbaycan'da bölgesel hareketlerin gelişmesine fırsat verdi. Yabancı işgali ve Rusya'da 1917 Devrimi'nin başarısı şehirlerde yaşayan halkı radikalleştirmişti. Petrol sanayiinde ilk kez grevler yaşanırken, daha önceleri ilk örgütlenme geleneğinin yaratılmış olduğu üretim alanlarında işçiler - özellikle matbaa ve fırın işçileri - yeni bir mücadele dalgasına öncülük ettiler.¹² 1921 yılına gelindiğinde, sendikalar 100.000 dolayında olduğu tahmin edilen sanayi çalışanları arasında 20.000 üyeye sahip olduklarını ileri sürüyorlardı.¹³ Eylül 1921'e gelindiğinde hareket öylesine güç kazanmıştı ki, henüz yeni kurulmuş *İran Komünist Partisi*'nin nüfuzu altında, Komünist Enternasyonal tarafından kurulmuş *Profintern* (Kızıl İşçi Sendikaları Enternasyonal) ile çok yakın ilişkilere sahip merkezi bir *Sendikalar Konseyi* kurulmuştu.¹⁴

İşçi sınıfı, henüz küçük olmakla birlikte, oldukça yüksek bir mücadele düzeyine sahipti. 1921'de fırıncılar, matbaacılar, postane işçileri, liman işçileri, petrol işçileri, terziler ve öğretmenler greve gittiler - öğretmenler devlet memurlarının bir sendikaya üye olamayacaklarını bildiren bir kararnameyi protesto etmek üzere greve çıkmışlardı.¹⁵ 1923 yılı başarıyla geçen başkaca grevlere sahne oldu; ancak, aynı yılın yaz aylarına doğru, ordunun bir baskı kampanyası başlatmasıyla birlikte hareket bir bütün olarak çarpıcı bir gerileme içine girdi.

Söz konusu kampanya, İngiltere tarafından desteklenen ve ordunun kontrolünü eline geçirmiş olan Rıza Han tarafından düzenlenmişti. Kullandığı cumhuriyet yanlısı retorik, önemi giderek artan tüccar sınıfının ve burjuvazinin kaygılarını yatıştırdı. Zayıflamış bir Şah'ın - ki 1920'de Rıza Han tarafından ülkeden kovulacaktı - varlığından hoşnutsuzluk duyan, bölgesel hareketlerden ve işçi örgütlerinden korkan bu sınıflar, modernize edilmiş ordunun bu liderinden devlet kontrolünü yeniden rayına oturtmasını bekliyorlardı. Rıza Han'ın Gilan, Kürdistan ve Horasan'daki bölgesel hareketlere ve işçi hareketine karşı giriştiği saldırılardan ilk elde çıkar temin edenler bu sınıflardı.

1925 yılına gelindiğinde, Rıza Han cumhuriyetçiliği bir kenara atıp kendisini Şah ilan edecek kadar güçlüydü. Bununla birlikte, Rıza Han, devlet yatırımları ve yerel sanayinin korunması

talebinde bulunan burjuvazinin gereksinmelerine oldukça uygun bir modernleşme programını benimsedi ve ülkenin ilk ciddi gelişme stratejisini uygulamaya koydu.

İran'a modern bir altyapı kazandırma çabaları esaslı bir sanayileşme programı ile el ele yürütüldü. Şah Rıza, kendisinden önce gelenlerin yaptığına aksine, yurtdışından sermaye sağlama arayışına girmeyip devletin ekonomik etkinliklerini petrol gelirleriyle ve vergilendirme sayesinde elde edilen büyük miktarda paralarla finanse etti. Aynı zamanda tüccarları ve fabrika sahiplerini yatırımda bulunmaya teşvik etti. Yabancı devletlere imtiyaz tanımaya dayalı sistem kaldırıldı; İran'ın kendi finans kurumları oluşturuldu ve ithal ikameci bir ekonomi politikası uygulamaya sokuldu. Yüksek gümrük vergileri - ki bu durgunluk dünya ekonomisini sarsarken yaşamsal bir öneme sahipti - yerel sanayileri dış rekabete karşı koruyordu.

Devlet değişimin önde gelen organıydı; fakat, sık sık gözden kaçırılan bir gelişim seyri içinde, burjuvazi ve tüccar sınıfı bu süreçte önemli bir role sahiptiler. Devlet sermayesi ile özel sermaye, birlikte, sanayi sermayesinin genişlemesini büyük ölçüde İranlılara ait bir başarı durumuna getirdiler.

İran'daki mali gelişmeyle ilgili olarak son zamanlarda kaleme alınmış bir çalışma şu yorumda bulunuyor:

[Devlet düzeyinde] bu büyümenin İranlıların kendileri tarafından finanse edildiği gerçeği özenle vurgulanıyordu. Dış borç teklifleri geri çevrildi; petrol gelirlerinin 1930'ların ortalarından itibaren büyük ölçüde askeri amaçlara tahsis edilmesiyle birlikte, kalkınma programının maliyeti başta tüketim vergisi olmak üzere vergilerle giderek artan bir para arzıyla karşılandı.¹⁶

Bu arada, burjuvazi ve tüccar sınıfı bir 'yatırım hastalığı'na tutuldu. Yeni sanayi yatırımlarından gelen yüzde 60-80'lik kârlar burjuvazinin kendisine olan güvenini giderek daha da arttırdı. 1936 tarihli İngiliz kaynaklı bir raporda Azerbaycan'daki gelişme şu şekilde tanımlanıyordu:

Ticaret sektörüne yatırım olanaklarının azalmasıyla birlikte, sermaye biriktirme eğilimi içine girmiş olanlar bile, şimdiye kadar öne çıkmış fabrikaların başarılarına bakarak ve ellerindeki birikimleri daha güvenceli yabancı paralara çevirme konusunda yaşadıkları sıkıntıları dikkate alarak, sanayi alanındaki gelişmelere katılmaya ikna oluyorlar.¹⁷

İsfahan kentinde, "nüfusun her kesiminden insanın, yalnızca elindeki tasarrufla sınırlı olsa bile, şu ya da bu oranda bir yatırıma sahip bulunduğu" söyleniyordu.¹⁸

Sonuçlar gerçekten çarpıcıydı: 1931 yılına gelindiğinde, özellikle tekstil, gıda ve inşaat malzemeleri sektörlerinde faaliyet gösteren 30 büyük fabrika ile 200 kadar irili ufaklı işletme yaratmış olan bir sanayileşme dalgası yaşanıyordu.¹⁹ Söz konusu gelişme on yıl kadar devam etti; 1941 yılında ülkede 346 modern işletme vardı ve sanayi sektörüne yatırılmış sermaye toplam 260 milyon dolara ulaşmıştı - bir ülke için çarpıcı bir büyüklüğü ifade eden bu miktar, anılan dönemde, sık sık son derece yetersiz bir miktar olarak değerlendirildi.²⁰

Kalkınma programının başta gelen sonucu devletin güçlendirilmesi olacak, bununla beraber burjuvazi de bundan azami ölçüde yararlanacaktı. Şah Rıza, siyasi sistemin üst kademelerinde tüccarlarla ya da sanayi kapitalistleriyle yakın bir işbirliği içine girmedi; bunun yerine toprak sahibi sınıfın kendisine sadık kesimlerinin gücünü pekiştirmeyi yeğledi. Bununla birlikte, onun tahta geçişini izleyen 20 yıllık süre İran sermayesinin büyüme dönemi içinde yaşamsal bir yer tuttu; bu

süre içinde geniş mali kaynaklar biriktirildi ve daha da önemlisi, yerli sermaye İran'ın ekonomik sistemi içindeki yerinin güvence altına alınmış olduğunu gözdledi.

Aynı dönem içinde işçi sınıfı da hızlı bir büyüme kaydetti. Bir tahmine göre, 1920'lerin ortalarıyla 1930'ların ortaları arasında kalan sürede sanayi işçilerinin sayısı **yüzde 250** oranında arttı; bir başka tahmin, 1934 ile 1938 yılları arasındaki artış oranının yine **yüzde 250**'ye yakın bir oran olduğunu söylüyor.²¹ İşçilerin sayısına ilişkin olarak verilen rakamlar çeşitlilik gösteriyor - 1940 yılı itibarıyla, işçilerin sayısı kaynaklarda 170.000'den 261.000'e, ve hatta 525.000'e kadar değişiyor.²²

İşçilerin çoğunluğu hâlâ küçük atölyelerde çalışıyor olmakla birlikte, büyük ölçekli işletmelerde çalışan işçilerin sayısı düzenli olarak artış gösteriyordu. 1940 yılında, 1.000 ila 2.000 arasında işçi çalıştıran fabrika sayısı 11, 500 ila 1.000 arasında işçiye sahip fabrika sayısı ise 17 idi.²³ İsfahan'da toplam 5.372 işçinin çalıştığı sekiz büyük tekstil fabrikası vardı; bu rakam Yezd için iki (1.074), Kerman için bir (696) ve Şahi için bir (3.396) idi. Tahran'da toplam 5.000 işçi çalıştıran dört tabakhane vardı.²⁴ Petrol sanayiinde çalışan işçi sayısı 30.000'in üzerindeydi; demiryollarında 14.000, inşaat sektöründe ve karayolu yapımında ise 60.000 kadar işçi çalışıyordu.²⁵

1920'lerin ortalarında yaşanan baskı döneminden sonra sendikal etkinlikler keskin bir düşüş göstermiş ve sanayi gelişim dönemi boyunca görece düşük bir düzeyde seyretmişti. Bir dizi sanayi sektöründe örgütlenmeye gidildi - bu örgütlülükler sonucu 1928'de Mazanderan'da demiryollarında, 1929'da Abadan'daki petrol rafinerisinde, 1930'da Tebriz'deki kibrit sanayii ile İsfahan'daki tekstil sanayiinde grevler yaşandı. Bu grevlerden sonra, Şah Rıza yönetiminin geri kalan dönemi boyunca sendikalar bütünüyle etkisiz bir durumda kaldılar.

İşçilerin örgütlülüğündeki keskin düşüş büyük ölçüde Şah'ın polis rejiminin bir sonucu olmakla birlikte, *İran Komünist Partisi* (İKP) üyeleri ya da taraftarları arasında yaşanan moral bozukluğu da bunda bir ölçüde rol oynadı. 1920'li yılların sonları boyunca, İKP'nin üye olduğu Komünist Enternasyonal, Moskova'nın dış politikasının gereksinmelerine bağlı olarak, üyelerini güç durumda bırakan bir biçimde bir dış politika stratejisinden diğerine çark edip duruyordu. İKP, Moskova rejiminin izlediği hatta bağlı kalmayı sürdürdü, ancak 1929 yılında Moskova tarafından yüzüstü bırakıldı - Stalin rejimi Şah Rıza ile daha yakın ilişkiler geliştirmeye karar vermiş ve Tahran'daki elçiliğine bir süre sonra derin bir çöküş yaşayacak olan İKP ile tüm ilişkilerin kesilmesi için direktif vermişti. Söz konusu gelişme, partinin 1920'lerin başlarında harekete öncülük etmiş olan militanlar ağının geride kalmış unsurlarının bir darbede dağılmasına neden oldu.

Petrol

1908'de petrolün keşfedilmesinden sonra, 1911'de petrol ihraç etmeye başlayacak, 1913'te ise Abadan'da büyük bir benzin istasyonu kompleksiyle bir rafineri kuracak olan *Anglo-Pers Petrol Şirketi* (APOC) ticari bir imtiyaz elde etmişti. APOC, İngiltere'nin imparatorluk siyasetinin bir silahı olarak faaliyet yürüttü: İngiliz hükümeti şirketin yüzde 51'ini elinde bulunduruyor, Kuzistan petrol sahasını kendisine ait sayıyordu. APOC, İran ekonomisinin diğer bölümünden bütünüyle ayrılmış olan bu bölgede devlet içinde devlet gibi çalıştı. Petrol çıkarılan alanlarla İran'ın geri kalan bölümü arasındaki dengesizlik öylesine büyüktü ki, 1930'lara kadar, İran'ın rafine petrol ürünleri talebinin büyük çoğunluğu Rusya'dan ithal edildi.

İran petrollerinin İngilizler tarafından yağmalanması zamanla hız yitirmeye başladı: 1912 ile 1933 yılları arasında APOC 200 milyon İngiliz sterlini kâr etti; ödenti (*Royalties; bir petrol şirketinin imtiyazını aldığı petrol kuyularından dolayı devlete ödediği para -ç.n.*) olarak İran hükümetine verilen miktar ise yalnızca 16 milyon sterlini.²⁶ Bununla birlikte, İran gibi geri bir ülkede, Şah'a aktarılan bu sermaye İran'a - yönetici grubun gelirinin büyük çoğunluğunu ülke kaynaklarının satışından elde ettiği- bir rantıye devleti olma işlevini üstlenmesi gerektiği fikrini

dikte ettirebilmek için yeterliydi. 1920'li yılların ortalarına gelindiğinde, yabancı şirketlerin ödenti olarak verdikleri para miktarı hükümetin bütçesinin yüzde 10'una karşılık geliyordu; söz konusu oran 1930'ların başlarında yüzde 30'a yükseldi.²⁷

Petrol, yeni sanayiler üzerinde doğrudan canlandırıcı bir etki yaratmadı. İnşaat malzemeleri, hatta yiyecek ve giyecekler de dahil olmak üzere APOC'un gereksinmelerinin pek çoğu dışarıdan ithal ediliyordu. Bununla beraber, şirket, 30 yılı aşkın süre içinde yeni bir sanayi temelinin oluşturulmasına yardımcı olma konusunda belli bir rol oynadı. 1920 ve 1930'lar boyunca dolaysız petrol gelirleri görülür ithâlâtın yüzde 30'unu karşılıyor, bunun önemli bir kısmı Şah'ın askeri programının finansmanında kullanılıyor, küçük ama önemli bir kısmı ise yeni imalat tesislerinin teçhizatlandırılması için gereksinilen dövizin temin edilmesi için harcanıyordu.

Petrol sanayii, ülkenin başta gelen işverenlerinden biri durumuna geldi. Petrol sanayii emek-yoğun bir sektör olmadığı halde, İran petrol üretimi öylesi boyutlara erişmişti ki, bu sektörde 1920 yılında **20.000**, 1940'da ise **31.500** işçi çalışıyordu - bu, o dönem Ortadoğu'daki en büyük işçi yoğunlaşmalarından biriydi.²⁸

Bileşik ve Eşitsiz Gelişme

İran, İkinci Dünya Savaşı ile birlikte gelişmeye yönelik bir dizi girişimlerde bulundu; bunlar, ülkenin egemen sınıfının daha atılgan kesimlerinin ekonomiyi esas olarak yeni sanayilerin oluşturulması temelinde modernleştirmeye çabaladığı girişimlerdi. Bu çabalar, İran dünya sistemi içinde gözle görülür bir biçimde geri ve bağımlı bir ülke olarak kaldığı ölçüde, başarısızlıkla sonuçlandı.

İran, başlangıçta dünya kapitalizminin dış kenarındaydı. Yaşamsal önemde bir enerji kaynağı durumuna geldiğinde bile ülke son derece sınırlı bir gelişme gösterdi - İngiltere, dikkate değer başka kaynaklara sahip olmayan bu ülkede geniş ölçekli bir gelişmeyi teşvik etmeden petrolü güvence altına almaya kararlıydı. Sonuç olarak, petrol tesisleri yüzyıllardır olduğu gibi kalmış Kuzistan'da ileri sanayi adacıkları haline geldiler.

Petrol, ülke ekonomisini kendi nüfuzu altına aldı - ancak İran sermayesi de bundan bağışık değildi. Emperyalizm, İran'ı yağmalarken ülkeyi bütünüyle azgelişmiş durumda bırakmadı. 1900'lerin başlarındaki küçük sanayi burjuvazisi, İran'ın dünya ekonomisine entegre olmasıyla birlikte, çapını büyütüştü. Sanayi sermayesi hâlâ daha ticaret sermayesi üstünde egemenlik kurmuş değildi - 1940 yılına gelindiğinde bile ticari faaliyetlerdeki yatırım sanayi yatırımlarından çok daha büyüktü²⁹; fakat sanayi ilerleme kaydetmiş, petrol kenti Kuzistan'daki eşitsiz gelişme modeli diğer bölgelerde de yinelenmişti. Modern üretim merkezleri birer benek gibi ülkenin dört bir yanına dağılmış durumdaydı. Bunlar ülkenin önde gelen şehirleriyle sınırlıydılar - Tahran, Tebriz, İsfahan ve sayısı birkaçı geçmeyen diğerleri, ancak ileri teknoloji kullanan ve kaydadeğer sayıda işçi çalıştıran İranlı girişimcilerin elinde bulunuyorlardı.

İran'ın sanayileşme yolunda attığı adımlar, İngiltere ve ABD gibi ilk kapitalist ülkelerin daha önce yaşamış oldukları süreçten esas itibarıyla farklıydı. Ekonomik gelişmeyi hızlandıran, köyleri sanayi merkezlerine çeviren, milyonlarca köylüyü proleter durumuna getiren bir yatırımcı kitlesi mevcut değildi - sanayileşmiş ülkelerin dünya ekonomisi üzerindeki egemenliği, sistemin kenarında yer alan ülkelerde bu türden değişimlerin ortaya çıkmasını engelliyordu. Söz konusu olan, esas olarak, devlet tarafından teşvik gören ancak onunla belirsiz ilişkilere sahip küçük ve zayıf bir burjuvazinin varlığı idi. Kısacası, işlemekte olan şey bileşik ve eşitsiz gelişme süreciydi.³⁰

Bu, ekonominin ileri sektörünün, sahip olduğu sınırlılığa karşın, kendisini kapitalizmle dünya ölçeğinde ilişkilendiren toplumsal formları yaratmış olduğu anlamına geliyordu. Sermaye ile emek arasındaki çatışma daha şimdiden kent yaşamının önemli bir karakteristiği durumundaydı. Ekonomik gelişme, içinde burjuvazinin daha arsızlaştığı, işçi sınıfının ise sahip olduğu kolektif

hareket yeteneğinin bilincine giderek daha çok vardığı daha istikrarsız bir toplum yaratıyordu. Şah Rıza'nın 1920'lerdeki kitle hareketine karşı girişmiş olduğu saldırı işçilerin ileri hareketini yavaşlattı; ancak, Rıza'nın izlediği gelişme politikaları, sonradan, İran toplumundaki çelişkileri daha da derinleştirdi. Bu çelişkiler çok geçmeden tekrar su üstüne çıkacaklardı.

Yeni İşçi Hareketi

İkinci Dünya Savaşı, Şah Rıza'nın 1920'lerde girişmiş olduğu siyasi güç pekiştirme döneminin sonuna işaret etti. Savaş, on yılı aşkın süre devam eden ve İranlı işçilerin içinde sistemi çöküşün eşiğine kadar getirdikleri bir toplumsal hareketle sonuçlanan bir kitle mücadelesi dönemini başlattı.

1930'ların ortalarına doğru Şah, İngiltere'nin İran'ın ekonomik gelişimi üzerine empoze ettiği sınırlardan kaygı duymaya başlamış ve yüzünü, yöneticileri bölgeye ilişkin çıkar hesapları içinde olan Almanya'ya dönmüştü. 1930'ların sonlarına gelindiğinde, sanayileşme programına uygun olarak gereksindiği makinaları bu ülkeye tedarik eden Almanya, İran'ın dış ticaretinin yarısından çoğuna sahip durumdaydı.³¹ İran, Almanya ile kurduğu bu ilişki yüzünden, İkinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği 1939 yılından itibaren bir dizi sorunla karşılaştı; 1941 yılında, ülke Kuzistan'daki petrol çıkarılarını güvence altına almak isteyen İngiltere ile Rusya'nın işgaline uğradı. İşgalci ordular çok geçmeden Şah Rıza'yı tahttan indirdiler ve onun yerine oğlunu tahta geçirdiler.

İşgal, gelişme programını esaslı biçimde sekteye uğrattı ve imalat sanayiinin büyük bir bölümü gerileme içine girdi. Bununla birlikte, yabancı askeri güçlerin varlığı inşaat ve taşımacılık sektörleriyle savaş gereçleri üretiminde bir hareketlilik yaratırken - İngiltere'nin savaş gücü açısından yaşamsal öneme sahip - petrol sanayii yeniden yükseliş içine girdi. İşgalci güçlerin hizmetindeki tüccarlarla küçük burjuvalar bu hizmet karşılığı karlıklarını artırdılar; bu arada işçi sınıfı da giderek büyüyordu. Eşzamanlı olarak, İngiltere ile Rusya, siyasi tutukluları salıvererek ve basınla birlikte siyasi partilere özgürlük tanıyarak Şah'ın baskı rejimini gevşettiler.

Yeni özgürlüklerle birlikte işçilerin kendilerine olan güvenleri yeniden arttı; yiyecek kıtlığıyla ve ücretlerin azaltılması girişimiyle yüz yüze kaldıkları zaman, yeni bir mücadele dalgasını başlatarak bu duruma tepki gösterdiler. 1942'de Şamşak kömür havzalarında grevler yaşanıyor, Çalus ile Sari'de işçiler tekstil fabrikalarını işgal ediyor ve yeni sendikalar kuruyorlardı.³² Tahran, Tebriz, İsfahan gibi daha büyük sanayi merkezlerinde, daha önceki işçi hareketinin varlığını hâlâ sürdüren unsurları yeni örgütler inşa etmek üzere fabrika ve atölyelere geri döndüler.

Tudeh ('Kitleler') Partisi'nden gelen bazı öncü militanlar 1941'de solculardan oluşan küçük bir grup kurdular. Bu, 1920'lerin sonlarında çökmüş olan Komünist Partisi ile çok az bir bağa sahipti. Kendisini 'komünist' olarak adlandırmayan bu grup, benimsemiş olduğu bir reform programıyla 'işçileri, köylüleri, kadınları, orta sınıfın entellektüellerini, küçük toprak sahiplerini, zanaatçı-tüccarları ve devlet kurumlarında çalışan alt kademedeki memurları' etkileyebileceğini umuyordu.³³ Grup, çok geçmeden, işgalin yaratmış olduğu iktidar boşluğu içinde kendisinin aydınlar ve işçi militanlar için önemli bir çekim merkezi haline geldiğinin farkına vardı. Tudeh üyeleri, işçi aktivistlerin tümünün kendilerini partiyle ilişkilendirmiş oldukları hiçbir biçimde söylenemeyecek olmakla beraber, yeni sendika örgütlenmelerinin geliştirilmesinde merkezi bir rol oynadılar.

30 işçi grevine sahne olan 1942 yılı, işçiler arasında militanlığın istikrarlı bir biçimde yükselmekte olduğunu açıkça gösteriyordu. Eğer Tudeh - Moskova'dan gelen baskıların etkisiyle - 'ülkenin savaş gücünü azaltmak istemediği' gerekçesiyle üyelerini etkin bir mücadeleye girişmekten alıkoymamış olsaydı, toplam grev sayısı bundan daha büyük olurdu. Parti, söz konusu aşamada, petrol alanlarında örgütlenmekten de kaçınıyor, 1943'de Kirmanşah'taki grevleri 'faşizm yanlısı bir sabotaj' olarak tanımlıyordu.³⁴ 1944 yılına gelindiğinde, anahtar role sahip sanayi merkezlerinin de harekete katılmasıyla birlikte, toplam grev sayısı 60'a yükseldi - örneğin Tebriz'de, şehrin önde gelen 18 fabrikasından 16'sı grevlere iştirak etti. 1946'da yıllık grev sayısı 183'e çıkmıştı; uzlaşmazlıklar esas olarak petrol, inşaat, tekstil ve deri sanayiinde yaşanıyordu. Hareketin kendine

olan güveninin artmasıyla birlikte grevlerin sayı ve kapsamı da yükseldi: 1944'de İsfahan'da **20.000** tekstil işçisi greve çıktı; 1946 yılında Kuzistan'daki petrol işçileri kitle grevi niteliğinde iki grev düzenlediler.³⁵

Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen dönem sendikaların yeniden ortaya çıkmasına sahne olmuştu; İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden dönem de ona benzer - ancak ondan çok daha geniş ölçekli - bir gelişmeye tanıklık ediyordu. 1945'e gelindiğinde, Tudeh liderliği altındaki yeni bir işçi sendikaları federasyonu **275.000** üyeye sahip olduğunu ilan ediyor, kendisiyle yakın ilişki içindeki sendikalarla birlikte bu rakamın **335.000** olduğunu öne sürüyordu.³⁶ *İran İşçileri Birleşmiş İşçi Sendikaları Birleşik Merkez Konseyi* (CCFTU), gücünün zirvesine ulaşmış olduğu 1946 yılı Ağustos ayında, petrol alanlarında **90.000**, Tebriz ve Tahran imalat sanayii merkezlerinin her birinde **50.000**, İsfahan, Şiraz, Yezd'deki tekstil fabrikalarında **65.000**, Gilan ve Mazanderan'daki fabrika, kömür madeni ve demiryollarında **45.000** işçiye sahip olduğunu öne sürdü. Bu rakamlar, ülkenin modern fabrikalarının hemen her şubesi de dahil olmak üzere, sanayideki emek gücünün yüzde 75'ine karşılık geliyordu. En önemli sanayi kollarında sendikal örgütlenme konusunda yaşanan patlama, ekonominin çok tali sektörlerinde çalışan işçileri de etkiledi - garsonlar ve hatta sinemalarda yer gösterici olarak çalışan insanlar bile örgütlendiler ve sendikal bilinç bazaardaki işyerlerine kadar yayıldı.

Hareket, özellikle 65.000 petrol işçisinin 1946'daki üç günlük grevin ardından ücret artışı ve çalışma koşullarının iyileştirilmesine yönelik taleplerinin pek çoğunu kazanmasıyla birlikte, ulusal siyasetteki en önemli güç odağı durumuna geldi. Kuzistan'daki tüm petrol işçileri ile tekstil işçileri, bazaarın küçük zanaatçıları, çöpçüler de dahil olmak üzere bu eyalette yaşayan diğer 15.000 işçi, simgesel bir anlama sahip bu mücadelede yer almıştı. Bu, o zamana kadar İran'da yaşanmış olan en büyük grevdi; ayrıca Ortadoğu'da görülmüş en büyük birkaç grevden biri olan grev, farklı işletmelerle farklı sanayilerde çalışan işçiler arasındaki engellerin parçalanmaya başladığını gösteriyordu. Sınıfsal dayanışma duygusu, henüz daha on yıl kadar önce başlarını kaldırmaya bile cesaret edememiş işçiler arasında giderek yayılıyordu.

Rusya tarafından desteklenen Azerbaycan ve Kürdistan'daki cumhuriyetlerin özerkliklerini ilan etmeleri, İran hükümetinin tedirginliğini daha da derinleştirdi. Hükümet, ulusal hareketlerin basıncı ile işçi mücadelelerinin gelgiti karşısında üç Tudeh milletvekilini bakanlığa getirdi ve sendikal yaşamla çalışma koşullarına ilişkin bazı hakları tanıdı. **Bir asgari ücret tespit edilmesi, haftalık çalışma saatinin 48 saat olması, fazla mesainin arzuya bağlı hale getirilmesi, çocukların çalıştırılmasına bazı sınırlamalar getirilmesi, ücretli doğum izni, sendika kurma hakkı, işçilerin yöneticilerle birlikte temsil edildikleri fabrika idare kurullarının oluşturulması** hükümetin kabul ettiği haklar arasındaydı - bunlar bölgedeki diğer ülkelerin işçilerinin, hatta kimi gelişmiş ülke işçilerinin düşlerinde bile göremeyecekleri türden kazanımlardı. **Aşağıdan gelen basınç öylesine güçlüydü ki, büyük toprak sahiplerinin nüfuzu altındaki hükümet, toprak sahibinin tarımsal ürününün yüzde 15'ini kendi topraklarındaki köylülere dağıtmasını şart koşan bir kararname bile yayımladı.**³⁷

Durum giderek daha da istikrarsızlaşıyordu. Petrol sahâlarında, sendikalar dikkate değer bir başarı elde etmişlerdi; Tudeh işyerlerinde ve şehir merkezlerinde işleri etkin bir biçimde yürütüyordu. Dönemin İngiliz elçisi bir raporunda şunu söylüyordu: *'İçinde bulunduğumuz bugün, rafinerinin ve petrol sahâlarının güvenliği, İngiliz personelin can güvenliği Tudeh Partisi'nin arzu ve iradesine bağlı durumdadır'*.³⁸

Hükümet, İngilizlerin de desteğini alarak bir karşı saldırı başlattı. Irak'ta, Kuzistan'daki petrol sahâlarına yakın bir bölge olan Basra'ya İngiliz askerleri gönderilirken, Tudehli bakanlar görevlerinden alındılar. Çok geçmeden İngiliz desteğindeki kabile güçleri Kuzistan'a karşı saldırılara girişmeye, kabile liderlerini, dini liderleri ve toprak sahiplerini Tudeh'e karşı bir araya getirmeye başladılar. Bu arada sendika militanları ve parti aktivistleri tutuklanıyor, ülke genelinde

Tudeh'in büro ve lokallerine karşı baskı düzeyine varan önlemlere başvuruluyordu. Tahran'daki genel grev bu saldırıyı durdurmaya yetmedi ve 1946 yılının sonlarına doğru hükümet üstünlüğü ele geçirdi.

CCFTU gerileme içine girdi. Bu, yalnızca egemen sınıfın giriştiği saldırın değil, ayrıca bazı ekonomik baskıların ve işgalci güçlerin çökmesiyle birlikte merkezi öneme sahip bazı bölgelerde işsizliğin yükselmesinin yarattığı huzursuzluğun bir sonucuydu. 1947'de grev sayısı sekize, 1949'da ise dörde düştü. Her şeye karşın, işçi sınıfı hızlı ve etkin bir örgütlenmeyi başarma kapasitesine sahip olduğunu bir kez daha göstermişti. Rejime karşı bir alternatif sunma gücünden ve buna yetenekli bir liderlikten yoksun olmasına rağmen, işçi sınıfının değişim konusunda ülkenin en etkili gücü olduğu çok açıktı.

Ulusal hareket

Savaş süresince, burjuvazinin ve küçük burjuvazinin bazı üyeleri durumlarını zenginleştirirken özel sektör büyümüş ve genişlemişti. Ancak, ihtiras içindeki tüccarların ve kapitalistlerin pek çoğu, emperyalist güçlerin vaat ettikleri yardımı yerine getirme, ekonomik gelişmeyi besleme konusundaki başarısızlıkları karşısında düşkünlüğüne uğramış durumdaydı. 1940'ların sonlarıyla birlikte güçlü bir anti-emperyalist ruh gelişti ve burjuva milliyetçisi *Muhammed Musaddık* serbest meslek sahiplerini, bazaarıcıları ve bazı dini unsurları temsil eden siyasi çevreleri bir araya getirerek bir *Ulusal Cephe* kurmayı başardı.

Cephe'nin amacı, İran'ı *Anglo-İran Petrol Şirketi* (AIOC, şirket, daha önce Anglo-Pers Petrol Şirketi olan ismini 1933'te bu şekilde değiştirdi) formu içinde cisimleşmiş İngiliz varlığından kurtarmaktı. Şirket, emperyalizmin ülkedeki nüfuzunun temel aracı kurumu olarak görülüyor ve İran'ın gelişiminin önünde bir engel oluşturduğu düşünülüyordu. Şirket, İran'ın gelirlerini emmeyi sürdürdü: 1945 ile 1950 yılları arasında, - İngiliz vergileri, ödentiler ve amortisman giderleri düşüldükten sonra - net karı en az 250 milyon İngiliz sterlini olduğu halde, İran hükümetine ödenti olarak yalnızca 90 milyon İngiliz sterlini ödemişti.³⁹

1951 yılı Mart ayında Ulusal Cephe Musaddık'ın başbakanlığında iktidara geldi. Yeni hükümet işbaşına geler gelmez petrol sahâlarında ciddi bir grevle yüz yüze geldi - grev, Anglo-İran Petrol Şirketi'nin ücretleri ve konut yardımını kısma girişimine karşı bir tepki olarak gelişti. Nisan ayına gelindiğinde **45.000** işçi grevdeydi; hükümet grevlere sıkıyönetim ilan ederek tepki gösterdi. Şirket ücret düzeylerini yeniden saptama sözünü yerine getirmeyince, grev, bu kez Kuzistan'da petrol sanayii dışında kalan binlerce işçiyle diğer sanayi merkezlerindeki tekstil işçilerinin de desteğiyle - ve büyük ölçüde Tudeh'in yürüttüğü faaliyetlerin sonucu olarak - yeniden başladı. Hükümet, grevi sona erdirmeye yönelik girişimleri sırasında petrol şirketine karşı yürütülen eylemin İngiltere'nin askeri bir müdahalesine zemin hazırlayacağı, kamulaştırma kampanyasına karşı önyargıları güçlendireceği iddiasını öne sürdü.

Musaddık 1951 yılında kamulaştırma tekliflerini uygulamaya koyduğu zaman, İran uluslararası bir petrol boykotu ile İngiltere'nin başını çektiği ticari bir boykotla yüz yüze kaldı. Bunun sonuçlarından biri yerli sanayinin gelişmesi ve burjuvazinin Ulusal Cephe'ye verdiği desteğin artması oldu. Ancak, bu arada işçilerin kendilerine olan güveni de artmış ve yeni bir dizi grev başlatılmıştı. AIOC'a karşı gerçekleştirilen ilk grevlere öncülük etmiş olan Tudeh, bu kez hükümete eleştirel destek şeklinde ifade edilen bir tutum benimsedi; ancak işçilerin hoşnutsuzluklarını dışa vurdukları yeni bir eylem dalgasını engellemeyi başaramadı. 1951 yılının ortalarından itibaren geçen iki yıllık süre içinde, ülke 158 önemli işçi-işveren çekişmesine sahne oldu.⁴⁰ Eylemler çoğu kez ekonomik nedenlerle başladı; bununla birlikte, CCFTU'nun yeniden canlanmasıyla birlikte sendikal haklar talep edilmeye, işçi sınıfının kendisine olan güveninin artmasıyla da siyasi özgürlük talebinde bulunulmaya başlandı.

Bu koşullarda, hükümet, 1946 yılındakilerin çok daha ötesinde olan düzenlemelere gitmek zorunda kaldı. Musaddık, Şah'ın ayrıcalıklarını sınırlandırdı; silahlı kuvvetlerde bir tasfiyeye girişti; toprak reformuna ilişkin bir karamameyi imzaladı ve Tudeh'in açık faaliyet yürüterek örgütlenmesine izin verdi.

Bu düzenlemelerden her biri işçilerin özgüveninin daha da artmasına yol açtı ve çok geçmeden, Şah rejimine karşı gösterilerle cumhuriyet kurulmasını isteyen çağrılara rastlanmaya başlandı. İşçi sınıfının içinde çok büyük bir nüfuza sahip olduğu radikal bir kitle hareketi İran'ı sarmalına aldı. Ne var ki, devrimci değişim olasılığı iyiden iyiye hissedilir duruma geldiğinde, Ulusal Cephe'nin doğasındaki istikrarsızlık açıkça görülür hale geldi. Hükümete verilen burjuva ve küçük burjuva destek kesildi ve son derece trajik bir biçimde, Musaddık'ın ordunun kontrolünü elinde bulundurmakta başarısızlığa uğramış olduğu açığa çıktı.

İngiltere ve ABD, Şah'ı kullanmak ve onun Musaddık'ı görevden uzaklaştırmasını sağlamak için devreye girdi. Bu gizli plan açığa çıktığında, Şah, Tudeh Partisi'nin içinde en önemli güç olarak beliren Şah karşıtı ayaklanmalar arasında ülkeden kaçtı. Ancak, Musaddık Tudeh'e karşı düşmanca bir tutum takınarak polis teşkilatına ve orduya gösterileri bastırma emri verdi. Ulusal Cephe'nin açıkça görülür güçsüzlüğünü istismar etmekte kararlı olan emperyalist hükümetler, monarşi yanlısı görevliler aracılığıyla bir darbe planladılar. Tahran'ın güneyinde CIA tarafından örgütlenmiş olan ve dini liderlere, olaylara Şah adına müdahalede bulunma şansını veren 'gösteriler' söz konusu darbe planına eşlik etti.⁴¹

Tudeh, ancak toplumsal güçlerin 'geniş bir ittifakı'nın etkili olabileceği iddiasıyla bağımsız olarak harekete geçmeyi reddetti; bu kez uykudayken yakalanan işçi hareketi - ve hükümet - oldu: Çok geçmeden Şah durumu yeniden kendi lehine çevirdi; Tudeh üyeleriyle eylemci işçilere karşı bir öldürme ve tutuklama kampanyası başladı. Bir yıl kadar bir süre içinde, İran'la Batılı petrol şirketleri arasında - devasa büyüklükteki Amerikan petrol şirketlerine ayrıcalıklı bir konum kazandıran - bir uzlaşmaya varıldı.

Ulusal hareket içinde burjuvazi ve proleterya

Ulusal Cephe hükümeti dönemi, modern İran tarihi içinde bir dönüm noktasıydı. Beraberinde devrimci olasılıklar getirmiş olmasına karşın, genel olarak muhalefetten, özel olarak ise işçi hareketinden hincını korkunç biçimde alan bir karşıdevrimle sonuçlandı. Bu deneyim, İran toplumunun gelecekteki uzun yıllarını biçimlendirecek, egemen sınıfın izlediği stratejiyle İran solunun 1978-79 Devrimi'ne kadar olan dönem içindeki siyaseti üzerinde muazzam bir etki yaratacağı.

Ulusal Cephe hareketi, kendisinden sonraki yıllarda, İran solu tarafından, 'ayrışmaya uğramamış sömürge karşıtı bir hareket' olarak görüldü ve hareketin uğradığı başarısızlık, emperyalist güçlerin İran'a karşı uyguladıkları ticaret boykotu ile CIA tarafından tezgahlanan bir darbeye son bulan gizli bir planın sonucu olarak değerlendirildi.⁴² Ne var ki, sözünü ettiğimiz olaylar daha geniş bir perspektifle değerlendirilmeyi gerektiriyor.

Ulusal Cephe hareketi, İran kapitalizminin gelişim düzeyini yansıtan bir olguydu. Burjuvazi ve küçük burjuvazi hissedilir bir özgüven içinde giderek büyüyor, modernleşmenin hızını arttırmanın yollarını arıyor ve ulusal kaynakların giderek daha büyük bir bölümü üzerinde kontrolü kendi ellerine geçiriyorlardı. Dolayısıyla, İngiliz emperyalizmine karşı sınırlı bir karşıkoymayı gerçekleştirmeye hazır duruma gelmişlerdi; bunların bazıları Şah'ın yönetimden düşürülmesi, toprak sahiplerinin gücünün zayıflatılması ve kendi çıkarlarının temsil edileceği yeni bir meclisin kurulması gerektiğini ileri sürüyorlardı.

Ne var ki, bunlar, Musaddık hükümetinin serbestçe hareket etmesine yardımcı olduğu işçi eylemleri dalgasıyla baş etmeye hazır değillerdi. Emperyalizmin basıncına karşı duracak güçleri

yoktu; diğ er yandan ise, çıkarlarının alttan gelen toplumsal bir basınç tarafından tehdit edildiğini görmek hoşnutsuzluk ve kaygı duymalarına yol açıyordu. Burjuvazi, güç kazanan bir işçi hareketiyle ve en azından kendisinin de zenginleştiği ve bir dizi ayrıcalıklara sahip olduğu sistemin çökmesi olasılığıyla yüz yüze kalmak yerine, batı emperyalizmiyle anlaşmayı - 1954 petrol anlaşması - yeğledi. Kısacası, burjuvazi ve küçük burjuvazi iki nehir arasında sıkışıp kalmış durumdaydı: bir yanda yükselen bir işçi sınıfı, diğ er yanda ise emperyalizmin talepleri. Bu ikilem gözle görülür duruma geldiğinde kaçınılmaz olan gerçekleşti - ve işçiler karşısında duyduğu korku burjuvaziyi batıyla yeni bir uzlaşmaya itti.

Ulusal Cephe'nin iktidarda olduğu dönem boyunca, Musaddık'a ve hükümetine karşı izlenmesi gereken stratejinin ne olması gerektiği sorusu Tudeh içinde tartışmalara neden oldu. Söz konusu tartışma parti içinde bir bölünme yarattı: Bazı parti üyeleri Ulusal Cephe'nin 'ulusal burjuvazi'nin İngiliz emperyalizmine karşı mücadelesini temsil eden 'ilerici' bir bağlaşık olduğunu ileri sürdüler ve bir 'ulusal demokratik devrim'in gerçekleşmesi için çabaların arttırılması çağrısında bulundular. Bazı üyeler ise, Musaddık'ın burjuvazinin çıkarları Batı'nın çıkarlarına bağlı bir kesimini temsil ettiğini dolayısıyla partinin mücadeleyi tek başına sürdürmesi gerektiğini öne sürdüler.

Bu tartışma, milliyetçi hükümet dönemi boyunca devam etti; Musaddık'a eleştirel yaklaşan eğilim her zaman daha etkili bir görüntü çizdi. Bu, partinin son zamanlarda yaşadığı baskıların ürünü olan sağlıklı bir kuşkunun sonucuydu - Musaddık'ın başlangıçta reformları gerçekleştirme konusunda gönülsüz davranmış olması, daha önemlisi, Tudeh'in işçi üyelerinden ve grev hareketinden gelen muazzam bir basıncın altında olması da bu kuşkucu, eleştirel yaklaşımı besleyen olgulardı. Moskova da, batının nüfuzuna gereğinden fazla yakın olduğunu düşündüğü Musaddık'a karşı eleştirel bir tutum takınmıştı.

Bununla birlikte, Tudeh'in Musaddık'a yönelik kuşkuları, onun - burjuvazinin kapitalizmin doğduğu yıllarda batıda yapmış olduğu gibi siyasi bakımdan özgürleştirici bir rol oynayacağı - 'demokratik' bir devrime ulaşabilmek için burjuvazi ve küçük burjuvazinin kimi unsurlarıyla ittifak kurma konusundaki arzusunu azaltıcı bir etki yaratmadı. Tudeh, daha geniş katılımlı bir meclisin kurulacağı, basın özgürlüğünün tanınacağı, siyasi partilerin ve sedikaların kurulmasının serbest bırakılacağı beklentisindeydi. Bu bakış açısı, 'aşamalar' teorisine (yani sosyalist devrime yönelmeden önce toplumun bir 'demokratik' aşamadan geçmesi gerektiği anlayışı) vurgu yapan bir geleneğin partiye egemen olmasının bir sonucuydu. Bu yaklaşım, ayrıca, işçi sınıfının demokratik devrime gidişi hızlandırmayı amaçlayan bir 'halk cephesi' içinde kapitalist sınıfın 'ilerici' kesimleriyle bir ittifak arayışına girmesi gerektiği fikrini dayatıyordu.

Böylece, Tudeh, başta küçük fabrika sahipleri olmak üzere burjuvazinin bazı kesimleriyle yakınlık içine girdi. Parti şunu ileri sürüyordu:

Küçük kapitalistlerle proleterya arasında esaslı çelişkiler yoktur. Küçük kapitalistlerin bir ücret karşılığı çalışmadıkları doğrudur, ancak, ikinciler [proleterler] gibi, bunlar da üretim araçlarının mülkiyetini elinde tutan büyük kapitalistlerin egemenliği altındadırlar. Dolayısıyla, en üst sınıfa karşı işçileri desteklemeye itilirler.⁴³

Parti, Musaddık'a karşı eleştirel bir tavrı benimsedi; ancak, bunu, burjuvazinin 'ilerici' unsurlarını kendi amacına uygun biçimde harekete geçirip 'demokratik' dönüşüme doğru ilerlemek suretiyle Ulusal Cephe'nin zaaflarını 'gözler önüne sermeye' girişerek hayata geçirecekti.

Benimsenen strateji daha baştan başarısızlığa mahkumdu. Tudeh'in 'aşamalar' teorisinde ihtilalci bir işçi sınıfına yer yoktu ve giderek büyüyen grev hareketinin anlamı açıkça görülür hale gelmeye başlayınca, Tudeh fabrikalardaki işçi militanlardan uzaklaşarak giderek Musaddık'a yaklaştı. Parti bağımsız bir eylem geliştiremedi ve milliyetçi ittifak içindeki kendi burjuva 'ortakları'na karşıt bir tutum geliştirme konusunda gönülsüz davranarak, önüne çıkan işçi

eylemliliğinin genişlemesi fırsatını kendi ayağıyla tepti ve işçi hareketini öldürücü bir biçimde zayıflatmış oldu.

Tudeh'in gerçekleştirmeye çalıştığı 'küçük kaptalistler'le birlik bir yanılısamadan ibaretti. Kısa bir süre sonra aşağıdan gelen hareketin dile getirdiği değişim talepleri karşısında korkuya kapılan - küçük ve büyük - burjuvazi Musaddık'a verdiği desteği kesti. Gerçek değişim ancak işçi hareketinin bağımsız eylemi ile mümkün olabilirdi - bu ise Tudeh'in sahip olduğu geleneğin yabancı olduğu bir bakış açıydı. Şah'a eski gücünü yeniden kazandıran 1953 yılındaki askeri darbenin öngününde, parti, Musaddık'a, orduya ve emperyalistlere karşı 'ilerici güçler'den kurulu bir ittifakın kurulması çağrısında bulundu. Musaddık bu öneriyi reddedince, Tudeh, 'geniş bir ittifak'ın kurulmasının mümkün olmaması halinde rejim yanlı güçlere karşı direnmenin faydasız olacağını ileri sürerek bir kenara çekildi. Parti, örgütün yeraltına inmesi, daha uygun koşulların doğacağı güne kadar beklemesi gerektiğine karar verdi. Bu, - partinin benimsemiş olduğu stratejinin kaçınılmaz hale getirdiği - intihar anlamına gelen bir karardı.

Sürekli Devrim

İşçi sınıfı, Musaddık'ın işbaşına geldiği 1951 yılına kadar olan süre içinde, hemen hiç kesintiye uğramamış on yıllık bir mücadele dönemi geçirdi. Daha 1944 yılında, yani grev ve işgal eylemlerinden iki yıl sonra, Tahran'daki İngiliz elçisi şu yorumda bulunuyordu:

İran'da yeni bir dönemin başında bulunduğumuz çok açık ve yeni bir toplumsal hareketin yükselişine tanık oluyoruz. İşçiler dikkate değer kazanımlar elde ettiler; varlığı henüz yeni yeni keşfedilmeye başlanan güçlerini işverenlere hissettirmeye devam edecekleri de kesin görünüyor.⁴⁴

Ulusal Cephe hükümetiyle ve işçilerin kendi güçlerinin farkına giderek daha çok varmalarıyla birlikte, toplumsal hareket, burjuva liderlere felaket bir ayaklanma korkusu yaşatan bir dinamik geliştirmişti. Bir senatör şunları söylüyordu:

... Yabancı güçlerce finanse edilen ajitatörler işçilerimizi yanlış yollara sevk ediyorlar. Her seferinde ayrıcalık talep ediyorlar, taleplerini giderek arttırıyorlar. Sonuç, gösteriler, sokak çatışmaları, birbirini izleyen grevler. Üretim tamamen durmadığı ve ülke ateist bir devrime sürüklenmediği sürece tatmin olacağı benzemiyorlar.⁴⁵

İşçilerin en militan kesimlerinin kararlılığı, burjuvazinin ve küçük burjuvazinin gösterdiği tereddüt ve zayıflıkla keskin bir karşıtlık içindeydi. Burjuva liderler, kullandıkları radikal retoriğe karşın, 'demokratik' değişimi bile sağlayamayacak durumdaydılar; burjuvazi işçi sınıfının bir ittifakı değil, onun önünde duran bir engeldi.

Böyle bir durumla ilk kez karşılaşılıyordu - bu, kapitalizmin içine nüfuz etmekte olduğu geri ülkelerde gözlenen karakteristik bir özellikti. *Leon Troçki*, olayların bu türden bir seyir izleyebileceğini daha elli yıl önce görmüş ve geri bir toplumda değişimin gerçekleştirilebilmesi için '**sürekli devrim**' olarak tanımladığı bir sürecin yaşanmasının kaçınılmaz olduğunu ileri sürmüştü. *Bu terim, ilk olarak, sınıfların mevcut statükoyu tehdit eden siyasi hareketlerin içine çekildikleri süreci tanımlamak üzere Marx ve Engels tarafından kullanılmıştı.⁴⁶* Troçki'nin Rusya'daki devrimci sürecin muhtemel seyriyle ilgili olarak yaptığı çözümlemeden sonra, söz konusu bu terim daha önemli bir anlam kazandı.

Troçki, sermayenin nüfuzunun kendisini 'eşitsiz' bir gelişme modeli şeklinde ifade ettiği geri bir ülkede, emperyalizmle yerli burjuvazinin birleşik nüfuzuna karşı koyabilecek yegane gücün işçi

sınıfı olduğunu ileri sürüyordu. Troçki, işçi sınıfının, karşılaştırmalı olarak, bir yandan siyasi bağımsızlık arayışına girerken diğer taraftan işçi sınıfından Rusya'daki çarlık ve emperyalizmden daha çok korku duyan burjuvaziden çok daha güçlü olduğunu söylüyordu. Köylülüğün işçi sınıfından çok daha büyük olması mümkündü; ancak, parçalanmış ve muhafazakar bir karaktere sahip olması, köylülüğün bağımsız bir rol oynayamayacağı anlamına geliyordu.

Bu nedenle, Troçki, işçi sınıfının, kendisini beraberinde 'demokratik' özgürlükler getirebilecek bir 'burjuva' devrimine katılmaktan alıkoymaması gerektiği sonucuna vardı. İşçi sınıfı, 'ilerici' burjuva güçlerin karşıdevrimci bir pozisyona kayabileceği korkusuyla kendi taleplerini yumuşatmaktan kaçınmalıydı; çünkü, Troçki'ye göre, söz konusu burjuva güçler her halukarda karşıdevrimci bir tutum alacaklardı. Troçki şunu öne sürdü: '*Demokratik devrim doğrudan sosyalist devrime doğru gelişir ve bu anlamda bir sürekli devrim durumuna gelir.*'⁴⁷

Gerçekten de, Rusya'daki 1905 Devrimi'nde, işçi sınıfı kitle grevlerini hayata geçirip eski sisteme karşı gerçek bir tehdit oluşturan sovyetleri - yani işçi konseylerini - kurarken, burjuvazi çarlığa karşı koyamayacak kadar güçsüz durumdaydı. 1917 Devrimi sırasında da, sovyetler işçi sınıfının iktidara el koyması mücadelesi ve ilk işçi devletinin kuruluşu açısından bir temel oluştururlarken, burjuvazi, güçsüzlüğünü ve ürkekliğini bir kez daha kanıtladı.

İran'da, 1951-53 arasında yaşanan olaylar Rusya'daki 1905 ve 1917 devrimleri sırasında görülen düzeyde bir işçi sınıfı örgütlülüğü yaratmadı - grevler daha düşük bir kitleselliğe sahipti ve sovyetler yoktu. Bununla birlikte, işçilerin eylemlilik düzeyi bir hayli yüksekti ve sınıfın kendisine olan güveninin kısa sürede hızla büyümesi, hareketin dile getirdiği değişim talepleri anlamında, kitle mücadelesi dönemlerinin karakteristiğini yansıtıyordu. Rejim, radikal bir değişimin eli kulağında olduğuna kesin biçimde inandı; korku içindeydi, çünkü, işçiler '*her seferinde ayrıcalık talep ediyor, taleplerini giderek arttırıyorlardı*'. Böylece, krizin daha da derinleşmesiyle birlikte, burjuvazi, istemediği bir durumla karşılaşmamak için kendisini geri çekti.

Tudeh, işçi hareketi içinde muazzam bir nüfuza sahipti; fakat, kendisi, Troçki'nin çözümlerini bütünüyle reddeden bir geleneğin ürünü olarak, olumsuz bir rol oynamaya yazgılıydı. Parti, aşağıdan gelen toplumsal basınç muazzam ölçülere varıp burjuvazi geri çekilinceye kadar, sınır tanımaz bir biçimde 'ilerici' burjuvazinin peşine takılmayı sürdürdü. Rusya'da ve daha sonraki sayısız örnekte yineleniği gibi, burjuvazinin tüm kesimleri, mevcut sınıf çıkarlarını korumak için hareket etti. Küçük kapitalistlerin oluşturduğu kesim tıpkı büyük burjuvazi gibi davrandı. Tudeh'in kapitalist sınıfın bazı kesimleriyle bir 'halk cephesi' oluşturma çabaları başarısızlıkla sonuçlandı ve parti eski rejimin vahşi bir saldırısıyla karşı karşıya kaldı.

Çabalarını bağımsız bir işçi örgütlenmesinin inşası hedefine yöneltme ve aşağıdan gelen bir toplumsal hareketle rejimi tehdit etme kapasitesinden yoksun olan Tudeh, başarısızlığa uğramaya mahkumdu; böylece sürekli devrim süreci kesintiye uğramış oluyordu. Sistem varlığını sürdürdü; ancak, 1953 yılından itibaren, işçi sınıfının İran kapitalizmini tehdit etme kapasitesine sahip olduğu gerçeği kuşkuya yer olmayacak biçimde görüldü – sorun, onun siyasi liderliğinin sahip olduğu karakterdi.

Kapitalizmin Pekişmesi

İran kapitalizminin tehlikeyi atlatıp kendini kurtarması Şah'a yeni bir gelişme programını başlatma şansını tanıdı. Şah, hemen ABD'nin yardımına başvurdu ve 1954 yılındaki anlaşmayla birlikte petrol gelirleri önemli ölçüde artış kaydetti - 1954-55 ve 1956-57 yılları arasında petrol gelirleri 34 milyon dolardan 181 milyon dolara sıçradı.⁴⁸ Bu arada, uygulamaya sokulan yoğun bir baskı siyaseti işçi sınıfı eylemliliğinde dramatik bir düşüşe yol açtı: 1955 ve 1957 yılları arasında, yalnızca üç tane önemli sayılabilecek grev yaşandı.⁴⁹ Musaddık deneyimini yaşamış ve bundan ders almış olan burjuvazi ise itaatkar ve uysal bir hale gelmişti.

Her şeye karşın Şah hâlâ burjuvazinin desteğine ihtiyaç duyuyordu ve daha önce babasının yapmış olduğu gibi, burjuvazinin ekonomik beklentilerini yansıtan bir siyaseti benimsedi. Bazaarı kızdırıp kıskırtmamaya özen gösterdi ve uzun vadeli borç verme, vergi borçlarını erteleme, devlet mülkiyetindeki fabrikaları özelleştirme vaadinde bulunma yöntemlerine başvurmak suretiyle sanayi sermayesini teşvik etti. Bu önlemler, sanayi üretiminde dikkate değer bir artış kaydedilmesine yardımcı oldu - 1957 ile 1960 yılları arasında imalat sektöründeki işletme sayısı 45.000'den 70.000'e yükselirken, üretim yılda ortalama yüzde 20'lik bir artış gösterdi.⁵⁰

Sistemin genişlemesi Şah'a kendi toplumsal temelini sağlamlaştırma olanağı tanıdı. Şah, toprak sahiplerinin rejim yanlısı siyasi partiler içinde tüccar sınıfın, burjuvazinin ve küçük burjuvazinin bölüntüleriyle entegre olmasını sağladı - bu, Pehlevi hanedanının İran sermayesine siyasi sistemde temsil edilme hakkını verme konusundaki ilk girişimiydi. Ancak, ekonomik büyüme 1950'lerin sonlarına doğru sendelemeye başladığı zaman, sistemin yeniden baş gösteren toplumsal ihtilafları kendi içinde eritecek kadar esnek olmadığı açığa çıktı. Fiyatların hızla yükselmesi toplumsal bir muhalefete yol açtı ve 1957-61 yılları arasında grev sayısı 20'ye yükseldi.⁵¹ Toplumsal ayaklanma riskinin yeniden ortaya çıktığını gören ABD ekonomik ve siyasi reformların daha da ileri taşınmasında ısrar etti.

Şah, mütevazî bir toprak reformuyla bazı anayasal değişikliklere gitti, ancak toplumsal hoşnutsuzluk 1960'lı yılların başlarında giderek genelleşiyordu; 1963 yılı Haziran ayında, hemen her büyük kentte ordu tarafından bastırılan gösteriler yaşandı. Protestoların niteliği, 1940'larda ve 1950'lerde yaşanmış olanlardan çarpıcı bir biçimde farklıydı. Pek çok küçük burjuva unsur, ilahiyat öğrencileri ve - aralarında Ayetullah Humeyni'nin de bulunduğu - dini liderler de gösterilere katılıyorlardı. Ne var ki, grev hareketi tek tek işyerleriyle sınırlı kaldı ve ortaya işçi sınıfı örgütlenmesinin yeni biçimleri çıkmadı.

Bu koşullar altında, rejim, muhaliflerini sokaklardan temizleme yeteneğine sahipti. *Solun yokluğu çarpıcı bir biçimde hissediliyordu. Onun hemen tamamen etkisiz bir durumda bulunması, rejimin yoğun baskısının olduğu kadar, muhalefet olma işlevini hemen bütünüyle yitirmiş olan Tudeh'in ve İran solunun Şah'la uzlaşma girişimlerinden vazgeçmemesi gerektiği fikrinde ısrar eden Moskova'nın iflasının bir sonucuydu.*

1963 olayları 'Şah ve Halkın Beyaz Devrimi'ni (daha kapsamlı bir toprak reformunu, sınırlı bir kamulaştırmayı, kar payı verme ve sosyal yardıma yönelik tedbirleri de içeren bir önlemler paketi) hızlandırdı. Bu, rejimin toplumsal temelini genişletmeyi amaçlayan bir girişimdi ve bazı önemli sonuçlar yarattı. Bazı bölgelerde, en zengin ailelerin gücünü etkilemeden, büyük toprak sahiplerinin egemenliğini büyük ölçüde kırdı. Ayrıca, orta köylülüğün genişlemesini sağladı ve kırsal kesimin 'zirai işletmecilik' (agri-business) ile tanışmasına yardımcı oldu; çok sayıda yoksul köylüyü şehirlere çekerek onların emek gücü olarak sanayi sektörüne katılmalarını sağladı. Benzer şekilde, çok sayıda insanı şimdi çok daha genişlemiş olan devlet aygıtına kattı ve serbest meslek sahipleriyle yönetici konumundaki devlet görevlilerinden oluşan yeni bir küçük burjuva sınıfının doğmasına yardımcı oldu.

Ekonomide büyük yükseliş (boom)

1950'lerin ortalarındaki ekonomik büyüme yeniden başlatıldı. Petrol gelirleri yine çarpıcı bir artış gösterdi - bu, 1965'e gelindiğinde 522 milyon dolar, 1969'da ise 938 milyon dolardı.⁵² Devlet aygıtını geliştirmek için büyük harcamalar yapıldı, ancak, bunun yanısıra, 1962-73 dönemini kapsayan iki gelişme planına uygun olarak altyapının geliştirilip yaygınlaştırılması ve imalat sanayiini hızla ileri çekilmesi için 10 milyar dolar harcandı.

Petrol sanayii tarafından beslenen ve tüm Körfez bölgesini içine alan ekonomik patlamadan yararlanmak isteyen yabancı sermaye, İran'a yakın ilgi göstermeye başladı. Yabancı Sermayeyi Teşvik Merkezi, 1955'ten itibaren, kârların yabancı sermayenin anavatanına aktarılması hakkı da

dahil olmak üzere, yabancı sermaye açısından cazip koşullar sunuyordu. Ancak, bu hak üzerine bazı kısıtlamalar konmuş, tüm yabancı işletmelerin mülkiyet hakkını İranlı ortaklarıyla paylaşma zorunluluğu getirilmişti. Gerek bu kısıtlamalar, gerekse İran'ın istikarsız bir ülke olarak tanınıyor olması, batının temkinli bir tutum takınmasına yol açtı. Yabancı sermayenin giderek büyüyen İran pazarına yönelmeye başlaması, ancak koşulların daha da cazip hale geldiği 1960'lı yılların ortalarına doğru başladı.

1969 yılıyla birlikte, yarısı ABD'den olmak üzere 90 adet yabancı şirket⁵³ İran'da yatırımda bulunmuş durumdaydı; ancak yabancı sektör yerli sermayeyi gölgede bırakan bir etkiye sahip de değildi. Toplam yatırımların yüzde 40-50 kadarından sorumlu olan devlet, hâlâ sanayideki büyümenin başta gelen kurumu durumundaydı. Bununla birlikte, rejim özel yatırımı teşvik etmeye bir dizi banka ve fon kurdu; bu, ağır sanayiinin ve daha büyük işletmelerin kurulması için gerekli yatırımı tek başına gerçekleştirebilecek güce sahip olmayan İran sermayesinin istikrarlı bir biçimde genişlemesi sonucunu doğurdu. Bu dönem boyunca, toprak reformuyla mülklerine el konmuş olan büyük toprak sahipleri, devlet çalışanları ve bazaariler burjuvazinin saflarına dahil oldular.

Sanayide işgücü çarpıcı bir artış kaydetti. 1966 yılında, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) kayıtlarına göre, petrol, maden ve imalat sektörlerinde **1.400.000**, inşaat ve taşımacılık sektöründe ise **750.000** işçi çalışıyordu. 1972 yılına gelindiğinde, bu rakamlar sırasıyla **1.900.000** ve **965.000**'e yükselmişti.⁵⁴ Ücretler sürekli yükseliyor, rejim, işçi-işveren barışının eşlik ettiği büyüme ile övünç duyuyordu.

Yükselişten fiyaskoya

1973'de petrol fiyatlarındaki artış, ekonominin genişlemesine verilen son destek oldu. İran Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC)'ne katılmış, Şah, yaptığı şeyin batılı ittifakları üzerinde yarattığı düşkünlüğüne aldırmadan, petrol üretiminin kontrolüne yönelik tüm hareketlerin ateşli destekçisi olmuştu. *1971'de varil başına 1.79 dolar olan petrol fiyatı, Aralık 1973'e gelindiğinde 11.65 dolara yükselmişti. İran'ın petrol gelirleri bu yükselişe uygun olarak artış gösterdi - 1969'da 938 milyon dolar iken, 1974'de 22 milyar doların altında değildi.*⁵⁵

Hali hazırda hızlı bir gelişme sürecine girmiş olan ülke sermaye içinde yüzüyordu - ancak, tam Şahlık rejiminin başarısını en tumturaklı sözlerle ilan ettiği bir sırada, sistem bir daha kendisini toparlayamayacağı bir istikrarsızlığa sürüklendi.

Şah, ülkenin gelirlerindeki muazzam artışa bakarak, İran'ın on yıllık bir zaman dilimi içinde dünyanın önde gelen güçleri arasına katılacağını ilan etti. Beşinci Beş Yıllık Plan 69 milyar dolar gibi inanılması güç bir bütçeyi öngörüyor, 1973 yılına gelindiğinde ulusal sanayideki büyümenin yüzde 30'unu gerçekleştirmiş olan gelişme programları daha ileri düzeyde bir sanayileşme hedefiyle yeniden tasarlanmıştı. Kaçınılmaz olarak, devlet aygıtında çok kapsamlı bir büyüme planlanmıştı.

Bütün bir strateji çok geçmeden sıkıntıya düştü. Altyapının muazzam boyutlardaki ihracatla başa çıkamadığı sistemde darboğazlara girilirken, iktidarın ciddi başarısızlıklarıyla birlikte ekonomi genel olarak rayından çıktı. İlk, kalifiye işçi ücretleri hızla yükseliş kaydetti, ancak bu durum köylüleri şehirlere akın etmek için yüreklendirdi; bu ise tarımsal üretimin hızla düşmesine, yiyecek fiyatlarının aşırı yükselişine yol açtı. Tahran'da, kiralar iki yıl içinde yüzde 300 oranında arttı. Sayıca azınlıkta kalan bazılarının işi spekülasyon, ithâlât, komisyon sayesinde yaver giderken, kalifiye olmayan işçiler, kent yoksulları, küçük burjuvazi ve köylülük sıkıntıya düşmeye başladı.⁵⁶

İşçilerin kendilerine olan güveni 1970'lerin başlarından itibaren yükselmeye başlamış, 1973-74'deki olağanüstü ekonomik patlama sırasında daha da büyümüştü. 1971 yılında, Tahran yakınlarındaki Karaj adlı yerleşim merkezinde bulunan Şah Cahit isimli tekstil fabrikasındaki işçi-işveren çekişmesi 13 kişinin yaşamını yitirdiği bir kavgayla son bulmuştu; 1973'de petrol

*işçilerinin giriştiği bir grev yaşandı; 1974'te Tebriz'de bulunan Mashin Sazi'de 800 işçiyi kapsayan bir işçi-işveren çekişmesiyle Tebriz nakliye işçilerinin bir grevi gerçekleşti; 1975'te, aralarında Tahran yakınlarındaki Şahi tekstil fabrikasında işçi ve öğrencilerin polisle çatıştıkları işgal eyleminin de bulunduğu 30 grev yaşandı.*⁵⁷

Değişen hava, yüksek ücretler, daha iyi çalışma koşulları talepleriyle kısa süreli ama sonuç alıcı grevlere çıkan, başarılı bir örgütlenme deneyimine sahip olup kendisini güçlü bir konumda gören kalifiye işçilerin giderek artan özgüvenini yansıtıyordu. İş dünyasının önde gelen gazetesi Tahran Economist, bu durumdan şu sözlerle yakınıyordu:

*Ücretler ve maaşlar sürekli olarak yükseliyor ve hâlâ emeğin üretkenliğinin ne olduğu sorusu gözardı ediliyor... Bir zamanlar ekmek ve peynirle geçinen insanlar şimdi chelokebab'tan [kebab ve pilav] daha aşağısını ağzına koymuyor ve kalifiye olmayan bir inşaat işçisi bile işe bir Peykan'la [otomobil] gitmek istiyor.*⁵⁸

Gerçekte ise, kalifiye olmayan işçiler bu söylenenden çok daha geri bir yaşam sürüyor, enflasyon ve roket hızıyla yükselen ev kiralari yüzünden sıkıntı çekiyor, buna karşılık pazarlık güçlerinin çok zayıf olduğu işyerlerinde kendi durumlarını koruma şansından büyük ölçüde yoksun bulunuyorlardı. Buna ek olarak, 1970'ler boyunca yaşanan kırdan kente göç de kalifiye olmayan işçilerin ücretleri üzerinde büyük bir basınç yaratmıştı; 1956 ve 1971 yılları arasında üç milyon köylü kentlere göç etmişti ve 1970'lerin ortalarında her yıl ortalama 380.000 kişi köyünü terk edip kentlere yerleşiyordu.⁵⁹ Bunun yol açtığı sonuçlardan biri kalifiye olmayan işçilerin ücretlerinin kalifiye işçilerin ücretlerinin üçte biri kadar olması iken, bir diğer sonuç, başta Tahran olmak üzere büyük kentlerde gecekondu mahallelerinin hızla büyümesiydi.

Ekonominin gerileme içine girmesiyle birlikte durumu sarsılmış olan Şah, gelişme programını durdurma kararı aldı. Projeler yarıda kesildi, silahlı kuvvetlerin ve devlet idaresinin harcamalarına kısıtlamalar getirildi. İhracattaki keskin düşüş gerilemenin ulaştığı boyuta işaret ediyordu. *1974-1976 yılları arasında ihracat artış miktarı yıllık ortalama yüzde 60 idi. 1977 yılıyla birlikte bu oran yüzde 3'e kadar gerilemişti.*⁶⁰

Emeğe olan talep düştü; bu durum işçileri ve kent yoksullarını doğrudan vururken küçük burjuvazinin bazı kesimlerinin durumunu ciddi ölçüde etkiledi. Grevlerin sayısı artmaya başladı ve uzun yıllar sonra ilk kez, bir hoşnutsuzluk dalgası bazaarın bütününe yayıldı. Bankaların ve devletin finans kurumlarının yaratılması, sanayileşmenin ilerlemesi ve modern dağıtım yöntemlerinin yarattığı etki bazaarın ekonomik yaşam üzerindeki nüfuzunu zayıflattı; bununla birlikte, bazaar, ülkenin parakende ticaretinin üçte ikisinden fazlasını, küçük işadamları ve zanaatçılar açısından yaşamsal olan borç verme işlerinin büyük bölümünü kendi kontrolünde tutmaya devam etti.⁶¹ Rejimin, bütçe ve kredi kısıtlamalarıyla birlikte yeni bir yönelim içine girmesi bazaar açısından bir krize yol açtı ve küçük tüccarların çoğu zarara uğradı.

Bundan sonra, rejim bazaarı daha da sıkıştırmaya başladı. Tırmanan enflasyon ve artan işsizlik karşısında bir günah keçisi bulma ihtiyacı hisseden Şah, 'bazaar vurguncuları' nı suçlayarak rüşvet ve yolsuzluğa karşı bir kampanya başlattı; tüccarları ve dükkan sahiplerini denetlemek üzere özel ekipler kurdu. On binlerce 'müfettiş' dükkan sahiplerinin muhasebe kayıtlarını incelemeye alırken, 8.000 işadamı, dükkan sahibi, seyyar satıcı özel olarak kurulmuş mahkemelerde yargılanıp hapis cezalarına çarptırıldı, 23.000 kadarı yaşadıkları şehirlerden sürüldü, 200.000 kişi çeşitli para cezalarına çarptırıldı.⁶² Bu durum yalnızca bazaarilerin değil, ayrıca burjuvazinin ticaret ve finans sektörüyle içli dışlı olan kesimlerinin de tepki ve nefretini kazandı.

1977 yılına gelindiğinde, Şah toplumun hemen her kesimini kendisinden soğutmuş durumdaydı. Birkaç aylık bir zaman dilimi içinde, ülke devrime giden yolun başına gelmiş bulunuyordu.

Devrimin öngününde İran kapitalizmi

Tüm devrimler içinde oluştukları toplumun karakteri tarafından biçimlendirilirler. Şu halde, ayaklanmanın öngününde İran kapitalizminin belirleyici karakteri ne idi?

İran hâlâ geri bir ülkedi. Nüfusun yarısı kırsal alanda yaşıyordu ve tarımda kullanılan yöntemler hâlâ ilkel bir durumdaydı. Şehirlerde modern sanayi birkaç sektörle sınırlıyken, küçük ölçekli üretim hâlâ yaygın durumdaydı. Ancak, 70 yıllık gelişme ülkeyi esaslı bir değişikliğe uğratmıştı - sermaye İran'a nüfuz etmiş, toplumun bütününe damgasını vurmuştu.

Bu değişimlerin kaynağı emperyalist devletlerin İran için biçmiş oldukları rolde yatar. Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren, İran batı kapitalizmi için bir enerji kaynağı olarak görülmüştü ve batı bu ülke üzerindeki nüfuzunu sürekli kılmak için her yola başvurmuştu. Bu anlamda, İran, kapitalizmin merkez ülkelerini karakterize eden hızlı ve tam bir sanayileşmeden bütünüyle uzak bir biçimde, uluslararası sistem içinde bütünüyle bağımlı bir konuma sahipti. Ancak, bu, gelişmenin İran'da hiç yaşanmadığı anlamına da gelmedi; ülkede bir gelişme gerçekleşti, ama sınırlı ve eşitsiz bir temelde.

Kırsal alan 1960'lardaki toprak reformuyla birlikte bazı değişimler yaşamıştı ve ailelerin çoğunluğu, yeterli düzeyde bir yaşam sürmeleri için yeterli olmamakla birlikte, bir parça toprağa sahip duruma gelmişti. Pazar için üretim ülkenin pek çok yerinde yaşamı idame için üretimin yerini almıştı; bazı bölgelerde zirai işletmecilik üretim üzerinde kontrolü eline geçiriyordu - çok geniş topraklarda buğday ekiliyor ve yöre halkından mevsimlik işgücü olarak yararlanılıyordu. Küçük ve orta ölçekli toprak sahibi köylülerden oluşan yeni bir sınıf doğmuş, bazı büyük toprak sahibi ailelerin nüfuzu bir ölçüde azaltılmıştı. Bununla birlikte, çok geniş araziler hâlâ - bir başka yerde yaşayan - toprak sahiplerine ait durumdaydı ve milyonlarca köylü hâlâ binbir güçlükte yaşamını topraktan temin etmeye çabalıyordu. Kente göç kırsal nüfusu azaltmış olmakla birlikte - 1970'lerin sonlarında İran'daki işgücünün yalnızca üçte biri kırsal kesimdeydi - kırdaki toplumsal yapı esas olarak değişime uğramamış durumdaydı.

Şehirlerde değişiklik çok daha yaygındı. Kapitalizmin pekişmesi, Marx'ın 'iki düşman kamp' olarak nitelendirdiği iki sınıfın - burjuvazi ve proleteryanın - varlığını daha da açık hale getirmişti.

Batı kapitalizmi petrol sanayii üzerinde kontrolü kendi elinde bulundurmaya devam etmiş olmakla birlikte, yerli bir burjuvazi hızla büyüme kaydediyordu. Yerli burjuvazinin devletin desteğine ihtiyacı vardı; bu sınıf, Hindistan ve Brezilya gibi dünya sisteminin merkezinde dışında hızlı sanayileşen ülkelerin kapitalist sınıflarıyla karşılaştırıldığında, hâlâ küçük ve güçsüz durumdaydı. Bununla birlikte, yerli burjuvazi, yüzyılın hemen başında birkaç fabrikayı kontrol eden embriyon halindeki bir oluşum iken, şimdi önemli sektörlerde faaliyet yürüten, açıkça ayırt edilebilen toplumsal bir katman haline gelmişti.

Yerli burjuvazinin ekonomik ağırlığı, rejimin 1970'lerdeki gelişme planlarında ifadesini buluyordu. 1973-78 dönemini kapsayan beş yıllık plan altında sanayiye, devlet 46.2 milyar dolar, özel sektör 23.4 milyar dolar, yabancı sermaye 2.8 milyar dolar yatırımda bulunacaktı.⁶³ Rejimin verdiği rakamlardaki yanlışlara karşın (kaynakların gerçek dağıtımını çoğu zaman devletin verdiği rakamlardan bir hayli farklı olurdu), anılan dönemde İran burjuvazisinin dikkate değer büyüklükte bir sermayeyi kendi hesabına mobilize etme yeteneğine kavuşmuş durumda olduğu çok açıktı.

Burjuvazinin yoğunluk düzeyi oldukça yüksekti. 1974'te yapılmış bir hesaplama göre, 45 aile ülkedeki en büyük şirketlerin yüzde 85'ini kontrol ediyordu.⁶⁴ Ancak, ekonominin 1960'larda ve 1970'lerde yaşanan yükseliş dönemleri sırasında, toprak sahibi sınıftan, bazardan, yolsuzluklardan elde ettikleri gelirleri yatırıma dönüştürme arzusunda olan pek çok memuru barındıran devlet aygıtının (bu durum Pehlevi sistemi içinde çok yaygındı) üst kademe yöneticilerinden pek çok yeni unsur bu sınıfa dahil olmuştu. Ayrıca, burjuvazi, halihazırda bir dizi siyasi parti tarafından kısmen ifade edilen bir kimlik de geliştirmişti. Otokrasinin yerinden

edilebileceği beklentisiyle 1940'larda Ulusal Cephe'ye destek vermişti; daha sonraları, Şah, rejim yanlısı işadamlarını rejimin sahte parlamenter sistemi altında faaliyet yürüten resmi siyasi partileri içinde entegre etme konusunda bazı başarılar kaydetti.

İşçi sınıfı hızlı bir büyüme göstermişti. 1940'larda ücretliler ulusal işgücünün yüzde 16'sını oluşturuyorlardı - bu rakam 1970'lerin ortalarında yüzde 35'e yükselmişti. Tarihçi Ervand Abrahamian şu değerlendirmede bulunuyor:

*Şah Rıza modern bir işçi sınıfı yaratmıştı; Şah Muhammed ise, işçi sınıfının modern İran'ın en büyük yegane sınıfı durumuna gelmesini sağlamıştı.*⁶⁵

1970'lerin sonlarında İran işçi sınıfının bileşiminin ne olduğu sorusuna kesin bir yanıt vermek, istatistiklerin güvenilir olmaması ve zanaatçı emeği ile geniş ölçekli üretim arasındaki sınırların belirsizliği nedeniyle güçleşiyor. Abrahamian, 'eğitim görmüşlerin tahminleri'ni dikkate alarak, o yıllarda modern sanayide 880.000 kişilik bir işçi kütlesinin var olduğunu hesaplıyor. Bu toplam, 30.000'in üzerinde petrol işçisi, 20.000 elektrik ve gaz işçisi, balıkçılık ve ormancılık sektöründe çalışan 30.000 kadar işçi, 50.000 maden işçisi, 150.000 demiryolu, liman işçisi ve şoför, en az 10 işçi çalıştıran fabrikalarda çalışan 600.000 işçiden oluşuyor.⁶⁶ Gerçek rakamların bunların daha üzerinde olması muhtemel.

Şehirlerdeki hizmet sektöründe ve küçük imalat fabrikalarında çalışan 392.000 ücretli, küçük atölyelerde çalışan 100.000 kadar işçi, mağazalardaki 140.000 tezgahlar, 152.000 banka ve büro çalışanı ilave edildiğinde toplam rakam büyüyor. İnşaat sektöründe ve daha küçük atölyelerde çalışan kent yoksulları arasındaki geçici işçiler ve kırsal alandaki mevsimlik ücretliler de dahil edildiğinde toplam rakam 3.5 milyona erişiyor. Ekonominin 1970'lerin ortalarındaki genişleme hızı düşünülürse, bu tahmini rakamın da gerçek rakamın altında olduğu söylenebilir.

İşçilerin büyük üretim birimlerinde yoğunlaşması, 1960'ların ortalarında başlamış olan genişleme döneminin bir özelliği idi. 1953'te, 500 işçi çalıştıran 19, 50 ile 500 arasında işçi çalıştıran 300, 10 ile 49 arasında işçi çalıştıran yaklaşık 1.000 fabrika vardı. 1977 yılına gelindiğinde ise, bu rakamlar sırasıyla 159, 830 ve 7.000'e ulaşmıştı.⁶⁷ Uluslararası standartlar düşünüldüğünde, büyük işyerlerindeki rakamların yüksek olmadığını söylemek mümkün; bununla birlikte, Abrahamian'ın verdiği rakamlara göre, bu, sanayideki işgücünün yüzde 20'sine karşılık geliyordu - bir önceki kuşakla karşılaştırıldığında bunun çarpıcı bir değişime işaret ettiği görülüyor.

Rejim, resmi işyeri grupları ya da sendikalar aracılığıyla bağımsız işçi örgütlerinin kurulmasına özel bir dikkat gösteriyordu. Hükümet kontrolündeki sendikalar, her yerde hazır ve nazır olan gizli polis teşkilatı *Savak*'ın uzantısı örgütler olmanın ötesinde bir anlama sahip değillerdi. Her şeye karşın, başta kalifiye ve yarı-kalifiye işçiler olmak üzere, işçiler arasında özgüvenin artmasıyla birlikte pek çok fabrikada birer işçi aktivistleri ağı ortaya çıktı. 1978-79 Devrimi sırasındaki fabrika örgütleri üzerine geniş bir araştırma yapmış olan Assef Bayat, çok sayıda işçinin gayri-resmi bir biçimde ve 'yeraltı' faaliyetini esas alan bir temelde örgütlenmiş olduğu, işverenlerin '*on yıllık bir dönem içinde kendiliğinden filizlenip boy atmış gizli hücrelerle yüz yüze kaldıkları*' sonucuna varıyor.⁶⁸ Parçalı bir yapı arz eden işçi örgütlülüğü - 1973 ile 1979 yılları arasında artış gösteren grevlerin de işaret ettiği gibi - yeniden ortaya çıkıyordu.

Kapitalist gelişme, orta sınıfın - küçük burjuvazinin - basınç altına girmiş olduğu anlamına geliyordu. Bu sınıfın geleneksel statüsü, ticaret ve finansman alanında merkezi bir rol oynayan bazaarın sahip olduğu özgül karakteriyle İran'daki geleneksel küçük burjuvaziye benzeri pek çok ülkede olduğundan çok daha büyük bir güvenlik duygusu vermesine karşın, 50 yılı aşkın bir süredir tehdit altındaydı. Özellikle 1960'larda, - rejimin silahlı kuvvetlere ve devlet teşkilatına yapmış olduğu büyük yatırımların bir sonucu olarak - yeni ve açgözlü bir küçük burjuvazi doğmuştu. Silahlı kuvvetler içindeki yüksek rütbeli subaylar, yüksek düzey yöneticiler ve serbest meslek

sahipleri, devrime kadar rejime sadık kalmış olan önemli bir yeni toplumsal katmanı oluşturuyorlardı. Öte yandan, orta ve yüksek öğrenimin yaygınlaşmasının bir ürünü olarak, ikincil düzeyde serbest meslek sahipleriyle teknisyenlerden oluşan iyi eğitim görmüş bir katman doğmuştu.

Bu değişimleri beraberinde getirmiş olan süreç, içinde ekonomik ve siyasi çelişkilerin o zamana kadarkinden çok daha açık olarak gözlemlendiği bir toplum yaratmıştı. En ileri ekonomik ve toplumsal biçimler, en basit/geri olanlarla birlikte yan yana bulunuyordu: Petro-kimya fabrikalarının hemen yanında elektriği olmayan köyler vardı; yeni fabrikaların birkaç adım ötesinde, zanaatkarlar yüzyıllar boyunca hemen hiç değişmeden kalmış ilkel yöntemlerle üretimde bulunuyorlardı; kentlerdeki seçkinler batıdaki seçkinlerin yaşamına benzer bir yaşantı sürerlerken mantar gibi türeyen gecekondularda korkunç bir yoksulluk kol geziyordu.

Patlamaya hazır bir bombayı andıran bu duruma egemen olan şey, ulusal ekonomik gelişmenin sistemli bir şekilde yürütüldüğü Şah Rıza dönemiyle birlikte giderek derinleşmiş olan siyasi çelişkilerdi. Pehlevi'ler, batıyla kurmuş oldukları yakınlık her ne olursa olsun, bağımsız, modern bir ekonomi yaratmaya, yerli burjuvazinin gelişimini hızlandırmaya ve buna koşut olarak büyüklüğü ve siyasi ağırlığı giderek artan bir işçi sınıfının doğmasına neden olmaya kararlı görünüyorlardı. Buna karşın, Şahlar ülkeyi pre-kapitalist toplumlara özgü bir otokrasi aracılığıyla yönetiyorlardı. Bu durum, 1950'lerin başlarında, burjuvaziyle işçi sınıfının muhalefet hareketi içinde öncü bir rol oynadıkları ve iktidar mücadelesine giriştikleri bir çatışma dönemine yol açmıştı. Bundan yirmi beş yıl sonra, söz konusu çelişkiler daha da derinleşmiş durumdaydı: Çıkarları birbiriyle çatışan ve aralarındaki uzlaşmazlık şimdi daha derinleşmiş olan iki temel sınıf daha da güçlenmişken, Şah, eskiden olduğundan daha az otokratik değildi.

2. DEVRİM

Devrim üzerine kaleme alınmış hemen her çalışmada, toplumun rejim üzerinde ciddi bir basınç yaratmış olan kesimlerinin aydınlar ve dini kast olduğu ileri sürülür.¹ Oysa, bu sav gerçeği yansıtmıyor. Yazar ve avukatlardan gelen ve Şah üzerinde libelleşme konusunda bir basınç yaratmak isteyen ABD Başkanı Carter tarafından teşvik edilen sivil haklar konusundaki protestolar, 1977 yılının başlarından itibaren giderek büyüyordu. Bu, reform çağrısında bulunmaları için burjuva liderlere bir fırsat verdi ve 1977 yılı Haziran ayına gelindiğinde, Ulusal Cephe'nin, Şah'ın 1905 Anayasal Devrimi'yle kazanılan hakları yeniden vermesi - yani burjuva özgürlükleri yeniden tanınması - talebini öne sürecek kadar kendisine güvendiği görüldü. Ne var ki, bu talepler, rejim açısından, liberal muhaliflerin yıllardır öne çıkardıkları taleplerden pek farklı değildi. *Rejim, kitlesel muhalefetle yüz yüze gelinceye kadar, gerçek bir basınç altına girmedi.*

1977 Haziran'ında, Güney Tahran'ın yoksul halk kesimleri ilk açık ve dolaysız meydan okuma eylemlerine giriştiler. *Krallığının Başkentinin* görüntüsünü bozdukları için Şah'ın canını sıkın gecekonducuların yıkımını gerçekleştirmek için bölgeye gönderilen polisler beklenmedik bir direnişle karşılaştılar. Binlerce insan haftalar boyunca polis güçlerine karşı mücadele etti; 27 Ağustos günü, **50.000** gecekondu sakininin katıldığı bir gösteri sonrası polisler ve yıkım için gelen buldozerler bölgeden çekildiler. Direniş, rejimi planlarından vazgeçmek zorunda bırakmıştı. Bu, 1950'lerden beri görülen en büyük kitlesel protesto eylemiydi ve Şah'a muhalif olan tüm kesimlere muazzam bir destek kazandırdı.²

Tahran'daki olaylar, işyeri direnişinin örgütlenişinde giderek daha açık hareket eden işçi aktivistler açısından özellikle önemliydi. Rejim sert önlemler almaya başlayıp işverenler ücretleri düşürmeye başladığı zaman, fabrikalarda muhalefet tırmanış göstermeye başladı. Grev sayısı arttı; ülkenin dört bir yanından sabotaj eylemlerine ilişkin raporlar geliyordu. Temmuzda, - ülkedeki en büyük işletmelerden biri olan - Tahran'daki General Motors fabrikası işçiler tarafından ateşe verildi ve bir tahmine göre bunu izleyen üç hafta içinde buna benzer 130 olay gerçekleşti.³

1977 Ekim ayına gelindiğinde, işçi toplulukları arasında boy veren yeni bir güven dalgası işyerlerini sarıp sarmalıyordu. Bu, İran kapitalizminin taşkınlıklarına karşı giderek büyüyen muhalefetin ürünü olan, her geçen gün derinleşen ekonomik ve siyasi krize yönelik bir tepki idi. Bir yıla yakın bir süre içinde henüz kitlesel bir işçi muhalefeti doğmamıştı, ancak protestoya yönelik bir hareketlilik halihazırda açıkça hissediliyor, bir süre sonra yaşanacak ayaklanmanın mayalandığına ilişkin ilk belirtiler görülüyordu. *Pehleviler'e yönelik kitlesel muhalefeti uyaran şeyin ne olduğu çok açıktı: İran'daki sistemin işçiler ve yoksullar arasında bir meydan okuma ruhu yaratan krizi - henüz aydınlardan ya da dini liderlerden gelen herhangi bir çağrı yoktu.*

Kasım 1977'de, yazarlar, avukatlar ve akademisyenler halk arasında şiir dinletileri düzenlemeye başladılar ve bu etkinlik liberal muhalefetin odağı haline geldi. Tahran Üniversitesi'nde polisin toplantıları basıp öğrencilere saldırmalarının ardından muhalefet daha sert bir görünüm kazanmaya başladı. Aralık ayında dinsel kast sahnedeki yerini almaya başladı.

Dinsel muhalefet, uzun süreden beri, 1964 yılında sürgüne gönderildiği günden itibaren Irak'ta yaşamakta olan Ayetullah Humeyni'nin etrafında örgütlenmişti. Dinsel iktidara tek başına sahip olmanın verdiği avantajla yaygın bir saygınlık kazanmış olan Humeyni, kendisi de çok uzun süreler rejimle yakın bir ilişki içinde kalmış olmakla birlikte, Pehlevi'lere ilk eleştirilerini 1940'ların başlarında yöneltmeye başlamıştı. Sürgün, Humeyni'nin görüşlerini keskinleştirmişti; mollalardan ve ilahiyat öğrencilerinden oluşan gizli bir ağ, on yılı aşkın bir süre boyunca Humeyni'nin içinde monarşinin İslâm'a yabancı bir yönetim olduğunu ilan edip rejime karşı direniş çağrısında bulunduğu konuşma kasetlerini ve bildirimlerini dağıtmıştı. Humeyni'nin camiler ve dinsel kurumlar aracılığıyla faaliyet gösteren taraftar ağı, rejimin varlığını doğrudan tehdit etme kapasitesinden yoksun olmasına karşın, Şah'a muhalif olanlar için önemli bir çekim merkezi durumuna gelmişti.

1977'nin Aralık ayında Humeyni bir kez daha Şah'ın devrilerek 1905 Anayasası'nın yeniden yürürlüğe konması çağrısında bulundu. Rejimin yayın organları, giderek ağırlaşan muhalefet atmosferinin de etkisiyle bu çağrıya telaş içinde ve sert bir tepkiyle karşılık verdi; Humeyni'nin kişiliğine saldırarak kutsal bir şehir sayılan Kum kentindeki öğrencileri ve mollaları gösteriler düzenlemeye kışkırttı. Onlarca gösterici polis tarafından öldürüldü ve 40 günlük yas ilan edildi; bu gelişmeler, mollalara, öğrencilerden, bazaarilerden ve kent yoksullarının bazı kesimlerinden oluşan hareketin başına geçmeleri olanağını verdi.

Protesto gösterilerinin yaygınlığı hâlâ sürgünde bulunan Humeyni'yi şaşırttı; ancak, ne denli fırsatçı olduğunu gösteren Humeyni vakit yitirmeden bu protesto hareketinin önderliğini eline almak için harekete geçti. Kendisinin ve pek çok dini liderin de katılmış olmasına rağmen rejimin muhalefeti ezme başarısını göstermiş olduğu 1963 yılındaki olayların yinelenmesinden korkan Humeyni şu uyarıda bulunuyordu: *'Eğer insanların kalplerindeki bu ateş sönerse, onu tekrar tutuşturmak mümkün olmayacaktır.'* Böylece, Humeyni, el ilanları yayımlayarak ve yas günlerini *'halkı harekete geçirip rejimin suçlarını gözler önüne sermek'* için kullanarak daha büyük gösterilere girişilmesi çağrısında bulundu.⁴

Humeyni yandaşları, camiler, dinsel eğitim kurumları ve hareket içinde merkezi öneme sahip bir kurum olan bazaar aracılığıyla tesis edilmiş ağ vasıtasıyla gösterileri yaygınlaştırdılar. Toprak sahibi sınıfın kimi kesimleri, hatta modern burjuvazi mollalarla yakın bir ilişkiye sahipken, bazaar çok uzun bir süreden beri camilerle özel bir bağa sahip bulunuyordu. Bu, esas olarak 'ticari' bir ideoloji olan İslâmın toplumsal orijininin bir ifadesiydi.⁵ İran'da, camiler fiziksel konum itibarıyla pazar yerlerine entegre olmuş durumdaydı; tüccarlar, zanaatkarlar, esnaflar en sadık Müslümanlar arasındaydılar ve dinsel seçkinlerin en ateşli taraftarları bunlardı.

Bu ilişki, - 1963 yılında olduğu gibi - güçlü bir laik alternatifin yokluğunda siyasi arenada kendisini daha yaygın bir biçimde ifade ediyordu ve camiler küçük burjuva hoşnutsuzluğun açıkça dile getirildiği mekanlar durumundaydılar. 1970'lerin sonlarında cami benzer bir rol oynuyordu. Bazaar, 1977 yılında, Şah'ın 'yozlaşma'yı araştırmak üzere bazaara müfettişlerden oluşan ekipler göndererek küçük işadamlarına karşı saldırıya geçmiş olması dolayısıyla halihazırda bir basınç altındaydı. Rejime karşı duyulan düşmanlık hızla büyüdü; tüccarlar, zanaatkarlar geleneksel dini kanallar aracılığıyla hoşnutsuzluklarını ifade ettiler. *Bu protesto gösterilerine katılanların sayısını daha da arttırdı ve Humeyni'nin mali desteğini sağladı - ancak, dinsel ağ rejimi sarsacak yeterli siyasi ağırlığı beraberinde getirecek güçleri mobilize etme kapasitesinden hâlâ yoksun durumda bulunuyordu ve 1963'de olduğu gibi politik bir güce sahip değildi.*

1978'in ilk ayları boyunca, mollaların çağrısı üzerine örgütlenen ve dinsel sloganların üstün olduğu gösteriler ağırlıktaydı. Sonra, yaz aylarında, ekonominin daha da kötüleşmesinin verdiği itkiyle grevler yeniden ortaya çıkmaya başladı. Bütün yıl boyunca hükümet ekonomiye 'çeki düzen verme' ihtiyacını şiddetle hissetti. Hükümet, şimdi anılan dönem içinde sanayinin genişlemesini yarı yarıya azaltmış olmakla ve inşaat sektöründe yıllık büyüme oranını yüzde 32'den yüzde 7'ye düşürmüş olmakla övünüyordu. Ücretler hızla geriledi - kalifeye olmayan bir işçinin günlük 10 dolar olan ücreti 7 doların altına düşerken kalifiye işçiler üzerindeki basınç giderek arttı.⁶

1978 Haziranı'nda işçi-işveren çekişmesi ülkenin dört bir yanına yayılıyordu. Eylemlerin pek çoğu savunmaya yönelikti - işçiler ücretlerini ve çalışma koşullarını muhafaza etmeye çalışıyorlardı; fakat, ayrıca yeni ve saldırıya yönelik taleplere de rastlanılıyordu. Tahran'da ve güneyde prim ve ikramiyelerin iptaline karşı grevler yaşanırken, Abadan'da 600 sağlık işçisi yüzde 20'lik ücret artışı, ikramiye ve sağlık projesi talebiyle greve çıkıyordu. Behshahr'da tekstil işçilerinin ücret artışı talebinin yanısıra serbest sendika seçimleri talebini dile getirmeleri dikkate değerdi.⁷ Bağımsız işçi sınıfı örgütlenmesi konusu, 1953 yenilgisinden beri ilk defa olarak yeniden gündemdeydi.

Mollaların çağrısıyla düzenlenen gösterilerin niteliği değişmeye başladı. Kent yoksullarının yanısıra, küçük sayıda işçi de bu gösterilere katılmaya başladı. Ekonomik kriz ile muhalefet hareketi arasındaki ilişki, en yüzeysel burjuva yorumcuların bile görebileceği kadar açık bir hal alıyordu. Washington Post gazetesi şu yorumda bulunuyordu:

*Son günlerde İran'ın dört bir yanında yaşanan ayaklanma dalgası, enflasyon, eşitsiz bölüşüm ve devletin yüksek kurumlarındaki yozlaşma karşısında galeyana gelen sıradan insanların işi. Deneyimli bir ekonomist, 'Bundan bir yıl önce bu insanları ayaklanmaya kalkışırken göremezdiniz' diyor: 'Bunların hepsi yükseliş sırasında inşaatlarda çalışıyorlardı.'*⁸

İşçi sınıfının tepkisi, esas olarak grev hareketinde ifadesini buluyordu; fakat kent yoksulları tepkilerini dile getirebilecekleri böyle bir protesto aracından yoksun durumdaydılar. İşyeri vasıtasıyla kollektif örgütlenmeye gitme olanağından yoksun olan (Marx'ın deyimiyle) *lumpenproleterya* mollaların arkasında saf tuttu. Birkaç yıldan beri camilerin şehirlerin gecekondu bölgelerindeki etkisi giderek büyüyordu; ortada - bazaar ile cami arasında olduğu gibi - kurumsal bir ilişki olmamakla birlikte, yoksullar çetin ve zihin karıştırıcı bir sosyal çevre içinde bir referans noktası olarak dine yöneliyorlardı. Karl Marx, ondokuzuncu yüzyıl Avrupası'nın hızla değişen kentlerinde dinsel fikirlerin etkisini gözlemleyerek şunları yazmıştı: “*Din, baskı altında ezilen insanın derin iç çekişi, kalpsiz bir dünyanın kalbi ve ruhsuz koşulların ruhudur. O, halkın afyonudur.*”⁹

Kriz içine gömülmüş İran toplumunun dış kenarlarına itilmiş kent yoksulları da bu acımasız dünyada bir anlam arayışı içindeydi. Bunların 1977 yazında polise ve orduya karşı verdikleri mücadele, yaşamlarını sürdürmeye ne denli kararlı olduklarının bir göstergesiydi; Humeyni hareketi rejime karşı muhalefetin odağı olduğunu kanıtlayarak güç kazandığında, yoksullar kendi öfke ve arzularına ifade kazandırıyor görünen bir muhalefet kanalı keşfettiler. Mollalar zorbalığa karşı mücadele çağrısıyla İran toplumunu İslam adına pisliklerden arındırma çabasını birleştirdiklerinde, kent yoksullarından büyük destek gördüler.

Ağustos 1978'e gelindiğinde, protesto eylemlerinin eriştiği düzey rejimin müttefiklerini kaygılandırmaya başladı. ABD bir dizi tavizlerde bulunulması çağrısında bulundu; bu çağrıya iki bakana görevden el çektirerek karşılık veren Şah dini liderler için makul olacağına inandığı Şerif İmami'yi bakanlığa getirdi. Ancak grevler, sabotajlar ve protesto gösterileri devam etti ve Şah yaklaşımını değiştirerek geçmişte sorununu çözmüş olduğu yönetime başvurdu. Sıkıyönetim ilan eden Şah, askerler ‘*Kara Cuma*’ olarak anılan 8 Eylül günü Tahran'da binlerce göstericiyi öldürürlerken muhalefete meydan okumuş oluyordu.

Bu güç gösterisi, 1963'de olduğu gibi, muhalifleri silah gücüyle ezip onları sokaklardan temizleyerek rejime yönelmiş tehditi ortadan kaldırmayı amaçlıyordu. Eğer protesto hareketi mollaların, bazaarilerin ve kent yoksullarının egemenliğindeki gösterilerden ibaret kalmış olsaydı, bu taktik olasılıkla amacına ulaşırdı. Ne var ki, ülkenin dört bir yanına yayılan işçi-işveren çekişmesi şimdi yeni bir biçim kazanmaya başlamıştı; işçi sınıfı Humeyni'nin hakim olamadığı siyasi bir silahı kullanmak üzere mücadeleye dahil oldu: kitle grevi.

İşçi Hareketi

9 Eylül'de Tahran'daki petrol rafinerisinde çalışan **700** işçi sıkıyönetim ilanına ve önceki günkü katliamı protesto etmek üzere greve çıktı. 48 saat içinde grev İsfahan, Abadan, Tebriz ve Şiraz'daki rafinerilere sıçradı. 12 Eylül'de, hükümetin daha önce Tahran'daki iki gazeteye gönderilmiş sansür memurları **4.000** basın çalışanının greviyle protesto edildi ve Şerif İmami hiçbir yarar getirmeyen bir sansür yasasını geri çekmek zorunda kaldı.¹⁰ 13 Eylül'de Tahran'daki çimento

işçileri yüksek ücret, siyasi tutuklulara özgürlük ve sıkıyönetime son verilmesi talebiyle greve gittiler.¹¹ 22 Eylül'de Ahvaz'daki petrol işçileri greve çıktı ve bundan on gün sonra Kuzistan petrol havzasının diğer bölgelerinde çalışan **10.000** işçi bu greve katıldı.¹²

Grevler yıldırım hızıyla yayılıyordu - ekimin ilk günlerine gelindiğinde önde gelen 50 fabrikada işler tamamen durmuş haldeydi. En önemli sanayi bölgelerindeki fabrikaların hepsi ve hatta Kerman şehrinin güneyine yakın bir yerde bulunan bakır madenleri gibi en ücra köşelerdeki işyerleri de buna dahildi. Hizmet sektöründe çalışanlar ve büro işçileri, otobüs şoförleri, posta işçileri, hastane çalışanları, öğretmenler, banka çalışanları ve otel işçileriyle birlikte grev hareketine katıldılar. Talepler şimdi daha da çeşitlenmişti; fakat en çok öne çıkarılan talepler yüzde 100'e varan ücret artışları, yöneticilerin işten alınması, sosyal yardım ve hizmetlerin iyileştirilmesi, sıkıyönetime son verilmesi, Savak'ın dağıtılması ve siyasi tutukluların serbest bırakılması idi.

Rejimin yüz yüze kaldığı güçlüklerin üstesinden gelemeyebileceği fikri burjuvazinin üyeleri ve yüksek düzey devlet yöneticileri arasında giderek yayılıyordu. Her gün ülke dışına çıkarılan nakit para miktarı 50 milyon dolar civarındaydı ve banka çalışanları başbakanın, silahlı kuvvetlerdeki yüksek rütbeli subayların da aralarında bulunduğu en zengin kişilerin yurtdışına 2 milyar dolar kadar nakit para çıkardıklarını kanıtlamayı başardılar. Halk kitleleri arasında derin bir öfke yaratan, grev ve gösterilerin daha da tırmanmasına yol açan bu haber, yüzde 50'si sıradan erlerden oluşan ve kendisini muhalefete yakın hissetmeye başlayan ordu içinde de öfke ve gerilime yol açtı.

Şah paniğe kapılmıştı. Tereddüt içinde, şaşkın ve tutarsız davranışlarda bulunmaya başladı. İlk Irak rejiminden Fransa'ya geçen Humeyni'yi sınırdışı etmeye zorladı; ardından, rejim yanlısı Rastakhiz Partisi'ni dağıtmak, bazı tutukluları serbest bırakmak, yozlaşmış devlet görevlilerini tutuklatmak gibi bir dizi tavizde bulundu. Bu işçi hareketinin kendisine olan güvenini artırmaktan ve eylemlerin genişlemesine hız kazandırmaktan başka bir işe yaramadı. Abrahamian'ın da belirttiği gibi:

Ekimin üçüncü haftasıyla birlikte, grevlerin hızla birbiri ardına dizilmesi sonucu hemen tüm bazaarlar, üniversiteler, yüksek okullar, petrol tesisleri, bankalar, bakanlıklar, postaneler, demiryolları, gazeteler, gümrük ve liman hizmetleri, iç hat hava ulaşımı, radyo ve televizyon istasyonları, devlet hastaneleri, kağıt ve tütün fabrikaları, tekstil atölyeleri ve diğer büyük fabrikalar büyük ölçüde iş görmez hale geldi.¹³

Bazı grevler ücret artışı talepleriyle, diğerleri siyasi reform talebiyle başlatıldı; ancak, bundan çok önce, hemen her işyerinde her iki tür talep - işverenlerin çalışanların temel istemlerini karşılaması ve rejimin tavizlerde bulunması - birlikte dile getirilmişti. Grevler bir anda işyerlerini haftalarca felce uğrattı; işe yeniden başlama çoğu zaman yeni taleplerin formüle edilmesine ve işin yeniden durdurulmasına yol açıyordu. Örgütlülük düzeyi bir hayli yüksek olan ve 33 gün sürerek ekonomiyi felce uğratan petrol işçileri grevi grev hareketinin merkezini oluşturuyordu. Ülke tam bir karışıklık içindeydi: Rejim ve kitle hareketi, bir yaşam ya da ölüm mücadelesi içinde kilitlemiş durumdaydı.

Liberal burjuva siyasetçileri, Şah ile kitle hareketinin yegane resmi temsilcisi konumundaki dini liderlik arasında arabuluculuk yapmaya çalıştılar. Ulusal Cephe'den Bezirgan ve Sancabi, Humeyni ile görüşüp onu rejimle uzlaşmaya ikna etmek için Paris'e gittiler. Girişimleri başarısız kaldı - Humeyni, eline geçen fırsatın büyüklüğünün farkındaydı ve önemi giderek artan konumundan vazgeçmeye istekli değildi.

Bezirgan bir devrimden yana olmadığını ısrarla vurguladı. Humeyni'ye, "Halk özgürlüğü olması gerektiği gibi kullanmaya hazır değil" dedi. Ayetullah kendi görüşünde ısrar etti: "Tedrici bir yol izlemeye ve beklemeye hayır! Bir gün, bir dakika bile yitirmemeliyiz. Halk doğrudan devrim

talep ediyor."¹⁴ Mücadele dalgasının üzerinde yükselen Humeyni artık grevleri ve her gün yaşanan sokak çatışmalarını destekliyor, eylemlerin yoğunlaştırılması çağrısında bulunuyordu. Hareket içinde önderliği ulusal ölçekte kabul gören yegane lider durumuna gelmişti.

Aralık ayı başında petrol işçileri, hükümeti günde 74 milyon dolar gelir kaybına uğratan yeni ve topyekün bir greve çıktılar. Petrol sahâlarına asker gönderildi; ama boşuna. Silahlı kuvvetler içinde ilk çatlaklar ortaya çıkıp bazı askerlerin göstericilerin üzerine ateş açmayı reddetmesiyle ve bazı büyük kışlalarda ayaklanmaların baş göstermesiyle birlikte, bazaariler de protesto eylemlerine katılmaya başladılar - Tahran bazaarı bir hafta süreyle kapalı tutuldu.

Şah, televizyona çıkıp geçmişte hatalar yapıldığını kabul ettiğini, önde gelen yöneticilerin tutuklanacağını, memurların ücret artışı taleplerinin yerine getirileceğini duyurmak suretiyle havuç-sopa taktiğinin yeni bir kombinasyonuna başvurdu. Bununla eşanlı olarak grevleri zor yoluyla bastırmaya çalıştı, ancak başarılı olamadı. Gösteriler olağanüstü boyutlara ulaştı; 11 Aralık'ta Tahran'da yürüyen 2 milyon gösterici şu sloganları haykırıyordu: "*Amerikan kuklasını asın*", "*Halk silahlansın*", "*Şah devrilmeli*". Askerler de kendilerine verilen emirlere itaat etmemeye başladılar - devlet aygıtı artık sendeliyordu.

Şah, durumu idare edebilmek için son bir girişimde bulunarak Ulusal Cephe'den Şahpur Bahtiyar'ı başbakanlığa getirdi. Ne var ki, en önemli destekçisi olan Amerikalılar bile artık kendisini gözden çıkarmışlardı. Washington, Şah'ın batılı petrol tesislerini güvence altında tutma yeteneğini yitirmekte olduğunu açıkça görüyordu. Şah'ın varlığı muhalefet eylemini derinleştirmeyi sürdürmekten, ve hatta ABD'nin Arap Körfezi'nde müttefiki olan diğer devletlerde benzeri eylemlerin doğmasını teşvik etmekten başka bir işe yaramayacaktı. Carter yönetimi Şah'ın bir yük haline geldiğini düşündü ve bu yükten kurtulmanın daha iyi olacağına karar verdi.

16 Ocak 1979'da, ülke hâlâ grevlerle ve gösterilerle çalkalanırken, Şah Mısır'a gitmek üzere ülkeyi terk etti.

Ayaklanma

Devlet aygıtı artık dağılıyordu. Humeyni 1 Şubat 1979'da ülkeye geri döndüğü zaman, kendisine silahlı kuvvetlerin en kritik birimlerinin desteğini vaat eden subaylar tarafından karşılandı. Ülkenin dört bir yanında her gün askerler ordudan firar ediyorlardı; Bahtiyar, askeri polis gücünü ve Ulusal Muhafız'ları *homafarların* - hava okulu öğrencilerinin - bir ayaklanmasını bastırmak üzere kullanınca mücadele doruğuna yükseldi.

O zamana kadar olaylara karışmayıp izleyici durumunda kalmış olan muhalif gerilla örgütlerinin - *Fedayiin* ve *Mücahidin* - üyeleri askeri okul öğrencilerine katıldılar. Bunların desteğini alan askeri öğrenciler kendi konumlarını sağlamlaştırdılar ve Tahran'da muhaliflere silah dağıttılar. İsyancılar, 24 saat içinde, fabrikaları, silah depolarını, askeri üsleri, cazaevlerini, televizyon istasyonunu, meclisi ve Tahran'daki askeri akademiye ele geçirerek Şah'ın savaş aygıtının büyük bölümünü tahrip ettiler. Ordu içinde subayların oluşturduğu topluluğun çökmesiyle birlikte, ülkenin her yanında askeri tesislerin kontrolü isyancıların eline geçti. Bahtiyar yeraltına inerek saklandı; Humeyni'nin daha önce başbakan ilan ettiği Bezirgan bu göreve geldi.

Şah'a bağlı kuvvetlerin arta kalanlarının son bir gayretle düzenledikleri darbe girişimi iki gün içinde bastırıldı. 16 Şubat'a gelindiğinde Pehlevi devleti artık bütünüyle çökmüş durumdaydı.

Kitle Grevi

İran Devrimi'ni konu alan çalışmaların pek çoğu, Şubat 1979'a kadar devrimi halkın Pehlevilere karşı verdiği farklılaşmamış bir mücadele olarak değerlendirir. Gerçekten, söz konusu olan şey kitlesel bir halk hareketiydi - *ancak işçi sınıfının belirleyici rol oynadığı bir halk hareketi*.

Protestonun en gözle görülür biçimi gösterilerdi. Gösterilerin çoğunluğu - özellikle de 1978 yılının ilk altı ayında yapılanlar - cami ve bazaar ile bağlantılıydı. Ancak mücadelenin kritik dönemlerini bu kurumlar başlatmadılar; öte yandan, bunlar Şah'ın devrilmesine yol açan eylemliliği sürekli kılmaya yeteneğine de sahip değillerdi.

Sürecin iki yaşamsal anında - Temmuz 1978 ve Eylül 1978 - rejimi tehdit altına sokan şey, muhalefetin diğer unsurlarından bağımsız olan işçi eylemliliği idi. Dini liderliğin, Humeyni'ye sanayi işkollarında basıncın daha da artırılması çağrısında bulunma şansı veren nüfuzunu kullanması grev hareketinin ivme kazandığı ana kadar mümkün olmadı. Hatta, bu aşamada bile, hareket bütünüyle dini liderliğin yönetimi altında değildi - ilerleyen bölümlerde göreceğimiz gibi, hareket kendi başına bir varlığa sahipti.

1978 grevleri pek çok kişide kafa karışıklığına yol açmıştır. Bunların büyük ölçüde siyasi bir içerikten yoksun oldukları, Şah'a karşı yürütülen resmi muhalefetin bir parçası olmadıkları ve dolayısıyla da 'apolitik' bir nitelik gösterdikleri varsayımı yaygın kabul görmüştür. Gerçekte ise, temmuz ve ekim ayları arasında gerçekleşen grevlerin çoğu ekonomik sorunlar dolayısıyla başlamış olmakla birlikte, bundan sonraki grevlerin çoğu siyasi değişim talebiyle başlatıldı ve sonra ekonomik talepler dile getiren programlar yarattı. Kitle eyleminin söz konusu dönemi boyunca, siyasi talepler ekonomik talepler, ekonomik talepler siyasi talepler biçimine büründü.

Sözünü ettiğimiz bu durum ilk kez karşılaşılan bir olgu değildi. Bu model, hemen tüm kitlesel işçi hareketlerinin bir karakteristiği olmuştur. Burjuva analistler ve değişimi kapitalizmin tedrici reformu yoluyla gerçekleştirmeye çalışanlar, ekonomi ile siyaset arasında keskin bir ayırım çizgisi olduğunu ileri sürerler. Bunlar, ekonomik koşulların iyileştirilmesi için verilen mücadelelerle siyasi sorunları dile getiren mücadelelerin birbirinden farklı ve ayrı olduklarını iddia ederler. Bunun aksine, devrimci Marksistler bu ikisi arasında bir 'Çin Seddi' bulunmadığını, *sınıf mücadelesinin yükseldiği dönemlerde ekonomik konuların siyasi konulara dönüşen bir gelişim çizgisi gösterirken siyasi taleplerin ekonomik mücadele çağrılarını teşvik ettiğini öne sürmüşlerdir*.

1905 Rus Devrimi sırasındaki grevleri inceleyen Polonyalı devrimci Rosa Luxemburg, bu tür kitle grevlerinin özgül bir nitelik gösterdiğine dikkati çeker. Luxemburg şunları öne sürmüştür:

Hareket tek bir yönde, yalnızca ekonomik mücadeleden siyasi mücadeleye doğru değil, tersi yönde de ilerler. Önemli siyasi kitle eylemlerinden her biri, kendi doruk noktasına eriştikten sonra, bir dizi ekonomik kitle greviyle sonuçlanır. Bu kural yalnızca tek tek kitle grevleri için değil, fakat ayrıca bir bütün olarak devrim için de geçerlidir. Ekonomik mücadele, siyasi mücadelenin yayılması, netleşmesi ve yoğunlaşmasıyla birlikte gerilemez; aksine, yayılır ve aynı zamanda daha örgütlü ve daha yoğun bir hale gelir. Bu iki mücadele arasında karşılıklı bir etkileşim vardır. Siyasi mücadelenin her yeni ve saldırısı ve zaferi, kendi koşullarını iyileştirmeleri için işçilerin önünde duran alanı genişleterek, bunu yapmaları için motivasyonlarını güçlendirerek ve onların mücadele ruhunu yükselterek, ekonomik mücadele üzerinde güçlü bir etkiye sahip olur. Siyasi eylemin köpüren her dalgasından sonra, geriye, içinde binlerce ekonomik mücadelenin filizleneceği verimli bir tortu kalır. Bunun tersi de geçerlidir. İşçilerin sürekli mücadelesi, tabiri caiz ise, işçi sınıfından oluşan ve siyasi mücadelelerin kendisinden her zaman güç devşirdikleri bir güç kaynağı yaratır.

*Kısacası; ekonomik mücadele, hareketi siyasi bir odak noktasından diğerine ilerleten bir faktördür. Siyasi mücadele, periyodik bir biçimde, ekonomik mücadelenin alanını besler. Dolayısıyla, Rusya'daki kitle grevleri dönemi boyunca, biri ekonomik diğeri siyasi olan bu iki unsurun, o ukalaca kafada tasarlanmış şemanın önerdiğinin aksine, birbirlerini dışlamak şöyle dursun, birbirlerinden ayrılmazlar.*¹⁵

Kapitalizmde, devrimci olanaklar sunan ciddi karışıklıkların hepsi, sistemi felç etmekle kalmayıp işçiler arasında sahip oldukları güçle ilgili olarak yeni bir bilinç yaratan bu tür grevlerle karakterize edilmiştir. Bu, işçi sınıfı örgütlenmesinin yeni biçimlerinin - grev komiteleri ve daha yüksek bir mücadele düzeyinde, grevde bulunan işyerleri arasında bağ kuran işçi meclisleri - doğmasını teşvik edebilir. 1905 ve 1917'de Rusya'da, 1917 Devrimi'nin ardından Almanya ve İtalya'da yaşanan deneyimler bu türden deneyimlerdi. 1936'da İspanya ve Fransa'da, 1956'da Macaristan'da ve 1980'de Polonya'da benzer gelişmeler yaşandı.

Devrimci kriz dönemlerinde grevlerin ve grevlerin ortaya çıkardığı doğrudan demokrasi organlarının etkinliği, katılım, birliğin düzeyi ve siyasi liderlik gibi olgulara bağlı olarak büyük çeşitlilikler gösterir. Kitle grevi, 1905 ve 1917 Rus devrimlerinde olduğu gibi en yüksek düzeye eriştiğinde, yeni örgütlenme biçimleri - işçi meclisi ya da Sovyet - yaratır ve mücadeleye katılmış olanların bilincinde büyük değişikliklere yol açar. Farklı sanayilerde, şehirlerde çalışan ve farklı etnik gruplardan gelen işçiler arasındaki bölünmeler ortadan kalkmaya başlar; dinsel inançların önemi azalır ve egemen sınıfın çıkarlarıyla işçi hareketinin çıkarları arasındaki uzlaşmaz farklılık temel sorun haline gelir.¹⁶

Luxemburg tarafından tanımlanmış olan model, 1978 İran deneyimi tarafından da doğrulandı ve o günden bu yana başka yerlerde de gözlemlendi. Kitle grevleri ekonomik ve siyasi talepleri birleştirdi - Luxemburg'un tanımladığı şekliyle söylesen, "*neden ve sonuç karşılıklı etkileşim içine girdi*". İşçiler, ücret artışı talebinden özgür sendika talebine; 'Şah'a Ölüm' talebinden haftalık çalışma saatinin kısaltılması talebine geçtiler. Ayrıca, grev eylemini örgütlemek için pek çok işyerinde ortaya çıkmış ve üyeleri işyerinde çalışanlar tarafından seçim yoluyla saptanmış işçi komiteleri ile yeni örgütlenme biçimleri yaratıldı. Ve rejimin yıkılacağı günün iyice yaklaştığını gören pek çok kapitalist ve işyeri yöneticisinin ülkeyi terk etmesinden sonra, bu komiteler fabrikalarda ve bürolarda yegane otorite olarak varlıklarını sürdürdüler.

Bazı sanayilerde örgütlenme düzeyi son derece yüksekti. İşçi sınıfının en güçlü kesimi olan petrol işçileri iki uzun grev örgütlediler; bu iki grev sırasında üretim, rafineri ve yönetim departmanlarında çalışan işçilerin talepleri de dikkate değer bir benzerlik gösteriyordu. 33 gün süren birinci grev sırasında, Ahvaz'daki personel, 29 Ekim'de, çalışanların güçlerinin farkında olduklarını ve yeni bir ufuk kazandıklarını dışa vuran geniş bir talepler programı hazırladı. Şu talepler dile getirildi:

1. Sıkıyönetime son verilmesi,
2. Ahvaz'da greve çıkmış olan öğretmenlerle tam bir dayanışma ve işbirliği,
3. Siyasi tutukluların koşulsuz serbest bırakılması,
4. Petrol sanayiinin ulusallaştırılması (Iranianisation),
5. Tüm yazışmaların Pers dilinde yapılması,
6. Tüm yabancı çalışanların ülkeyi terk etmesi (4., 5. ve 6. maddeler işçilerin işletmelerdeki yabancı idareye ve sanayideki emperyalist geleneklere duydukları tepkiyi yansıtıyordu),
7. Kurumda görevli kadın çalışanlarla işçiler arasındaki ayrımcılığa son verilmesi,
8. Petrol işçileriyle kurum çalışanlarının barınma sorunlarına çözüm getirecek bir yasanın hazırlanarak yürürlüğe sokulması,
9. Üretimde çalışan işçilerin taleplerinin desteklenmesi ve Savak'ın dağıtılması,

10. Yüksek mevkilerde görev yapan yozlaşmış hükümet görevlileri ile bakanların cezalandırılması,

11. Kıyıda uzak kuyularda görevli delici ekiplerin nöbetlerinin azaltılması.¹⁷

İran Ulusal Petrol Şirketi başkanı Hushang Ansary'nin işçi komitesiyle görüşmeye istekli olması, petrol işçilerinin eyleminin etkili olduğunun bir göstergesiydi. Toplantıya katılan işçi temsilcilerinin bildirdiğine göre, başkan, “ekonomik talepler üzerine düşünceğini, ancak diğer taleplerin kendisinin ilgi alanı dışında kaldığını” söylemişti: “Ona, ekonomik ve ekonomik olmayan taleplerimiz arasında bir fark gözetmediğimizi söyledik. Kendisine, yalnızca hepsi bir bütün teşkil eden tek bir talepler dizisine sahip olduğumuzu bildirdik.”¹⁸

Petrol işçileri en örgütlü işçi kesimleri arasındaydılar, fakat, seçilmiş komitelerin böylesine geniş ölçekli talepleri formüle etmeleri yaygın rastlanan bir durumdu. Yıllarca çalışanlarını aşağılamış olan işverenler şimdi onlarla müzakerede bulunmaya zorlanıyor, ya da umutsuz bir durumda olduklarını düşünerek işlerini işçilere terk edip ülkeden kaçıyorlardı.

Grevler uzadıkça talepler daha ısrarla öne çıkarılıyordu; ekonomik talepler daha ayrıntılı olarak formüle edilirken, - Şah'ın devrilmesi gerektiği düşüncesinin egemen olduğu - siyasi talepler daha genel düzeyde dile getiriliyordu.

Kitle grevinin sınırları

Ne var ki, 1978 hareketi çok önemli bir konuda en gelişkin kitle grevlerinden ayrılıyordu: *Hareket, devrimci Rusya'daki sovyet benzeri işçi iktidarının bağımsız organlarını yaratmamıştı.*

Sovyet, ilk kez 1905 Rus Devrimi'nde kitle grevleri sırasında ortaya çıktı. İlk St. Petersburg'taki matbaa işçileri arasında bir grev komitesi olarak doğdu, fakat çok geçmeden delegelerden oluşan ve şehirdeki tüm sanayi bölgelerinde çalışan işçileri temsil eden bir organ durumuna geldi. İşyeri örgütü üzerinde yükselen sovyet, sanayiler ve sendikalar arasındaki bölünmeleri ortadan kaldırıyordu. Sovyette, ekonomik konular kadar siyasi konular da tartışılıyordu. Sovyetin yayımladığı ilk bildiri, ‘dünya işçi hareketinin en son ve en güçlü silahının - kitle grevi - kullanılması’ çağrısında bulunuyordu.¹⁹

1905'in sovyeti daha sonraları Rus devleti tarafından çökertildi; fakat 1917'deki grev hareketi sırasında sovyet tekrar ortaya çıktı. Çarlık rejiminin sonunu getirecek olan kitle grevlerinin patlak verdiği günlerde St. Petersburg sovyeti kuruldu; St. Petersburg sovyeti, işçilerin seçtikleri delegeleri bir araya getiren merkezi bir organdı. Bu organda, daha önce olduğu gibi, ücret artışı ve günlük çalışma süresinin uzunluğu gibi ekonomik konuların yanısıra devrimci hareketin geleceği gibi siyasi sorunlar da tartışılıyordu.

Devrimci sosyalistler kapitalist düzenin yıkılarak yerine yeni bir düzenin, sosyalist düzenin inşa edilmesi gerektiğine ilişkin argümanlarını sovyetlerde öne çıkardılar. Bolşevik Parti ‘*Tüm İktidar Sovyetlere*’ argümanını kabul ettirmeyi başardığı zaman, işçi sınıfı nihayet eski devleti son bir darbeye indirip kendi adına iktidarı alacak konuma gelmişti. **Sovyet, devrimi mümkün kılan işçi iktidarının organıydı. Doğrudan işçi demokrasisinin bir ifadesiydi -yeni, sınıfsız bir toplumun tohumlarını içeren eski sistemin bir ürünüydü.**

Bu tür yapılar 1918 ve 1919 yıllarında Almanya'da, 1936'da İspanya'da ve 1956'da Macaristan'da da gelişti. Ancak bunlardan hiçbiri 1917'nin Rus sovyetlerinin başarısına ulaşamadı - bunun nedeni, esas olarak, **başarılı bir devrim için gerekli olan devrimci bir işçi partisinin varlığı koşulunun mevcut olmayışı** idi. Her şeye karşın, işyeri grev komitelerinin eylemliliğini koordine eden ve işçi sınıfı içindeki pek çok bölünmeyi ortadan kaldıran işçi meclisleri buralarda da ortaya çıktı.

Sorulabilecek sorulardan birisi, neden İran'daki kitle grevlerinin bu tür örgütleri yaratmadığı sorusudur.

İran'daki grevler uzun süre devam eden grevlerdi - pek çok işyeri 1978 Ekim ayından itibaren üç aya yakın süredir grev halindeydi. Yine pek çoğu demokratik bir şekilde seçilmiş grev komiteleri yaratmıştı. Ne var ki, fabrikalarda, atölyelerde ve bürolarda örgütlülük düzeyi yüksek olmasına karşın işyerleri dışında koordinasyon ya çok azdı, ya da hiç yoktu.

Böyle bir koordinasyonun koşulları kesinlikle mevcuttu. Assef Bayat'ın grev komiteleri üzerine yaptığı çalışmanın da gösterdiği gibi, "*devrimci kriz bu tür örgütler için uygun maddi koşulları hazırlamıştı; ayrıca, bunların örgütsel ve işlevsel biçimleri embriyon halinde halihazırda mevcuttu.*"²⁰ Gerçekten, işkolları arasında, sınırlı da olsa bir koordinasyon söz konusuydu: **Olağanüstü büyüklükteki İsfahan çelik fabrikasındaki grev komiteleri ocaklara kömür taşınmasıyla ilgili olarak demiryolu işçileriyle müzakerelerde bulunuyorlardı; petrol işçileri, iç tüketime karşılanması amacıyla, demiryolu işçileriyle akaryakıt nakli meselesini görüşmek üzere toplantı yapıyorlardı; en önemlisi, petrol sanayiinden gelen işçi temsilcileri üretim düzeylerini ve - ülkenin en değerli kaynağının bölüşümünü düzenlemek üzere - akaryakıt tedariki konusunda öncelikleri saptamak üzere toplantılar düzenliyorlardı.**²¹

Ancak, hareket, sürecin hiçbir anında Rusya, Almanya ya da İspanya deneylerinde görülen - koordineli tartışma ve eylemleri örgütleme kapasitesine sahip olup işçilere İran kapitalizmine bir alternatif sunma şansı verecek - türden birleşik işçi komiteleri ya da işçi meclisleri yaratmadı. İşçilerin örgütlülüğünün bu tamamlanmamış gelişiminin en önemli nedeni, işçi hareketi içinde bir başka çekim merkezinin - yani dinsel kastın - bulunmasıydı. Bu, camiler etrafında inşa edilmiş bir ağa sahip olup gelişmeler üzerinde fabrikaların dışından nüfuz kuran din adamları grubu idi.

Mollaların grev hareketine nüfuz etmeleri birbirinden çok farklı düzeylerde yaşanmış olmakla birlikte, bunlar pek çok işyerinde belli bir nüfuza sahip olmayı başardılar. Bu, din adamları grubunun tek tek üyelerinin doğrudan müdahalesiyle ve sokak gösterilerinde çoğu zaman önderliği ele alan cami ve mahalle komiteleri aracılığıyla gerçekleşti. Mahalle grupları gösteri çağrısında bulunuyor, propaganda faaliyetleri yürütüyor, ulaşımı düzenliyor, yiyecek dağıtıyor ve yöredeki aktivistleri koruyorlardı. Buna karşılık, hareketin merkezinde olup can alıcı önemde bir konuma sahip olan grev komiteleri etkinliklerini işyeri sorunlarıyla sınırlı tutuyorlardı.

Sonuç olarak, grev komiteleri, caminin yerini almaya yeterli olacak ağırlığa sahip olmadılar. Komitelerin gelişimi sınırlı kaldı ve bunlar sovyete karşılık düşen organlar yaratmadılar.

Bu, hareketin bütününün dinamiği açısından bir dizi anlama sahipti. Grev komiteleri militan işçilerin pek çoğunun arzularını ifade ediyordu - bunlar tartışma ve eylemlerin merkezinde bulunuyorlardı ve kitle eylemine rejimi çökertecek düzeyde devamlılık kazandırdılar. Ancak, işçi sınıfının deneyimini işyerleri ve işkolları arasında genelleştirmedikleri için, işçilerin tüm hareket için bir strateji oluşturma sorunuyla yüz yüze gelip inisiyatiflerini geliştirdikleri forum alanları durumuna gelemediler.

Bayat bu sorunu çarpıcı bir şekilde ortaya koyuyor:

*Gerçekten işçiler işyerlerindeki tüm devrimci eylemler üzerinde kontrole sahiplerdi; ancak, kendi liderliklerini kitle hareketinin tümü üzerine dayatmadılar, dayatamadılar. Bu liderlik başkasındaydı: Humeyni ve onun etrafında toplanmış liderlik.*²²

Grev komiteleri devrimi olanaklı kıldılar: Ama ne yazık ki, ona liderlik etmediler.

Peki ama dinsel kast kendisini bu yoldan dayatma başarısını nasıl gösterebildi? Sahip olduğu etki işyerlerine nasıl böylesine yoğun bir biçimde nüfuz edebildi? Caminin işçi hareketi içinde böylesine bir güç kullanması nasıl mümkün olabildi?

Dinsel muhalefet

Dini liderlik, devrimin ilk aşamalarını rejime karşı kendi muhalefetine genişlemesi olarak gördü. Humeyni şunu ileri sürüyordu: “*Hareket, yalnızca din adamlarının güçlü eli tarafından ve büyük İslami ulusun desteğiyle yaratıldı. Bireysel ya da birleşik olarak din adamları topluluğunun liderliği tarafından idare edildi ve ediliyor.*” Humeyni’ye göre, hareket, ‘yüzde yüz İslami’ karakterdeydi.²³ Ne var ki, bu yorum doğru olmanın çok uzağındaydı - bu söylenenler hareketi tanımlamıyor, fakat Humeyni’nin hareketin alması gerektiğini düşündüğü ve arzu ettiği yönelimi yansıtıyordu.

Dini liderler, İran’daki muhalefet hareketleri üzerinde çok nadir olarak egemenlik kurmuşlardı. Şii İslamın ideolojisinde ve onun liderlerinde ‘radikal’ olan hiçbir şey yoktu: İnanç, hem sekinci (quietist; maddi dünya işlerine karışmayıp her türlü istek ve tutkudan el çekerek tanrısal ruh dinginliğine erişmeyi amaçlayan kişi -ç.n.) hem de aktivist akımlar yarattı. Bazı ayetullahlar muhalefet hareketlerine destek verirken, diğerleri Tahran’da sarayın bir parçasını oluşturuyorlardı. Öncü dini şahsiyetler 1905 Anayasal Devrim öncesindeki ajitasyon faaliyetinde öne çıkmışlardı; fakat Şah’ı tekrar iktidara getiren 1953 darbesinde de benzer bir rol oynadılar.

En aktivist dini liderlerin düşüncelerinde bile kesin bir sınırlılık vardı - bunlardan hiçbiri radikal değişim tehditini içinde taşıyan kitle hareketlerinin özlemlerini kucaklamadı. Esas olarak, bunlar, *burjuvazi ve küçük burjuvazi daha geniş özgürlükler talebiyle rejime karşı tavır aldığı zaman protesto hareketlerine destek verdiler.* Gerçekten, kitle mücadelesinin Birinci ve İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan kritik öneme sahip iki döneminde, dini liderler, büyük ölçüde aşağıdan gelen hareketin muhalifleri olarak boy gösterdiler - bu, ulema (dini liderler), toprak sahipleri ve bazaar arasındaki yakın bağların bir yansımasıydı. Kitlelerin sahnede olmadığı zamanlar -1960’ların başlarında olduğu gibi - mollalar daha büyük bir nüfuza sahip oldular.

Humeyni, ‘aktivist’ akımı son sınırına kadar götürdü, ancak tarih dinsel kastın son derece tutucu doğasını gösteren olaylara da tanık. Humeyni ilk kez 1920’lerde, bir din merkezi olan Kum kentinde bir öğrenci olduğu sırada insanların dikkatini çekti; dikkate değer yeteneklere sahipti ve kısa süre içinde geniş bir dinleyici topluluğuna ahlak üzerine konferanslar verir duruma gelmişti. Humeyni’nin otoritelerle ilk çekişmesi bu yüzden oldu: Şah Rıza tüm muhalefeti bastırmaya kararlıydı ve dini toplantıların da potansiyel bir tehlike içerdiğini düşünüyordu.

Şah Rıza’nın 1920 ve 1930’lar boyunca izlediği reform programı da Humeyni’nin rejimle çatışkı içine düşmesine neden oldu. Şah, İran’ı modernleştirmeye ve hukuku, eğitim sistemini laikleştirerek İslami kültürel bir güç olarak tasfiye etmeye kararlıydı - bunlar dinsel kastın nüfuzunu ciddi boyutlarda azaltan girişimlerdi. Humeyni rejimle din adamları grubunun sürekli çekiştiğine tanık oldu, ancak örgütlü muhalefet içinde bir rol oynamamayı tercih etti.²⁴

1941 yılına gelinceye kadar, Humeyni siyasi düşüncelerini hiçbir yerde yazılı olarak ifade etmedi. Sonraları, *Kashf ol-Asar* (Gün Işığına Çıkan Gizler)’de, İslami ilkeleri reddedip dini çevrelere saldırdığı için mevcut durumdan Şah’ı sorumlu tutarak, rejimi gayri-meşru ve zorba olmakla suçladı. Humeyni, Şah’ın Batılı hukuk normlarını benimsemesini, özellikle de kadınlara bazı özgürlükler tanımasını eleştiriyordu.

Ne var ki, Humeyni monarşiyi, hatta Pehlevi otokrasisini reddetmekten hâlâ uzak bir noktadaydı. Shaul Bakş’ın işaret ettiği gibi:

[Humeyni] hükümet işlerinde ulemanın geniş ölçekli denetiminin arzu edilirliliğini vurgularken, onlara yönetme hakkı verilmesini talep etmedi, ya da, ulemadan hükümetle her türden işbirliğine girmekten kaçınması yolunda bir istekte bulunmadı. Aksine, ulemanın çok daha sınırlı bir rolü kabul etmeye ve ‘bu çürümüş yönetimin bile hiçbir yönetim erkinin olmamasından daha iyi olduğunu düşündükleri için’ devlete

*destek vererek kötü hükümetlerle dahi işbirliği yapmaya hazır olduğunun işaretlerini verdi.*²⁵”

Humeyni, dinsel liderliğin ‘devletin temel destek kaidesi’ olduğunu ileri sürdü. O, ülkeyi yabancı, İslami olmayan etkilere karşı koruyordu; ayaklanma girişimlerini bastırıyor ve iç düzeni temin ediyordu. Humeyni’ye göre, benzer şekilde hükümet de dinsel liderliği korumalı ve desteklemeliydi. Bu tür iki yönlü bir ilişki sağlıklı bir hükümetin varlığının güvencesiydi.²⁶ Humeyni’nin rejime karşı muhalefeti son derece sınırlıydı; onun derin muhafazakar fikirleri, ancak Şah’ın dinsel kast ile devlet arasındaki dengeyi bozmaması gerektiği konusunda ve bu kaygıya düştüğü zaman azalır gibi oluyordu.

1940’lı yıllar ve 1950’lerin başları rejime ve onun batılı destekçilerine karşı oldukça etkin bir kitle hareketi yarattı - fakat, Humeyni, sonraki yıllarda paylaştığı çok şey olduğunu ileri süreceği ‘köktendinci’ grupların ortaya çıkmış olmasına rağmen, siyasete karışmaktan sakındı.²⁷ Humeyni’nin, dönemin dini liderlerinden olup sık sık Pehlevi’nin sarayında görülen Ayetullah Brujerdi’yi üzmemek istemediği söyleniyordu. *Humeyni, rejimle bağı olan ve işçi sınıfı hareketinin en ileri kesimlerinin amaçlarına yoğun bir düşmanlık duyan bu tür dini liderlere destek vererek Şah’a etkin bir biçimde arka çıktı.*

Humeyni, 1960’ların başlarına kadar bağımsız bir siyasi kişilik olarak ortaya çıkmadı. Hatta daha sonra bile, onu harekete geçiren şey kitlelerin içinde yaşadığı kötü durum değil, Şah’ın ABD’nin baskısıyla uygulamaya koyduğu bir reform paketi oldu. 1962’de Şah yerel seçimlerde kadınlara oy hakkı verilmesini önerdiği zaman, Humeyni, bunu İslami ilkelere karşı bir saldırı olarak gördü; “namuslu kadınlarımıza karşı girişilmiş bir saldırı”²⁸ Yine, eğitimin laikleştirilmesine yönelik çabalara, dinsel liderliğin özel mülkiyetin kutsallığının ihlali olarak gördüğü bir toprak reformuna karşı ateşli bir şekilde karşı çıktı; bu, waaf mülkünü (dinsel vakıflar) ve camilerin, dinsel okulların ve bir bütün olarak dinsel kastın mali bağımsızlığını tehdit ediyordu.

Brujerdi ölmüştü ve Humeyni kamuoyu önünde Şah’a muhalefet ediyordu. Humeyni kendisini ezilen kitlelerin değil, İslamın muhalifi olarak nitelediği Şah’a karşı dinsel kastın temsilcisi olarak gördü. **Fakat, - baskının ve kendi iflas etmiş politikalarının kurbanı olan - laik muhalefetin yokluğunda, Humeyni, muhalif laik unsurların etrafında örgütlenebildikleri şahsiyet oldu ve kendisinin gerek dinsel gerekse laik muhalifler için bir çekim merkezi olduğunu gördü.** Bakış şunu belirtiyor: *“Bu, ona, ulemanın hükümetle bir çatışma içinde kullanabileceği bir güç duygusu verdi...Humeyni’nin hiç unutmadığı bir deneyim oldu.”*²⁹

1963 yılında rejim, reform politikasını protesto eden ilahiyat öğrencilerine saldırdı. Bunun üzerine Humeyni, Şah’ın İslamın düşmanı, batı ve onun müttefiki İsrail’in bir ajanı olduğunu ilan etti. Humeyni tutuklandı, gösteriler önde gelen beş büyük şehirde devam etti. Şah, gösterilerin bastırılması emrini verdiğinde sokaklara çıkan ordu birlikleri 200 göstericiyi vurarak öldürdü. Mollalar ve ilahiyat öğrencileri Humeyni etrafında toplanmayı sürdürdüler ve gerilim içine düşmüş hükümet Humeyni’yi yargılamamaya karar verdi.

Rejimin - on yıl içindeki ilk zayıflık belirtisi olarak - tereddüt göstermesine rağmen Humeyni geri adım attı. **Hâlâ ihtiyaç duyulan şeyin rejimin yıkılması değil, düzeltilmesi olduğunu düşünüyordu:** *“Hükümet yerinde kalmalı. Ancak İslamın yasalarına ya da en azından anayasal kurallara saygı göstermeli.”*³⁰ Birkaç ay süresince dengeli bir konumda kalmayı yeğledi; ancak 1964’de İran’daki Amerikan güçlerine dokunulmazlık tanıyan bir yasaya karşı yeniden saldırıya geçti. Bu kez ortada kendisine yönelik destek gösterileri yoktu ve Şah onu Türkiye’ye sürgüne göndermekte güçlük çekmedi. Bundan kısa bir süre sonra, Humeyni 13 yılını geçireceği ülke olan Irak’a gitti.

Sürgün, Humeyni’nin rejime karşı muhalefeti keskinleştirdi. Monarşiye yönelik eleştirisine titizlikle oluşturulmuş yeni bir çehre kazandı ve İranlılara ‘zulüm ve imansızlık’ rejimine karşı

koymaları çağrısında bulundu. İlk kez, bir kurum olarak monarşinin İslama yabancı olduğunu ilan ediyor ve Hazret-i Muhammed'in ümmeti modelinde, yedinci yüzyıl İslam topluluğu modelinde bir İslam devleti kurulması gerektiğini ileri sürüyordu. Böyle bir toplum İslam hukuku tarafından yönetilmeliydi ve böyle bir hukukun uzmanları din adamlarının kendileri olduklarına göre, geleceğin İslam devletini bunlar yönetmeliydiler.

Ancak bunlar, büyük ölçüde, Humeyni'nin mollalar ve ilahiyat öğrencileri arasındaki aktif taraftarlarını cezbetmek için söylenmiş sözlerdi. Daha geniş bir kitleye seslendiği zamanlar Humeyni kullandığı ifadeleri popülist konularla sınırlı tutmaya özellikle dikkat ediyordu. Abrahamian'ın da belirttiği gibi, kendisiyle potansiyel taraftarı olanlar arasında bir mesafe yaratmamaya özen gösteriyordu:

Toprak reformu, din adamları iktidarı, cinsel eşitlik gibi muhalefetin çeşitli kesimlerini kendisinden soğutabilecek konularda doğrudan kamuoyuna seslenmekten ve özellikle yazılı bildirimler hazırlamaktan özellikle kaçınıyordu. Bunun yerine, rejime toplumun tüm kesimlerini öfkeliendiren konularda darbeler vurdu: Batıya tanınan ayrıcalıklar, İsrail'le belgeye dökmeden kurulan ittifak, silahlanma için yapılan gereksiz harcamalar, tarımın gerilemesi, hayat pahalılığı, barınma sorunu, hızla yayılan gecekonducular, zenginlerle yoksullar arasındaki uçurumun büyümesi, gazeteler ve siyasi partiler üzerindeki denetim, muazzam büyüklükte bürokratik bir devlet aygıtının yaratılmış olması, anayasal kuralların sık sık ihlal edilmesi gibi.³¹

Sonuç olarak, 1970'lerin sonlarında Humeyni en uzlaşmaz muhalefet lideri olarak görülüyordu. Cami ve ilahiyat okulları temeline dayanan, İran'ın dört bir yanına yayılan gevşek bir taraftarlar ağının denetimi Humeyni'nin elindeydi. Bu ağ siyasi bir parti olmanın çok uzağında idi: Resmi bir ideolojisi yoktu ve Humeyni'ye yaygın bir bağlılık göstermekle birlikte, diğer ayetullahlara, gruplara ve dinsel örgütlere sadakat yüzünden kendi içinde bölünmüş durumdaydı. Her şeye karşın, laik partiler arasında etkin bir örgütün yokluğunda, Humeyni'nin taraftarlar ağı yegane tutarlı ulusal muhalefet odağı idi.

Humeyni ve liderlik mücadelesi

Humeyni'ye göre, 1977 ve 1978 yıllarında ortaya çıkan kitle hareketi 'yalnızca din adamları tarafından' yaratılmıştı. Ancak, 1977'de rejime karşı mücadele eden Tahran'ın yoksul insanların harekete geçiren şey esas olarak dinsel inanç değildi ve bunlar mollaların idaresi altında da değillerdi. Aynı şey, yılın sonlarına doğru yaptıkları toplantılarla protesto hareketine ivme kazandırmış olan liberaller ve aydınlar için de geçerliydi. Humeyni ve taraftarlarının rejim karşıtı gösteriler düzenlenmesi çağrısında bulunarak bağımsız bir liderlik olarak kendilerini dayatmaları ancak 1978 Ocak ayından itibaren yaşanmaya başladı. O sıralar, dinsel ağın camiler aracılığıyla protesto eylemlerini yayma konusundaki yeteneği büyük bir öneme sahipti, ancak hareketin temeli hâlâ mollaların rejime meydan okuyacak bir ağırlığa sahip olmayan geleneksel tabanlarıyla - bazaar ve kent yoksulları - ile sınırlıydı.

Şah, ancak 1978 yılındaki Temmuz ve Ağustos grevlerinin başlamasından sonra gerçek bir tehditle yüz yüze geldi. Ve bu çekişmelerle Eylül ayında başlayan kitle grevleri mollalar tarafından idare edilmedi. Ekonomik ve siyasi değişim talepleri, diğer ülkelerde kitlesel işçi sınıfı hareketleri sırasında öne çıkarılan taleplerle çarpıcı bir benzerlik içindeydi - ve grev hareketinin kendisi açıkça laik bir karakter taşıyordu. Ekim ayıyla birlikte greve çıkmış pek çok işyerinde - en tanınan ve en öne çıkmış muhalefet lideri olması nedeniyle - Humeyni'nin yurda dönmesi çağrısına da yer veriliyordu, ancak bu, dini bir karakter göstermeyen ve pek çok talebe yer veren talepler dizisi içinde yer alan taleplerden yalnızca bir tanesiydi. 'Yüzde yüz İslami olmak' ve 'din adamları

tarafından yönetilmek' şöyle dursun, harekete devinim kazandıran şey sıradan insanların coşkusuymdu.

Humeyni'nin bu soruna bulduğu çözüm işçi hareketinin denetimini ele geçirmek oldu. Büyük bir beceri göstererek, yaklaşım ve söylemini kitlelerin taleplerindeki radikalliğe uydurdu. Rejimi doğrudan eleştiren, Şah'ın susturmayı başaramadığı muhalif lider olarak halihazırda bir üne sahipti. Şimdi, sahip olduğu imaja radikal bir boyut ekliyordu. Uzun yıllar İslamla radikal laik ideolojilerin bir sentezini yapmaya çalışmış olanlara karşı çıkmış olan Humeyni, şimdi 'devrim' sözcüğünü telaffuz etmeye başlamıştı. Kapitalizme saldırıyor, adaletin ve demokrasinin var olduğu bir topluma duyulan ihtiyaçtan söz ediyordu.

Bunların yanısıra, grev silahını da 'keşfetmişti'. Grevlerin ülkenin dört bir yanını tutuşturduğu ekim ayında bir dayanışma eylemi çağrısında bulundu. Ocak 1979'da rejime karşı daha yoğun mücadeleye girişilmesini istedi ve şunu bildirdi: "*Şerefli İran halkı... grevlerini sürdürmelidir.*"³²

Humeyni, dinsel kastın geleneksel değerlerinden böylesine uzaklaşmaya nasıl yetenekli olabildi? Bunun yanıtlarından biri, Humeyni'nin sürgündeyken esnek bir yaklaşımı benimsemiş olmasıdır; temel amacı din adamlarının kontrolünde son derece muhafazakar bir rejim kurmak olmasına karşın, bu yaklaşım ona radikal bir tarz ve görünüm kazandırdı. Bunun kadar önemli olan bir başka neden, Humeyni'nin en önemli toplumsal tabanı olan küçük burjuvazinin hızla siyasallaşıyor olmasıydı. Şah, 1978 yılı boyunca, derinleşen ekonomik krizin bahanesi olarak kullanabileceği bir günah keçisi arayışıyla bazaar üzerindeki baskısını giderek artırdı. Küçük burjuvazi daha radikal çözümler arayışına girince, kendisi de rejimin baskısı altında olan Humeyni ağı, bu sınıfın karşısına bir muhalefet odağı olarak çıktı.

Sonuç olarak, grev dalgası başladığı zaman, Humeyni ve taraftarları, modern İran tarihinin bütünü içinde dinsel kastın herhangi bir kanadının o zamana kadar gösterdiğinden daha radikal bir konumu halihazırda benimsemiş durumda bulunuyorlardı. Dolayısıyla, Humeyni'nin işçi hareketi içinde kendisine yer bulması bütünüyle yeni bir yaklaşımı gerektirmedi - halihazırda radikalleşmiş küçük burjuvazinin öfkesine ifade kazandırıyor ve çok geçmeden, kendisine fabrikalardaki militanlarla yakınlaşma şansı verecek daha radikal bir retoriği kullanmaya yetenekli hale geliyordu.

Humeyni, güç koşullar altında bulunulduğunda hileye başvurulmak suretiyle gerçek düşüncelerin gizlenmesini anlamına gelen ve Şii gelenekte meşru sayılan takiye sanatı konusunda ustaydı. Humeyni'ye yakınlığıyla bilinen Ayetullah Motaheri, onun yaklaşımıyla ilgili olarak şunları söylüyordu:

*Sınıf çelişkileri, özgürlük, adalet kavramlarını İslami kriterleri ve İslami kültürün zengin geçmişini (background) kullanarak sundu... Toplum bu fikirleri iyi niyetle ve samimiyetle benimsedi.*³³

Ancak, 'sınıf' ve 'özgürlük' kavramlarından söz ederken, Humeyni gerçekte erişmek istediği değişimlerin karakterinin ne olduğunu açık açık ifade etmemeye hâlâ özen gösteriyordu. Hareketin amacı, tasavvur ettiği yeni İran'ın nasıl bir İran olduğu konusunda kendisine sık sık sorular soruluyordu. Humeyni şunları ileri sürüyordu: "*Bir program var... Bu program İslam; ve bu, sömürgecilerin yürüttüğü programdan daha iyi ve daha ilerici*". Kendisinden ayrıntılara girmesi istendiğinde ise şu şekilde karşılık veriyordu: "*Henüz zamanı değil... Tüm siyasi, ekonomik ve kültürel politikalarımızı gelecekte duyuracağız.*"³⁴

*Dinsel liderliğin merkezi bir rol oynayacağı ya da yeni hükümette yönetici bir görev üstleneceği iddialarını kategorik olarak reddediyordu; bulunduğu sayılı vaatlerden biri de buydu. 1978 Kasımı'nda şunu söylüyordu: "Ne yaşım, ne arzularım ne de sahip olduğum dinsel konum böyle bir şeye izin vermez."*³⁵ İddialarına bakılırsa, din adamları yalnızca 'rehber' bir rol

oynayacaklardı. ‘Halk’ egemen olacaktı. Tüm dinsel kastın benimsenmesini sağlayan ve bir yazar tarafından kastın ‘*dikkate değer bir emperyalizm ve baskı karşıtı retoriği*’³⁶ olarak tanımlanan koşullara uygun üslup, ifadesini bu beyanatlarda buluyordu.

Bu yaklaşım Humeyni ve yandaşlarını grevdeki işçiler için makul müttefikler haline getirdi - ancak bu, bunların işyerlerinde olan bitenler üzerinde doğrudan nüfuz sahibi oldukları anlamına da gelmiyor. **Yalnızca tutarlı bir laik alternatifin olmaması nedeniyle dini liderlik nüfuzunu işçi sınıfına doğru genişletme becerisini gösterebildi.** Ayrıca bu ağır yürüyen bir süreç içinde gerçekleşti - Bayat, Humeyni’nin iktidara geçtiği Şubat 1979’dan sonra bile yeni rejim yanlısı işçilerin ‘çok küçük bir zümre’yi oluşturduğunu yazıyor.³⁷ Bununla birlikte, dinsel kast grev hareketine karşıt bir tutum takınmadığı sürece ve işçi sınıfı içinde kökleşmiş laik bir alternatifin olmadığı açığa çıktığı ölçüde, nüfuzunu artırdı.

Bunu, Şah’a karşı en uzlaşmaz ulusal muhalefet olmayı sürdürerek başardı. Ulusal Cephe liderleri Sancabi ve Bezirgan gibi burjuva siyasetçilerin Humeyni’yi uzlaşmaya dayalı bir çözüme ikna etme çabalarına rağmen, Ayetullah sertliğini korudu: “*Şah gitmeli.*” Böyle bir tavır, özellikle sürgün yıllarının kendisine sunduğu büyük avantajlardan yararlanarak güçlenmiş olan ayetullahın (yurtdışından yapılan radyo yayını ona büyük bir dinleyici kitlesi kazandırmıştı) ulusal muhalefetin diğer önde gelenleri üzerinde egemenliğe sahip olduğu fikrini doğruluyordu.

Humeyni bir başka avantaja daha sahipti: dinsel ağın kendisi. Humeyni’nin arkasından sürüklenip gelen bu ağ 1978 yılı boyunca pekişmişti ve grev dalgası patlak verdiği zaman aylardır aktif durumdaydı. Kitle hareketinin siyasi ağırlığı fabrikalar aracılığıyla hissettirilirken, genel siyasi aktivitenin büyük bölümü camiler dolayısıyla örgütleniyordu. Bu ise, dinsel kastın grevciler ve işyeri komiteleri üzerinde önemli bir avantaja sahip olmaları anlamına geliyordu. Dinsel ağ, propaganda faaliyetleri yürüterek ve aktivistleri koruyarak gösterilerin örgütlenmesinde merkezi bir rol oynadı.

Mollalar işçi sınıfını mobilize edememekle birlikte, sokaklardaki hareket üzerinde egemenlik kurabildiler ve Humeyni’nin radikal retoriği sayesinde kendilerini ulusal muhalefetin cisimleştiği odak olarak teşhir ettiler. Bunun bir sonucu olarak grev komitelerinin gelişimi sınırlı oldu. Cami, etkinliği hiçbir zaman işyerinin dışına taşmamış olan işçi komitelerinin ufkunu daralttı.

Peki ama neden dinsel ağ yegane ulusal muhalefet odağı idi? Niçin işçi komitelerinin bağımsızlığını dayatma yeteneğine sahip laik bir muhalefet yoktu? Bu soruların yanıtını laik akımların başarısızlığında ve **en önemlisi, solun iflas etmiş politikasında aramak gerekir.**

Solun başarısızlığı

İran’daki devrimci deneyimin en şaşırtıcı özelliklerinden biri, kitle hareketi içinde öncü rol oynama yeteneğine sahip laik bir örgütün mevcut olmayışıydı. Burjuva Ulusal Cephe ile ilgili olarak, bu durum, Ulusal Cephe’nin yaklaşımının işçi sınıfı eylemliliğinin tüm dışavurumlarına düşman olması ile açıklanabilir. Solun durumuna gelince, sorun çok daha karmaşıktı - bu, devrimci Marksizmin tüm ilkelerini tarif edip bozmuş bir geleneğin ürünüydü.

Ulusal Cephe ve Kurtuluş Hareketi

1953 darbesinden sonra Ulusal Cephe dağılmıştı, fakat polis baskısının gevşetilmesiyle birlikte 1960’da yeniden kuruldu ve bazı üyeleri 1963 ayaklanmasında belli bir rol oynadılar. Ancak, diğerleri ılımlı reformist stratejileri benimsediler, kitle hareketinin sınırlandırılmasına yardımcı oldular. 1963 olaylarından sonra Cephe’nin faaliyetleri tekrar yasaklandı ve Cephe 15 yıl boyunca ulusal siyasi bir örgüt olarak bütünüyle ortadan kayboldu.

Cephe ayrıca, liberallerden Ali Şeriyati gibi radikal ‘neo-Marksist’lere kadar geniş bir bireyler topluluğunu içinde barındıran *Kurtul Hareketi*’ni de yaratmıştı.³⁸ Kurtul Hareketi, Humeyni başta

olmak üzere sürgünde bulunan dini liderliğin rejime karşı başlıca muhalefet odağı haline gelmiş olduğunu ileri sürdü. O da Ulusal Cephe gibi tutarlı bir ulusal örgütlülüğten yoksundu ve kitle hareketine etkin bir müdahalede bulunamadı; fakat hareketin taraftarları nereye sadık oldukları konusunda net bir fikre sahiplerdi - bunların büyük ölçüde dini liderliği detekledikleri tartışma götürmeyecek kadar açıktı.

1977-78 olayları sırasında, bu iki akım, Şah'tan hoşnut olmayan ancak yalnızca İran kapitalizmine güç ve istikrar kazandırmayı amaçlayan burjuva ve küçük burjuva unsurları destekler biçimde hareket etti. Bunlar, Bezirgan ve Sancabi gibi önde gelen kişilerin giriştikleri uzlaşma çabalarına arka çıktılar ve kitle hareketinin muhalifleri olarak hareket ettiler.

Tudeh

1970'lere gelindiği zaman, Tudeh bir kuşak boyunca zamanını haraketsizlik içinde geçirmişti. Parti, 1953 darbesinden sonra kendisini ateşli bir özeleştiriyeye tabi tuttu; ancak, kitle hareketinin iktidara taşınmasına önderlik etmekte başarısız kaldığını kabul etmek yerine, Musaddık'a tam destek vermeyip 'sol sektör' bir siyaset izlediği için kendisini hatalı buldu. Tudeh'e göre, şimdi muhalefeti bekleyen başlıca görevler şunlardı:

...Anakronik monarşinin devrilmesi, gerici devlet aygıtının yıkılması, büyük kapitalistlerin ve toprak ağalarının tasfiyesi, iktidarın bu sınıflardan alınarak vatansever, demokratik sınıf ve katmanlara - yani işçilere, köylülere, kent küçük burjuvazisine (tüccarlar, esnaflar, zanaatçılar), vatansever ve ilerici intelligentsiya ve ulusal burjuvazi kesimine - verilmesi. Kısaca, görev, ulusal demokratik bir cumhuriyetin kurulmasıdır.³⁹

Hatta, parti, milliyetçi hükümet sırasında felaketle sonuçlanacağı kanıtlanmış politikalara daha fazla dört elle sarıldı.

Şimdi Tudeh, - rejimin yeniden sıkılaştırdığı kısıtlayıcı tedbirlerin, fakat ayrıca Moskova'nın Şah'la daha yakın ilişkiler kurma isteği karşısında giderek artan hoşnutsuzluğun ve partinin rejimle karşı karşıya gelmekten kaçınma konusundaki kararlılığının bir sonucu olarak - eski taraftarlarından pek çoğunu yitirdiği uzun bir dönemden geçiyordu. Çin-Sovyet bölünmesinden sonra Çin yanlısı yeni bir örgütün kuruluşuna yol açan ayrılıklardan sonra, Tudeh Partisi varlığı güçlkle hissedilen tek tek bireylerden oluşan bir çevre haline geldi. 1970'lerin başlarında yaşanan kısmi iyileşme, partinin sanayi alanındaki temelini yeniden inşa edilmesine olanak tanıdı, ancak haraketsizlik içinde geçen 20 yıllık zamanın beraberinde getirmiş olduğu hasarı onarmaya yetmedi.

1978 yılında devrimci fırtına patlak verdiğinde, parti sürece müdahale edebilecek hazırlık ve donanımdan yoksun durumdaydı. Moskova'nın yaşanan krizin sonucunun ne olacağını kestiremeyip ihtiyatlı tutum takınmasının bir yansıması olarak, parti kendisini hareketin militanlığıyla özdeşleştirmede ağır davrandı, daha sonra uğradığı vakit kaybını telafi edebileceği düşüncesiyle Humeyni'ye koşulsuz destek verdi.

Fedayiin

1970'lerin sonlarında Ulusal Cephe ve Tudeh etkin bir alternatif oluşturamayacak durumda bulunurlarken, 'yeni sol'un örgütleri Şah'a muhalif kitlelerin özlemlerini temsil ettikleri iddiasıyla bazı girişimlerde bulundular. Bunların düşünceleri genç eylemci kuşağı bir bütün olarak etkiledi.

1950'li yılların başlarındaki yenilgiden sonra, solda iki yeni akım ortaya çıktı: birisi Tudeh Partisi'nin, diğeri Ulusal Cephe'nin içinden. Fedayiin örgütünün kurucuları, partinin gençlik örgütünde faaliyet yürütmüş olan ve şimdi Tudeh'i eleştiren kişilerdi. 1953 yenilgisinin boyutları, partinin bunu izleyen yıllar içindeki pasifliği ve Moskova'nın başarıyla yürüttüğü Şah'la

yakınlaşma çabaları genç aktivistlerden pek çoğunu partiye yabancılaştırmıştı. Başlangıçta, bunlar İran toplumuna ilişkin bulanık, belirsiz fikirlere sahiplerdi; ancak 1960'ların ortalarına doğru, dünyanın her yanında muhalefet hareketlerini silip süpüren 'bağımlılık', ulusal kurtuluş ve gerilla savaşı teorilerinin etkisi altına girmeye başladılar.

Gerilla stratejisinin Latin Amerika ve Ortadoğu'da (özellikle Küba deneyimi, Cezayir'de FLN'nin zaferi ve Filistin Kurtuluş Örgütü'nün başarısı) kaydettiği gözle görülür başarıdan etkilenen Fedayii'nin ilk teorisyenleri İran için yeni bir yaklaşım geliştirdiler. Jazani-Zarafi grubu (bu grup, 1970'de İran Halkının Fedai Gerillaları Örgütü'nü -ya da Fedayii'i- kurmak üzere Ahmadzadeh-Pouyan grubuyla birleşmişti), rejime karşı silahlı mücadele başlatarak Tudeh'in 'eylemsizlik içinde varlığı sürdürme' siyasetinden kopmanın zorunlu olduğunu ileri sürüyordu. Bu tür bir strateji işçi hareketini teşvik edecek, devrim için gerekli 'öznel' koşulları yaratarak rejimi kendi başına idare edecek yeni bir sosyalist partinin doğması için uygun koşulları hazırlayacaktı.

Grubun tamamen 'Latin Amerika' okulunun - Kastro, Guevera, Debray, Frank vd.- etkisi altına girmesiyle birlikte bu yaklaşım değişti. Grup İran'ın gelişimi ile ilgili yeni bir analiz geliştirdi; buna göre, ülke 'feodal' bir sistemden 'komprador burjuva' bir sisteme dönüşüyordu. Bu türden koşullar altında, İran'ı emperyalizmin yerli ajanlarından - komprador burjuvaziden - kurtaracak bir kurtuluş mücadelesi başlatmak zorunluydu. Bunun için seçilen mücadele yöntemi, rejimin 'faşist yöntem'lerine karşı koyacak ve rejimin baskısı sonucu 'kafa karışıklığı' içinde kalmış toplumsal güçleri harekete geçirecek olan 'silahlı propaganda' idi. Ayrıca, 'silahlı eylemler' kitleler arasında devrimci ateşi yaktığı zaman silahlı mücadele Tudeh'in 'bekle gör' siyasetinin yerini alacaktı.

1960'ların sonlarında Jazani-Zarifi grubu silahlı mücadelenin İran'da solun yegane etkin stratejisi olduğunu ileri sürüyordu. Grubun öncü teorisyeni Bizan Jazani şunları yazıyordu:

Esas olarak askeri diktatörlüğe dayalı olarak iktidarını sürdüren bir sistemle siyasi olarak mücadele etmenin yegane yolunun silahlı mücadele olduğundan hiçbir kuşumuz yok.⁴⁰

Grup, kırsal alana özel bir vurgunun yapıldığı bu anlayışa uygun olarak örgüt hücreleri oluşturmaya, gerilla savaşı vermek için hazırlıklar yapmaya başladı.

Bu aşamada, temel önermeleri olduğu gibi kalmakla birlikte, Fedayii grubunun analizi sık sık revize ediliyordu. Her ikiside 1960'ların sonlarına doğru kaleme alınmış iki çalışma buna örnek olarak gösterilebilir: Amir Parviz Pouyan'ın *Silahlı Mücadelenin Gerekliliği ve Ayakta Kalma Teorisinin Reddi*, ve Massoud Ahmadzadeh'in *Strateji ve Taktik Olarak Silahlı Mücadele* isimli kitapları. Jazani gibi, Pouyan solun iki yakıcı sorunla yüz yüze olduğunu ileri sürüyordu: rejimin baskısı ve kitlelerin kayıtsızlığı. Sonuç olarak, **Pouyan, işçi sınıfı içinde sosyalist faaliyet yürütmenin mümkün olmadığını düşünüyordu.** Mao Tse-tung'un fikirlerini değişikliğe uğratarak şunları öne sürdü:

*Devrimci intelligentsia ile kitleler arasında güçlü bağların olmadığı bir durumda, sudaki balıklar gibi değil, etrafında timsahların dolaştığı yalıtılmış balıklara benzeriz... Terör, baskı ve demokrasinin olmayışı bizim açımızdan bir **işçi sınıfı örgütü yaratmamızı olanaksız hale getirdi.**⁴¹*

Pouyan'a göre, ihtiyacı duyulan şey, kitleleri 'sarsacak', onları rejime muhalefet etmenin mümkün olduğuna ikna edecek ve devrimci unsurları etrafında toplayan bir odak yaratacak olan silahlı mücadele idi. *Tudeh'in 'bekle gör' siyasetinin tek alternatifi olan silahlı mücadele, solu besleyecek bir 'dinamik' oluşturacaktı.*

Ahmadzadeh, devrimlerin ‘kendiliğinden bir kitle hareketi’ içinde işleyebildiği Rusya ve Çin gibi ülkelerdeki deneyimlerin yeniden değerlendirilmesinin zorunlu olduğunu ekliyordu. İşçilerin pasif olduğu İran koşullarında ise bir hareket yaratmak zorunlu idi - ve bu ancak müdahalede bulunmaya ve örnek bir şekilde mücadeleye önderlik etmeye hazır bir partinin varlığıyla başarılabilirdi. Amhadzedeş şunu soruyordu:

Neden kitlesel bir ayaklanmanın ancak kitlelerin kendisi tarafından başlatılabileceği doğmasına inanmak zorunda olalım? Küba Devrimi küçük bir gerilla birliğinin kitlesel bir ayaklanmayı başlatabileceğini ve işçileri aşama aşama mücadeleye çekebileceğini bize göstermedi mi?⁴²

1971’de Fedayiin’in giriştiği Siakal baskının ardında yatan fikirler bunlardı. Örgüt, - bir jandarma karakolunda tutulan tutuklu bir gerillayı kurtarmak - gibi mütevazı bir amaca sahip olmasına karşın, operasyon felaketle sonuçlandı; baskına katılan 13 gerillanın tümü öldürüldü ya da yakalandı. Bu başarısız eylem ve rejimin örgüt hücrelerinin pek çoğuna sızarak bir çok öncü üyeyi ele geçirme başarısını göstermesine karşın, kırsal kesimdeki gerilla faaliyeti Fedayiin’in sonraki yedi yıl içindeki temel stratejisi olarak kaldı.

Fedayiin, 1971 ile 1978 yılları arasında 2.174 eylem gerçekleştirdi. Bir tahmine göre örgüt 172 gerillasını yitirdi⁴³; *Fedayiin saldırılarının rejim için cansıkıcı bir şey olmanın ötesinde bir anlama sahip olduğunu ileri sürmek güç görüldüğü gibi, örgütün çabalarının umulan ‘halk devrimi’ni ateşlediğine ilişkin hiçbir belirti de yoktu.* Örgütün başarısızlığı strateji üzerine bir tartışmanın doğmasına yol açtı ve bu tartışma sonucu örgüt içindeki azınlık örgütten koptu. Ayrılan grup, ‘eylemli propaganda’ teorisini bir yana bırakarak 1976’da Tudeh’le kaynaştı.

Fedayiin, devlete karşı bir ölçüde muhalif tavır sergileyerek kendi çabalarını taktikle karşılayan çok sayıda genç insanın pasif desteğini kazanmış olmakla birlikte, kendisini işçi hareketinin tamamen dışında bırakan bir strateji benimsemişti. Kırsal alanda gerilla savaşı ve ‘eylemli propaganda’ Tudeh geleneğinin ikameci siyasetini yeniden üretmekten başka bir sonuç doğurmadı. Tudeh, ‘ilerici burjuvazi’ ile küçük burjuvazinin toplumsal değişimde anahtar bir rol oynayabileceği öngörüsünde bulunmuştu. Yeni sol ise, gerilla aktivistlerinin ve köylülerin benzer bir rol oynayabileceklerini ileri sürdü. Bunların her ikisi de hatalıydı: Kendi mücadelelerini başlatıp sürükleyen işçilerle grev dalgası patlak verdiğinde, olayları kavramak konusunda bir donanımdan yoksun olan ve olaylara müdahale etme şansı bulunmayan bu iki akımın ikisi de hareketin dışında kaldı.

Mücahidin

Mücahidin gerilla örgütü de kendisini hemen hemen aynı konumda buldu. Sahip olduğu yaklaşım yalnızca yüzeysel bir farklılık taşıyordu; öte yandan, Tudeh geleneğinin esaslı bir kısmı da kendi içinde barındırıyordu.

Örgütün orijini burjuva Ulusal Cephe ile onun bir dalı olan Kurtuluş Hareketi’ne dayanıyordu. Örgütün kurucularını harekete geçiren şey, ulusal Cephe’nin 1963 ayaklanması sırasında ve sonrasında uğradığı başarısızlıktı; bunlar, Cephe’nin muhafazakar bir yapıda olduğunu, rejimin kriz içinde olduğu bir dönemde bile kararlı bir şekilde hareket etme kapasitesinden yoksun bir liderliğe sahip olduğunu iddia ettiler. Muhalefet hareketine yeni bir liderlik arayışı içinde, merkezi rolün 1963 olaylarında ‘ilerici’ bir rol oynamış olan dini liderlere verilmesi gerektiğini ileri sürdüler. İran Şiiliğinin özgül karakterini - onun ‘devrimci’ boyutunu - bütünüyle kabul etmek gerekiyordu.

Mücahidin’in kurucuları, ayrıca, Tudeh’i eleştiren ve Fedayiin grubunu kuran genç üyelerin öne çıkardıkları anti-emperyalist fikirlere de yer verdiler. Fedayiin’in kurucuları gibi, onlar da Küba, Cezayir ve Vietnam’daki olaylardan etkilenmişlerdi. Bu tür ulusal kurtuluş hareketleri,

Pehlevilere karşı başarılı bir mücadeleye esas teşkil edecek bir model olabilirdi; İran'da değişimin nesnel koşulları yeterince olgundu, mevcut olmayan şey ise etkin bir devrimci liderlik idi. İhtiyaç duyulan şey muhalefet hareketine öncülük edecek yeni, silahlı bir liderlikti.

Saeed Mohsen gibi Mücahidin'in ilk liderleriyle birlikte bu türden bir liderliğin yaratılması bir saplantı haline geldi; rejimin muhalefete sızma girişimlerine direnme yeteneğine sahip, ilişkileri sıkı gizli bir örgütün kurulması fikri üzerinde yoğunlaşıldı.

Grubun ortaya çıktığı ilk yıllarda, bu konunun teorik gelişimi çok sınırlıydı. Grup üyeleri, Ulusal Cephe liderliğinin - gerilla liderlerini ve dini şahsiyetleri de içine alan - daha radikal bir versiyonunun, değişimi beraberinde getirecek olan kitle hareketine öncülük etmeye yetenekli olabileceğini varsayıyorlardı. Ancak, 1960'ların sonlarında, radikal milliyetçiliğin etkisinin tüm muhalefete nüfuz etmesiyle birlikte, Mücahidin liderliği İran toplumunun yapısına ilişkin olarak Fedayiın grubununkiyle paralellik gösteren bir analiz geliştirdi.

Mücahidin, İran'ın başta ABD olmak üzere batı emperyalizminin nüfuzu altına girmiş olduğunu, ülkenin 'burjuva-feodal' bir sistemden 'burjuva-komprador' bir sisteme evrilmekte olduğunu, dolayısıyla baş düşmanın emperyalizmin yerli ajanı, yani komprador sınıf olduğunu öne sürdü. Buna göre, devrimcilerin temel görevi, - Şah'ın muhalefet hareketini kontrol etmede kullandığı temel silah olan - polis ağını parçalayarak rejimi istikrarsızlık içine sürüklemektir. Silahlı mücadele bir gerekliliktir, şehir ve kırdaki gerilla savaşı birleştirilmeliydi; fakat, İran koşullarında, halk kitlesinin örgütün Şiilik içindeki 'devrimci akımlar' olarak gördüğü akımların kullanılması suretiyle de harekete geçirilebileceği gerçeğini de kabul etmek gerekiyordu. Mücahidin, Ali Şeriyati gibi dinbilimcilerin geliştirdikleri geleneği kullanarak, Hazret-i Muhammed'in bir devrimci olduğunu ve inancın tarihinin aynı zamanda zalim yöneticilere karşı verilen sonu gelmez bir mücadelenin tarihi olduğunu ileri sürdü.

Mücahidin 1971'de askeri eylemlere başladı ve 1978'de devrimin patlak verdiği günlere kadar, Fedayiın örgütü kadar olmasa da hatırı sayılır çoklukta eylemcisini yitirdiği yüzlerce gerilla saldırısı gerçekleştirdi. Örgüt, Fedayiın örgütü gibi rejim üzerinde çok küçük bir tesire sahipti; aktif muhalefet gruplarının sempatisini kazanmış olmakla birlikte, halk kitleleri üzerinde hissedilir bir etkisi olmadı.

Fedayiin'de olduğu gibi, umulan kitle devriminin yaratılmasında başarısız kalınması örgütü etkiledi ve örgüt içinde Marksist yöntem ve onun İslami öğretiyi ilişkisi konusunda şiddetli bir tartışmaya yol açtı. Mücahidin, resmi olarak, kendi ilham kaynağının İslami olduğunu, Marksizme 'saygı duymakla' birlikte onun materyalist yöntemini reddettiğini söylüyordu. Ancak örgütün öncü üyeleri İslam ile Marksizm arasında bir sentez yapmaya giriştiler; 1975'de yayımlanan - ve *Rejimin Son İftiralarına Bir Yanıt* başlığını taşıyan - bir dökümanda şu savlara yer verdiler:

Kuran'ın bütününde devrimci olmayan tek bir Müslümana rastlanmaz... Rejim, Müslümanlarla Marksistler arasında bir duvar örmeye çalışıyor. Oysa, bize göre, yalnızca bir tek düşman var: emperyalizm ve onun yerli işbirlikçileri... Bugünkü koşullarda Müslüman devrimcilerle Marksist devrimciler arasında organik bir birlik var. Gerçekte biz neden Marksizme saygı duyuyoruz? Hiç kuşkusuz, Marksizmle İslam birbiriyle özdeş değil. Bununla birlikte, İslam, Pehleviciliğe oranla, Marksizme kesinlikle daha yakın. Her ikisi de adaletsizliğe karşı savaştıkları için, İslamla Marksizm aynı dersleri öğretiyorlar...⁴⁴

Örgütün liderliğinin çoğunluğu, örgütün Marksizmi kucaklamış olduğunu, bu yüzden de onun aynı zamanda 'Marksist-Leninist' bir örgüt olarak görülmesi gerektiğini bildirdi. Marksizm 'işçi sınıfının selameti' iken İslamın 'orta sınıfın ideolojisi' olduğunu ilan etti. Ancak örgütün bazaarla

ve dini liderlikle yakın bağları olan kesimleri bu yönelimi reddetti ve Mücahidin Marksist ve İslami olmak üzere iki kanada bölündü.

Bundan sonra, 'Marksist' Mücahidin ile Fedayiın arasında birleşmeyi öngören ama başarısızlıkla sonuçlanan bir dizi görüşme yapıldı; Mücahidin gurubu bağımsız bir grup olarak kaldı ve sonraları *Peykar* (Savaşçı) örgütüne dönüştü.⁴⁵

Geleneğin tuzağında

1978'de kitle hareketi ortaya çıktığı zaman tüm muhalefet örgütleri felç duruma düştüler. Burjuva çıkarlarını temsil eden Ulusal Cephe ve Kurtuluş Hareketi bağımsız işçi sınıfı eylemliliğine karşı düşmanca bir tavır içindeydi ve grev hareketini etkileme yeteneğinden yoksundu. Ancak, **Tudeh ve - şekli olarak devrimci kitle eylemine bağlı - gerilla örgütlerinin durumu farklıydı; bunların etkisizliği, hepsinde var olan ikameci geleneklerin bir sonucuydu. Sol, kolektif olarak, işçi sınıfını bir yana bırakmış, değişimin motoru olarak 'ilerici burjuvazi'yi, küçük burjuvaziyi, köylülüğü ve silahlı mücadeleyi işçi sınıfının yerine ikame etmişti. Sonuç olarak, ender rastlanan birkaç durum istisna olmak üzere, sol grev hareketi içinde hiçbir varlığa sahip olmadı. Ne doğrudan seslenebildiği bir dinleyici kitlesine, ne de bir etkiye sahipti.**

Bu, işçileri grev eylemine girişmekten alıkoymadı; ne grevlerin yayılmasını ne de onların ekonomik konulardan siyasi konulara kaymasını engelledi - hareketin tüm bu görünüşleri işçi sınıfının kendiliğinden kolektif eylem içine girmesinin bir sonucuydu. **Ancak, grev komitelerinin genişletilmesi ve derinleştirilmesi çağrısında bulunan, sanayinin tüm dallarında bunların koordinasyonunu sağlayan ve işçi sınıfı mücadelesinin en üst düzeyi olarak bunları genelleştiren bir işçi örgütü yoktu. Hareketin daha da ileriye taşınması için bir çıkış yolu arayan çok geniş bir dinleyici kitlesinin varlığına rağmen, ulusal düzeyde işitilebilen yalnızca bir tek ses vardı - din adamları topluluğunun sesi.**

Sosyalistler işçi meclislerini kendileri yaratamazlar - bunlar, kolektif eylemin bir ifadesi olarak kitle grevinden doğarlar. Ancak, yükselen sınıf mücadelesi koşullarında, işçi demokrasisi ilkesine bağlı sosyalist bir örgütün varlığı etkili olur; böyle bir örgüt, militan işçilerin çabalarını koordine eder, işçi sınıfının en ileri kesimlerinin çabalarının geliştirilmesine yardımcı olur. Bu, en üst düzeyinde, devrimci bir partinin toplumun çoğunluğunun çıkarına iktidarı ele geçirme mücadelesinde işçi sınıfına önderlik edebileceği anlamına gelir. 1917'de Bolşevikler *Tüm İktidar Sovyetlere* argümanını öne çıkarmayı başarabilmişlerdir. **Yazık ki, 1978'de İran işçi hareketi içinde en azından grev komitelerinin koordinasyonu çağrısında bulunabilecek bir sosyalist örgüt dahi yoktu.**

Din adamları grubu, işçilerin kendi güçlerine dayanan bir strateji geliştirme konusundaki yeteneksizliğinden muazzam ölçüde yararlandılar. Humeyni'nin işi kolaylaştı; gerçekte gücün kaynağı fabrikalarda yatmasına rağmen, taraftarları sokaklardan aldıkları güçle nüfuzlarını arttırmayı başarabildiler. *Grev hareketi içinde bir önderliğin olmayışı siyasi bir boşluk yarattı - fakat bu boşluk uzun süre devam edemezdi. Kısa süre sonra bu boşluk işçi sınıfının çıkarlarına yabancı fikirler tarafından (Humeyni'nin liderliği ve 'İslam Cumhuriyeti'nin kurulması çağrısı) dolduruldu.* Yapılan hatalar yüzünden din adamları grubunun devrim için çizdiği strateji başarılı oldu.

3. ŞAH'TAN SONRA

Ocak 1979'a gelindiğinde, Şah gitmişti ve Humeyni zafer içinde Tahran'a dönüş hazırlıkları yapıyordu. Yaygın olarak kitle hareketinin lideri olarak kabul edilen Ayetullah, hareket içindeki radikal unsurları kontrol etmek için sahip olduğu bu konumdan yararlanma çabası içindeydi. Şah üzerine birlikte basınç uygulanmasına ihtiyaç duyulan günlerde grevcileri memnuniyetle yüreklendiren Humeyni, ocak ayı sonlarına gelindiğinde bu kez onları yıkıma uğratmanın hazırlığını yapıyordu.

20 Ocak'ta bir *Grev Araştırma ve Koordinasyon Komitesi* (GAKK) kurdu. Bu, Şah'ın burjuva rakiplerinden - Bezirgan, Sancabi ve Moynfar - ve dini liderler Bahonar ile Rafsancani'den oluşuyordu. Bunların görevi '*insanların acil ihtiyaçlarını üreten başlıca sanayilerde üretimi tehlikeye sokan grevlerle ülkenin varlığının devamını tehdit eden grevleri sona erdirmek*' idi. GAKK on gün içinde - Bahtiyar hükümetini deviren ayaklanmadan üç hafta önce - grevdeki 118 işyerini ve kamu hizmetlerinde çalışanları işe dönmeye ikna etmeyi başarmıştı.¹

Bu, mollalar hâlâ grev hareketi üzerinde egemenliğe sahip olmamasına karşın, dini liderliğin nüfuzunun artmakta olduğunun bir işaretiydi. GAKK, demiryolu grev komitesine 'halkın tüketimi için' akaryakıt nakline başlanması doğrultusunda talimatname göndermiş olmasına rağmen, grevciler bu emre uymayı çeşitli defalar reddettiler. Gümrük işçileri yalnızca yaşamsal önemde olan malların geçişine izin vereceklerini duyururlarken petrol işçileri GAKK'nın üretime yeniden başlanması için yaptığı girişimleri her defasında reddettiler; işçi liderlerinden biri, Humeyni'nin temsilcilerinden gelen 'baskı'yı kınayıp protesto eden bir bildiri yayımlayarak görevinden çekildi.² Bu anlaşmazlıklar, Humeyni ve taraftarlarının resmen ülke idaresinin başına geçtiklerinde neler olacağına işaret eden gelişmelerdi. Şah'ın devrilmesiyle birlikte protesto hareketinin çelişik doğasının hızla kendisini açığa vuracağını, sahip oldukları öneme karşın grev komitelerinin harekete öncülük etmemiş olduğunu, hareketin işçi sınıfı çıkarlarına yabancı güçlerin nüfuzu altında bulunduğunu gösteriyorlardı.

'Devrim bitti'

Şubat ayı ortalarıyla birlikte, Bahtiyar hükümeti geleceği belirsiz, tehlike içinde olan bir hükümet konumundaydı. Din adamları topluluğunun hareketi dizginleyerek olduğu yerde tutma girişimlerine ve Humeyni'nin silahlı direnişe yönelik herhangi bir emir vermemiş olmasına rağmen, Tahran'daki ayaklanma rejime en önemli bitirici darbeyi vurmuştu. Çok geçmeden bunu Pehlevi'nin devlet aygıtının çöküşü izledi - fakat, polis, mahkemeler, Savak ve silahlı kuvvetler dağılmış olmakla birlikte, İran kapitalizminin yapısı değişmemiş ve olduğu gibi kalmıştı.

Hareket içindeki çelişki gözle görülecek kadar açıktı. 11 Şubat'ta Bahtiyar hükümeti düştüğü zaman, Humeyni bir Geçici Hükümet atadı. Kurtuluş Hareketi'nin kurucusu olan burjuva liberal Bezirgan başbakan oldu. Oluşturduğu bakanlar kurulu, Humeyni açısından makul burjuva ve küçük burjuva temsilcilerden meydana geliyordu. Shaul Bakş şunları yazıyor:

*... mühendislerden, avukatlardan, eğitimcilerden, doktorlardan, eski memurlardan; profesyonel orta sınıftan ve İran siyasetinin geniş merkezinden seçilip bir araya getirilmiş insanlar. Çoğunluğu kariyerinde başarılı olmuş, bir kısmı büyük mühendislik şirketlerinde ya da ticari firmalarda yöneticilik yapmış kişiler.*³

Yeni hükümet, İran sermayesinin devrimden yara almamış kesimini - ve ayaklanmadan kendisi için çıkar uman küçük burjuvaziyi - temsil ediyordu. Altı ayı bulan kitle grevlerine ve fabrika işgallerine karşın, bu toplumsal katmanlar hâlâ İran sistemine hakim durumdaydılar. İşverenlerin ve yöneticilerin bir kısmı saklanmış ya da ülkeden kaçmıştı, ama

pek çoğu ülkede kalmıştı: Bunlar muhalefet hareketine destek vermiş, rejimle doğrudan yakınlaşma içine girmeden onunla uzlaşmış, ya da cami ya da tek tek dini liderlerle olan bağları dolayısıyla korunmuş kişilerdi. Öte yandan, bazaar varlığını olduğu gibi korumanın yanısıra nüfuzunu büyük ölçüde artırmıştı. Kırsal alanda, toprak ağalarının yalnızca bir bölümü ülkeyi terk etmiş, büyük çoğunluğu ülkede kalmıştı; bunların siyasi ilişkileri de çok az değişim göstermişti.

Yeni hükümet, ülke ekonomisini normale döndürmek amacıyla - temsil ettiği toplumsal katmanların durumunu güçlendirerek - derhal harekete geçti. Bu arada, hükümetin dikkatini üstünde topladığı grev komiteleri yüzlerce işyerinde kontrolü kendi elinde bulunduruyordu. Ancak, komiteler hiçbir yerde kapitalist sistemin yapısına karşı koordineli bir saldırı içinde değildi.

Protesto hareketi, İran'daki sistemin krizine karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştı ve almış olduğu mücadele biçimleri, kapitalist yapıların dayattığı biçimlerdi - ve hareketin liderliği anti-kapitalist değildi. Ulusal liderliğin amacı, kendisine iktidarda pay vermek istemeyen bir egemen grubun iktidarına son vererek sistemi değişikliğe uğratmaktı; bu başarıldığında ise, liderlik elde etmiş olduğu kazanımları tehdit eden ve aşağıdan gelen harekete bir son vermeyi amaç edindi.

Burjuvazi ve küçük burjuvazi, 1951-53'de işçi sınıfından gelen tehdit kendilerini yeniden Şah'a ve onun Batılı destekçilerine yakınlaştırmaya kadar, uzun süre muhalefet hareketinin içinde kalmışlardı. Yirmi beş yıl sonra, Pehlevi'lerin iktidarı altında kaydetmiş oldukları ilerlemeye karşın, bu sınıfların çeşitli kesimleri Şah'ın izlediği politikalara öylesine yabancılaşmışlardı ki, Şah'ın iktidardan uzaklaştırılmasının kendileri için daha iyi olacağına inanıyorlardı. Ayrıca, işçi sınıfı üzerinde Musaddık hükümeti altında Tudeh'in bile beceremediği oranda nüfuz sahibi olabildiği için kendisine oldukça güvendikleri dini liderlikle de pek çok ortaklığa sahiplerdi.

Bu koşullar altında, yeni hükümet, devrimin esas güçlerine karşı topyekün bir saldırı için hazırlıklara girişti. Bahtiyar'ın görevinden uzaklaştırılmasıyla birlikte, hükümet kitle hareketine karşı sınıf savaşımının yeni bir biçimini başlattı. Bezirgan'ın sözcüsü Abbas Amir-Entezam, hükümetin niyetinin ne olduğu konusunda çok net bir fikre sahipti. Şunu ileri sürüyordu:

Devrimin devam ettiğini sananlar yanılıyorlar. Devrim bitti. Yeniden inşa dönemi başladı.⁴

'Demokrasinin ayaklanması'

Ne var ki, milyonlarca insan devrimin daha yeni başladığını düşünüyordu. Şah'ın ve ardından Bahtiyar'ın iktidardan düşmesi bir güven dalgası yaratmıştı; 1950'lerin başlarında olduğu gibi, daha radikal değişim isteklerini teşvik eden bir özgürlük havası vardı.

Halkın gücü her yerde hızla yayılıyordu:

Güvenlik örgütü çökmüştü. Ordu içindeki subay ve askerler, ulusal polis, büyük kasaba ve yerleşim merkezlerindeki jandarmalar kışlaları, polis karakol ve noktalarını terk etmişlerdi. Kışlalar, polis karakolları, saraylar, bakanlıklar sivillerin kontrolündeydi. Hükümet binalarında, özel şirketlerde, fabrikalarda ve üniversitelerde, çalışanlar, katılımcı demokrasinin ayaklanması diyebileceğimiz bir görüntü içinde, politikaların saptanmasında ve göreve atamalarda kendilerine danışılmasını talep ediyorlardı. Ordu birlikleri geçici hükümet tarafından atanan komutanlara itaat etmeyi reddediyorlardı; yeni atanmış polis şefleri yurttaş komiteleri tarafından tutuklanıyordu; valiler bürolarına giden yolu devrimci gençlerin barikatları ile kapatılmış buluyorlardı⁵

Dini liderliğin ağırlığı, kitleleri dizginlemek için hâlâ yeterli değildi. Pek çok büyük kitle hareketinde olduğu gibi (Rusya'da 1917 Devrimi, 1936 İspanya Devrimi, 1974 Portekiz Devrimi, Polonya'daki 1980 ayaklanması) onyıllardır baskı altında ezilmiş insanlar yeni bir özgürlük duygusuna ifadesini kazandırıyorlardı. Hükümet 'durumunu sağlamlaştırmak' için çaba gösterirken, kitleler her yerde kolektif eylemin düzeyini yükseltiyorlardı.

Bu çeşitli biçimler aldı. Yayıncılık alanında tam bir patlama yaşanıyordu: Savak'ın dağılması ve sansürün kalkmasıyla birlikte, sayısız denecek çoklukta gazete, dergi, bildiri ve poster ortalığı kapladı. Hatta, ilk kez Marksist yazının (literatür) klasik eserleri serbestçe temin edilebilir hale geldi. Caddelerde, okullarda, üniversitelerde toplantılar düzenleniyor, siyaset, tarih, din ve kültür üzerine tartışmalar yapılıyordu. Halkın daha önce büyük ölçüde sessiz kalmış kesimleri yeni fikirler, örgütlenmeler geliştiriyordu: Bunlar arasında en dikkat çeken, *eşit haklar talebinde bulunan kadın örgütleriydi.*

Kırsal alanda köylüler topraklara el koymaya başladılar. Gorgan ve Gonbad'ta, toprağı komünal temelde sürüp işlemeye başlayan köylü meclisleri kuruldu. Bu arada, hep birlikte nüfusun yarısından çoğunu oluşturan ulusal azınlıklar özerklik talebinde bulunuyorlardı. Kürdistan, Belucistan, Sistan, Kuzistan ve Türkmen Sarayı'nda dil özgürlüğü, bağımsız bir basın ve bağımsız siyasi örgütler kurma hakkı isteniyordu.

En önemlisi, işçi hareketi yeni eylemlilik düzeylerine erişti. Geçici Hükümet'in ilk haftaları boyunca sayıları **50.000** dolayında olduğu tahmin edilen işçiler yeni grevlere giriştiler - yaklaşık altı ay boyunca kendisini yineleyen bir eylemlilik modeli. Şubat 1979'dan itibaren, geçen 12 aylık dönem içinde sanayide birbirinden ayrı 350'nin üzerinde işçi-işveren çatışması yaşandı.⁶ İşverenlerin lokavt ilanlarına ve geçici işten çıkarmalara karşı talepler ileri sürülüyor, gecikmiş ücretlerin ödenmesi isteniyordu; sahipleri ülkeden kaçmış ya da iflas ettiği ilan edilmiş işyerlerinde yeni fabrika işgalleri yaşandı. Buralarda fabrikaların kontrolü grev komitelerinin ellerindeydi.

Ekonomik nedenlerle başlatılmış grevlerin çoğu başarıyla sonuçlandı. Bir fabrikada ilerleme kaydedildiği haberi diğer fabrikalarda yeni taleplere ve grevlere yol açıyordu - ve en önemli sanayi bölgelerinde bir işçi-işveren çatışması dalgası yaşanıyor. Sonuç olarak, bir bütün olarak 1979 yılı içinde, ortalama ücret yüzde 53 oranında artış gösterirken kalifiye olmayan işçilere verilen asgari ücret iki katın da üzerinde artış kaydetti.⁷

Ayrıca, çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve sosyal hizmetler ağının kurulması için sayısız çoklukta mücadele verildi. Kantinler, spor tesisleri, klinikler, sosyal sigorta projeleri ve hatta işyeri eğitimi araç-gereçleri için gerekli mali kaynak - daha önce tasavvur bile edilemeyen bir biçimde - işverenlerden alındı. Yöneticileri yurtdışına kaçmış işyerlerinde, işçiler üretim sürecinin kontrolünü kendi ellerine aldılar - işçiler yalnızca işyerindeki çalışmayı düzenlemekle kalmıyor, fakat ayrıca hammadde alımı ve ürünlerin satışı işlerini de örgütüyorlardı. Üretim ve işyeri yönetimi üzerinde gerçek bir 'işçi kontrolü' söz konusuydu.⁸

Ülkenin her yerinde kontrol organı şura (meclis) idi. Köylüler, toprak üzerinde kolektif çalışmayı örgütlemek için şuralar kurdular; bazı bölgelerde 'mahalle şuraları' kurma yönünde girişimler vardı.⁹ Okullarda, üniversitelerde, hatta silahlı kuvvetler içinde şuralar mantar gibi ürüyordu. Bununla birlikte şuranın asıl yeri sanayi idi; bu meclisler işçi hareketine yeni bir boyut kazandırmıştı. Bu yeni kazanılan güç, Geçici Hükümet içinde toplanmış gerici güçlere karşı doğrudan bir karşı koymanın ifadesiydi.

Sürekli devrim süreci bir kez daha açılım içindeydi. Burjuvazi ve küçük burjuvazi çıkarlarının tehdit altına girdiği bir noktaya gidildiğini gördü. Ne şehirlerde, ne kırdan, ne de ulusal azınlıklar konusunda değişim sürecini ilerletme yeteneğine sahip olmayan bu sınıflar, kendi yönetimlerini güçlendirip ona istikrar kazandırma girişimi anlamına gelmek üzere, bütün güçlerini 'yeniden inşa' için seferber etmişlerdi. Musaddık yönetiminde geçen yıllarda görülen model yineleniyordu:

Burjuvazi kendi çıkarlarının gerektirdiği sınırdan durma gereğinin farkına varırken, toplumun en ileri kesimleri daha fazla değişim talebinde bulunuyordu. Öte yandan, devrimin en kritik aşaması, Geçici Hükümet'in kitle hareketi içindeki en güçlü unsurları - işçi şuraları - çökertme çabasında odaklanmıştı.

İşçi Kontrolü ve Şuraların İktidarı

Şuralar, işçi sınıfı eylemliliği ile sınıf bilincinin yeni bir düzeyinin ifadesiydi. Bunlar, devrimin erken dönemlerindeki grev komitelerine dayanıyorlardı, fakat daha resmi organlar durumundaydılar. Yapıları işyerinin büyüklüğüne, işyerinin sanayinin hangi sektöründe bulunduğuna, üretim sürecinin niteliğine, mülkiyetin biçimine, - özellikle devrimin ilk aylarında - işyerindeki militanlık düzeyine ve öncü aktivistlerin siyasi yönelimine bağlı olarak çeşitlilik göstermekle birlikte, çalışanlar tarafından doğrudan seçilmiş komiteler olarak faaliyet yürütüyorlardı.

Bayat'a göre:

... resmi olarak atanmış yöneticilere etkin bir kontrol şansı vermeksizin işyeri üzerinde tam bir kontrol sağlamış olan ve işyerini kendisi çekip çeviren şuralar, başarılı şuralardı. Bunların izledikleri politikalar ve etkinlikler devletten ve resmi yöneticilerden bağımsızdı ve sıradan işçilerin çıkarlarına dayanıyordu.¹⁰

Şuralar, bu şekilde faaliyet yürüttüklerinde, yalnızca finansman ve yönetim işlerini kontrol etmekle kalmıyor, fakat aynı zamanda daha önce Savak ve ordu tarafından yerine getirilen 'güvenlik' işlevlerini de kendi üstlerine alıyorlardı. Örgütlülüğün en ileri olduğu işyerlerinden biri olan Fanoos fabrikasında şuranın tüzüğünde söz konusu bu hakların üzerine titreniyor, şuraya, 'karşı devrimci sabotajlar' sorununu çözmek, askeri eğitim vermek, 'çürüme ve yozlaşmadan, hangi konumda olursa olsun, sevilmeyen ve işe yaramayan kişilerden arınmak' için işçi grupları oluşturmak yetkisi veriliyordu. Komitenin bir şeyle suçladığı ya da şikayetçi olduğu yöneticiler ve işçiler herkesin katıldığı kitlesel bir toplantıya davet ediliyor, bu tür kişilerin yazgısı burada oylama yapılmak suretiyle belirleniyordu.¹¹

Şuralar, bu tarzda faaliyet yürüttüklerinde, genel siyasi sorunları gündeme getirme ve eylemleri koordine etme yeteneğine daha çok yaklaşıyorlardı. Çok sayıda aktiviste ve demokratik şuralara sahip bölgelerde işyerleri arasında bağlar kuruldu. Gilan İşçi Şuraları Birliği ve Batı Tahran İşçi Şuraları Birliği, birbirinden ayrı işyeri meclisleri arasında koordinasyonun sağlanması açısından önemli bir olanak sundular. Petrol bölgelerinde şuralar üretim düzeyi, hatta ham petrolün ihraç fiyatının saptanması gibi konuları tartışmak üzere toplantılar düzenlerken, demiryolu işçileri ulusal düzeyde bir bağ geliştirdiler.

Bu arada, Tahran'da Şah'ın Savak örgütü tarafından kontrol edilen sendikalar binası işini yitirmiş işçiler tarafından işgale uğradı; işçiler bu binaya yeni bir isim verdiler: *Khaneh Kargar* - İşçi Evi. İşçi meclisleri ve komiteler bu binada toplantılar düzenleyebiliyor, eylemleri koordine ediyorlardı.

Tüm İran İşçi Birliği Kurucu Meclisi'nin inşasıyla birlikte koordinasyon en yüksek düzeyine ulaştı. Bu organ, şuraların işyeri ve sektör düzeyini aşan bir koordinasyonun genelleşmesini teşvik ettiklerini ve ulusal ölçekte faaliyet yürütmeye başladıklarını gösteriyordu. Ve 1 Mart 1979'da bir bildiri yayımladı:

Biz, İran işçileri, grevlerimizle, işgal eylemlerimizle ve gösterilerimizle Şah rejimini yıktık; grev ayları boyunca işsizliğe, yoksulluğa ve açlığa katlandık. Pek çoğumuz

mücadele sırasında öldürüldü. Bütün bunları sınıf baskısı ve sömürüden kurtulmuş bir İran'ı yaratabilmek için yaptık. Devrimi, işsizliğe ve evsizliğe bir son verebilmek, Savak'ın yönlendirdiği sendikaların yerine - kendi ekonomik ve siyasi ihtiyaçlarını karşılamak üzere her fabrikada işçiler tarafından kurulmuş - bağımsız işçi şuralarını geçirmek için yaptık.¹²

Bu organın 24 maddelik programı, haftalık çalışma saatinin 40 saat olması, tatillerin uzatılması, hastalık ödeneği, vergiden muaf ikramiye ve prim, işyerinde ücretsiz kantin ve sağlık servisi taleplerini de içeriyordu. Ayrıca şuraların resmen tanınması için hükümete çağrıda bulunuyor, gösteri özgürlüğü ve grev hakkı, tüm yabancı uzman ve kapitalistlerin ülkeden kovularak bunların sermayelerine işçilerin çıkarına olacak şekilde el konulması taleplerine yer veriyordu.

Bu ulusal organ - ve bölgesel koordinasyon meclisleri - devrimin yaratmış olduğu en ileri organdı. *En militan bölgelerde - Gilan, Tahran ve Kuzistan petrol bölgesi, hareketin tek tek işyerlerinden çıkarılarak genelleştirilmesi gerektiği anlayışına sahip olup en ileri işçi gruplarının çıkarlarını dile getiren şuralar, proto-sovyet niteliği taşıyorlardı. Ancak, henüz sınıfın bir bütün olarak çıkarlarını genelleştirmiyorlardı ve grev komitelerinin ilk aylarında olduğu gibi, işçi iktidarının bütünüyle biçimlenmiş organlarını geliştirmediler.*

Şuralar için savaş

Geçici Hükümet, işçi sınıfının artan militanlığına ve şuraların yaygınlaşmasına bir tepki olarak, ikili bir strateji benimsedi: Bir yandan sanayi, ticaret ve maliyeye çeki düzen vermeye çalışırken, diğer yandan vakit yitirmeden işçi hareketini yıkma çabasına hız verdi.

Yeni rejim, ülkeden kaçan işverenler ve yöneticilerle iflas ettiğini ilan etmiş işadamlarının bıraktığı boşluğu doldurmayı amaçlayan bir yönelimle, bankaların ve sigorta şirketlerinin yanısıra 483 üretim birimini kamulaştırdı. Bu ideolojik nedenlerle sanayiye devlet kontrolü altına sokmaya yönelik bir girişim değil, İran kapitalizminin hükümetin hızla hareket etmeyi gerektirdiğini düşündüğü zayıflamış yapısını güçlendirmek için atılmış bir adımdı. Fabrika ve devlet dairelerini işletebilmek için buralara yeni yöneticiler atandı.¹³

Bu arada Şura hareketine karşı doğrudan saldırı için hazırlık yapılıyordu. Ayaklanmadan üç gün sonra, Humeyni tüm grevcilere işbaşı yapmaları için direktif verdi. Bir ay sonra, yeni grevlerin yayılma eğilimi gösterdiği ve her yerde şuraların kurulduğu açıkça görülür hale geldiğinde, hükümet yeni bir bildiri yayımladı:

Geçici Hükümet'in planlarına karşı her türden itaatsizlik ve bu planların yürütülmesine karşı yapılacak her türden sabotaj, gerçek İslam Devrimi'ne karşı muhalefet olarak görülecektir. Provokatörler ve ajanlar karşı devrimci unsurlar olarak halkın önüne çıkarılacaklar, Şahı'nın karşı devrimci rejimi için olduğu gibi, bu kişilerin yazgısını da ulus tayin edecektir.¹⁴

Bunlara rağmen şuraların önünü almak mümkün olmadı. Sanayiyle ilgili olarak yapılan bir araştırmaya göre, ücret artışı ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi konusunda yeni talepler öne süren işyerlerinin sayısı ilkbahar ayları boyunca sürekliliğini korurken, en ileri işçilerin siyasi talepleri daha ısrarlı bir şekilde dile getirilir olmuştu.¹⁵ Şuralar, saldırısının dozunu artırmaya başlamış olan hükümetle uzlaşabilecekleri izlenimi verecek hiçbir edimde bulunmadılar.

Hükümet, mayıs ayında, hükümet tarafından atanmış yöneticilerin 'idareyle ve atamalarla ilgili işlerine' müdahale eden şuraları önlemek için bir Özel Güç Yasası çıkardı.¹⁶ Haziran'da, yeni anayasaya şuraların etkinliğini sınırlamak üzere yasalar kondu. 104. ve 105.

maddelere göre, şuralar, “üretim, sanayi ve tarım birimlerindeki işçilerin, köylülerin, diğer çalışanların ve yöneticilerin temsilcilerinden” oluşacaktı. Buna ek olarak, “şuraların aldıkları kararlar İslami ilkelere ve ülkedeki yasalara aykırı olmamalı” idi.¹⁷

Bu önlemler bile meclislere duyulan coşkuyu azaltmadı. Haziran ve temmuz aylarında, Bahtiyar hükümetinin düşmesinden sonra kitle hareketinin yeniden ivme kazanmasıyla birlikte şubatta olduğundan daha çok sanayi biriminin taleplerini yükseltmesine kadar, mücadelenin hızı yükseldi. Ancak, yaz ortalarında ansızın bir geri çekilme başladı. Yeni talepler öne süren fabrikaların sayısı keskin bir düşüş gösterdi - Bayat’a göre, söz konusu rakam 67’den 14’e düştü. Ağustos ayına gelindiğinde bu rakam yalnızca 5 idi. Rejim, pek çok işyerinde akıntının yönünü tersine çevirmeyi başardı; şuralar savunmaya geçmeye zorlandılar. Ayaklanmadan sonra geçen altı ay yaşamsal önemde olan dönemdi; yaz ortalarında hükümet insiyatifi ele geçirdi ve - Şah’tan sonra bu kez hareketi yıkma kararlılığında olan - Humeyni, bundan sonra insiyatifi hiçbir zaman elinden kaçırmadı.

Bir dizi nesnel faktör hükümetin meclislere karşı giriştiği saldırıya yardımcı oldu. Bunlardan biri, bazı bölgelerde sanayinin çökmüş olmasıydı. 1978’de protesto hareketinin patlak vermesinden önce bile, Şah’ın izlediği politika sonucu bazı önemli bölgelerde işler rayından çıkmış, buralarda iflaslar ve işyeri kapatmaları yaşanmıştı. 1978 Ekimi’nde siyasi kitle grevleri başladığı zaman, hareket karşısında ürküntüye kapılan işadamları mülklerini satmış ya da kasıtlı olarak tahrip etmişlerdi; diğerleri ellerindeki hammaddeleri ya da mamül malları bazaariler arasında dağıtmışlardı; işyeri kayıtları ortadan kaldırılmış ya da tahrip edilmişti.

Ek olarak, 1978 olayları ülkeye hammadde ve makina akışını durdurmuş, bunun sonucu sanayi üretiminin ithâlâta bağımlı olduğu ülke ekonomisi ciddi yaralar almıştı. Nitekim, 1977-78 arasında hammadde ve yarı-mamül mal ithâlâtı 5.6 milyar dolar iken, 1978-79’da bu rakam 3.9 milyar dolara, 1979-80’de ise 3.8 milyar dolara düşmüştü. Sanayi için araç-gereç ithâlâtı iki yıl içinde üçte iki oranında gerilemişti; yine, sanayi için sermaye malı ithâlâtı 1977-78’de 2.5 milyar dolarken, 1979-80’de yalnızca 1 milyar dolardı.¹⁸

1979 ilkbaharıyla birlikte ekonomi üzerindeki bu basınçlar işçi sınıfı üzerindeki yıkıcı etkilerini göstermeye başladı. Sanayide pek çok fabrikada üretim hızla düştü; grev komitelerinin ve daha sonra şuraların gücüne rağmen, işsizlik olağanüstü bir tırmanışa geçti. İşsiz kalan işçiler çeşitli şehirlerde gösteriler düzenlediler; Tahran’da çalışma ve adalet bakanlıklarıyla eski Savak binası (yeni adıyla Khaneh Kargar) iş isteyen protestocular tarafından işgal edildi.

Çalışan işçilerle işini yitirmiş olanlar arasındaki - Tahran’daki 1 Mayıs gösterisinde açıkça gözlenen - birliğe karşın, artan işsizlik işyeri örgütleri üzerinde de etkili oldu.

Ancak, işyerleri üzerinde kotrolü ele geçirme savaşında belirleyici olan ögenin şura hareketinin karakteri ile onun siyasi liderliğinin niteliği olduğu çok açıktı. Humeyni’nin Geçici Hükümeti işçi sınıfına karşı saldırıya geçtiği zaman, şura hareketinin homojen bir yapıdan çok uzak olması bu saldırıyı kolaylaştırdı. Yetkilerini kitle toplantılarından alan en ileri şuralar demokratik organlardı; seçilmiş temsilcileri geri çağırma hakkına sahiplerdi ve radikal, sosyalist fikirlere açıktı - bu aşamada, solun bazı kesimleri şuraların önemini fark ettiler ve hedefine tam ulaşmayan girişimlerde bulunarak buralarda etkili olmaya çalıştılar.

Fakat diğer şuralarda kitlenin insiyatifine açık faaliyet yürütme çok daha geri düzeydeydi. Yöneticiler yerlerini korurlarken şuralar bunlarla işbirliği yapıyor, ya da hükümetin atadığı yeni yöneticiler aracılığıyla kamulaştırma programına tabi hale geliyorlardı. Azınlığı oluşturan ve öncü aktivistlerin mollaların coşkulu taraftarları olduğu bu tür şuralarda, meclis ile hükümet arasında, laik yöneticilerin işyerinden uzaklaştırılması, bunların yerine rejimin arka çıktığı ve *maktabi* olarak anılan rejim yanlısı yöneticilerin getirilmesi konusunda bir işbirliği vardı. Böylece, hükümet şura hareketine içten saldırma olanağı bulabilirdi.

Bununla birlikte, rejim yanlısı şuralar küçük bir azınlığı oluşturuyordu ve Geçici Hükümet'in işyerleri içinde başkaca müttefiklere ihtiyacı vardı. Bunları, teknisyenler, üretimden sorumlu bölüm amirleri (menajer) ve denetim işlevi gören ustabaşılar (supervisör) arasında buldu. Son 20 yıllık zaman dilimi içinde ortaya çıkmış olup esas olarak muhafazakar bir karaktere sahip olan bu katman, yeni küçük burjuvazinin önemli bir bölüntüsünü teşkil ediyordu. Bu katman, sanayileşmekte olan pek çok ülkede olduğu gibi, görece iyi eğitim görmüş, yüksek düzeyde ücret alan, doğrudan üretim aletlerinin başında çalışan işçilerle çok az müşteriye sahip kişilerden oluşuyordu. Devrimden önce ise, sanayide burjuvaziyle devletin çıkarlarını kollayan bir faaliyet yürüttü. Üyelerinin pek çoğu Şah'a muhalefet etmiş, muhalefet hareketinin amacını sistemi kendi çıkarlarını daha iyi ifade eder biçimde değişikliğe uğratmak olarak görmüştü. Geçici Hükümet tam da bu küçük burjuva beklentileri yansıtıyordu.

Birkaç istisnai durum dışında, teknisyenler şuraların faaliyetini güçleştirdiler. Uzman yeteneklerini üretimin sürdürülmesi veya yeniden başlatılması için kullanmayı reddettiler; rejime, maktabi idarecileri ya da hükümet temsilcilerini desteklediler ve - kendilerini hükümetin iradesinin bir ifadesi olarak gören - en gerici şuralara arka çıktılar. Rejim, şura hareketi üzerindeki baskısını artırdığında ve işçilerin buna karşı bütünsel bir stratejiye sahip olmadıkları açığa çıktığında, kendilerine olan güvenleri artan teknisyenler bazı militan işçilerin konumunu zayıflatabilir duruma geldiler.

Şuraların pek çoğu tüm çalışanları - kol işçileri, idari personel ve teknik işlerde çalışanlar - temsil ediyordu. Bu, bazı işyerlerinde teknisyenlerin çalışanlarla işyeri yönetimi arasında köprü vazifesi görebileceği anlamına geliyordu. Doğrudan üretimde çalışan işçilerin görece zayıf bir konumda oldukları, ya da şuranın esas olarak 'danışma' organı olduğu işyerlerinde teknisyenler ve denetçiler belirleyici olabiliyorlardı. Bu tür işyerlerinde, işyeri yönetimi şurayı işçi aktivistleri idare içine çekip etkisiz kılmanın aracı olarak gördü - ve teknisyenler bazı militanların bürokratlaştırılması sürecini çok daha kolaylaştırdılar.

Ancak, şuraların içinde yaşanan mücadelenin bir başka boyutu daha vardı. 1978 kitle eylemi hareketini yaratmış olan grev komitelerinin aksine, şuralar devrimin liderliğinin işçi hareketine saldırdığı koşullarda gelişti. Humeyni, Şah'ı yolun kenarına itebileceğinden emin olduğu andan itibaren, işçi hareketini yıkmanın hazırlıklarına girişti. Şuralardaki taraftarları başlangıçta marjinal bir konumdaydı; ancak bunlar zamanla daha etkili duruma geldiler - bunların her bir işyerindeki etkisi işçi hareketinin ve yerel öncü aktivistlerin siyasi gelişiminin ulusal ölçekteki düzeyine bağlı olarak gelişti.

Tutarlı bir siyasi alternatifin olmayışı ve laik örgütlerin sahip oldukları yetersizlik dolayısıyla yeni stratejiler sunamamaları yüzünden Humeyni'nin işyerlerinde nüfuzunun giderek artması anlamında, grev hareketi deneyimi şimdi bir kez daha yineleniyordu.

Sol İntihar Ediyor

*İran solunun tüm örgütleri, işçi sınıfının dışındaki diğer güçleri devrimci dönüşümün temel alanı olarak gören, Marksizmi revize etmiş bir gelenek içinde geliştirdiler. Bu örgütlerin hepsi, sahip oldukları ikamecilik nedeniyle, 1978 yılındaki kitle grevleri sırasında marjinal bir konumda kaldılar. Bununla birlikte, Şubat ayaklanması sırasında gerilla örgütleri önemli birer unsur olarak ortaya çıktılar - Fedayii ve Mücahidin grupları Tahran'da rejime bağlı güçlerin kalesi konumundaki yerlere karşı girişilen saldırılarda ve Şah'ın devlet aygıtının dize getirilmesinde öncü bir rol oynadılar. O sıra koşullar çarpıcı bir biçimde solun lehine dönmüştü. İşçilerin, kadınların, köylülerin ve ulusal azınlıkların ivme kazanan hareketiyle birlikte 'demokrasinin ayaklanması' muazzam bir devingenlik içine girmişti. **İran toplumunun her yanında ateşli tartışmalar yapılıyordu ve sol çok büyük bir dinleyici kitlesine sahipti.***

1950'lerin başlarından itibaren sol ilk kez açıktan açığa örgütlenme olanağına kavuşmuştu. İşçi sınıfının atak halinde olduğu ayaklanmayı takip eden ilk dört ay boyunca, koşullar sol için özellikle avantajlıydı. Yüzlerce işyerinde yeni taleplerin yükseltilmesi, işçilerin sorunlarının öne çıkarıldığı gösteri ve yürüyüşlerin birbirini izlemesi işçilerin kendilerine olan güvenlerinin yüksek bir düzeyde olduğunu gösteriyordu.¹⁹ Bu durum 1 Mayıs günü doruğa ulaştı: Tahran'daki muazzam büyüklükteki tören alanını dolduran ve 1.5 milyona yakın olduğu tahmin edilen insan kütlesi içinde pek çok fabrika delegesi vardı ve işini yitirmiş büyük işçi grupları en ileri işçilerin bilincini yansıtan sloganların yazılı olduğu pankartlarla alandaki yerlerini almışlardı – **“Tüm işletmeler kamulaştırılsın”, “Dünyada anlayışlı kapitalist yoktur”, “Yaşasın gerçek sendikalar ve gerçek şuralar”, “Kadın ve erkeklere eşit ücret”, “İşsizlere iş”**.²⁰

Ancak, gerçekte, solun dinleyici kitlesi işçilerden çok üniversitelilerden, diğer öğrencilerden ve serbest meslek sahiplerinden oluşuyordu. Fedayiin ve Mücahidin örgütleri buralarda kök salmışlar ve çok sayıda insanın sempatisini kazanmışlardı - gerçekten, bu iki grup laik örgütler arasında en önemli çekim merkezi haline gelmişlerdi; *Fedayiin'in Şubat ayı sonunda yaptığı bir çağrıyla Tahran Üniversitesi'nde gerçekleştirdiği yürüyüşte 150.000 kişiyi mobilize edebilmiş olması bu örgütün eriştiği çekim gücünün bir göstergesiydi.* Tudeh de, aşağıda göreceğimiz gibi, yeni rejime bir alternatif arayanları kendisine çekememiş olmakla birlikte, Şah'a karşı geleneksel bir muhalefet odağı olması dolayısıyla kendisine yönelik yeni bir ilgi yaratmıştı.

İşçi hareketinin önemini fark etmekte geç kalmış gerilla aktivistlerinden bazıları şuralar arasında bir etkinliğe ulaşma çabasına giriştiler. Tek tek bazı başarılar elde ettiler: Örneğin, Karaj'da önemli bir fabrika olan ve siyasi aktivite açısından uzun bir geçmişe sahip Chit-e Jahan fabrikasında, Mücahidin işçi meclisi üzerinde güçlü bir etkiye sahipti.²¹ Ülkenin çeşitli yerlerinde tek tek işçilerin gerilla hareketine yakınlık göstermeleri, bu grupların militan işçiler arasında küçük bir dinleyici kitlesi yaratmasına yardımcı oldu. Ancak, *bütün bunlar genel kuralı bozmayan birer istisna olarak kaldı: Gerillalar hiçbir yerde sanayide sağlam bir zemin yaratamadılar ve yine hiçbir yerde şura hareketinin yönelimini etkileme şansına sahip olmadılar. Ancak, bu sorunun yalnızca bir kısmını teşkil ediyor - gerçek sorun, solun şuraların önemini kavramamış olmasıydı.* Bayat şu yorumda bulunuyor:

*Şuraların ansızın ortaya çıkması solun hemen tümünü şaşkınlığa düşürdü. şuraların kendisi gibi, solun hemen tüm kesimleri ne yapılacağı, şuraların siyasi olarak ne tür bir rol üstlenebilecekleri konusunda net bir fikre sahip değildi.*²²

Dolayısıyla, sol, işçi militanlarla bir ilişki kurduğu yerlerde bile, şura hareketinin yönelimleri konusunda söyleyecek hemen hiçbir şeye sahip değildi. Devrimci deneyimin bu en önemli gelişimi karşısında sol suskundu - ya da, daha kötüsü, kitle hareketinin ileri taşınması konusunda intihar anlamına geldiği yakında kanıtlanacak olan kendisine özgü fikirlere sahip olduğu için, olumsuz önerilerde bulundu.

Tudeh'e göre, Geçici Hükümet koşulsuz desteği hak etmişti; parti kendi üyelerini Humeyni liderliğindeki hareketin içine iterek onları tasfiye etmiş oldu. 'Yeni sol'un gerilla örgütleri açısından durum daha karmaşık bir yapıdaydı; bunlar kitle hareketinin karakteri konusunda yanlış bir yönelime sahip olmakla kalmayıp Geçici Hükümet'e karşı ne olduğu belirsiz bir tutum geliştirdiler. Dolayısıyla, gerillalar, işçi hareketi içinde tek tek işçileri etkileyebildikleri yerlerde bile, işçi sınıfının çıkarlarını ifade eden bir perspektif sunamadılar.

Tüm sol örgütlerin gösterdikleri yanlış yönelim, bunların her birinde kök salmış bir geleneğin sonucuydu. Her biri işçi sınıfını dışarıda bırakan stratejilerin takipçisi oldu. Bu örgütler, Şah devrildiği zaman işçilerin en kararlı düşmanlarına - burjuvazi ve küçük burjuvaziye - yöneldiler.

Stalinizmin Trajedisi

Tudeh, ardından gerillalar, devrimci dönüşümün temel gücü olan işçi sınıfını bir kenara itmelerine yol açan bir gelenek geliştirmişlerdi. Bunun sonucu, devrimci hareketin en yüksek noktasında kendi sınıf düşmanlarını ayırt etme yeteneğine sahip olamadılar. Bu, komünist hareketin 1920'lerdeki dejenerasyonundan itibaren solun mahvolmasına yol açmış bir sorundu.

Rus Devrimi'nin 1920'lerin başlarında izole edilmesinden ve Rusya'da yeni bir egemen bürokrasinin ortaya çıkmasından sonra, Komünist Enternasyonal (Komintern) yeni bir döneme girdi ve Moskova'nın dış politika alanında kullandığı bir silahtan başka bir anlam ifade etmeyen bir kurum haline geldi. 1920'lerin sonlarıyla birlikte, Komintern, Rusya'daki devlet kapitalizminin çıkarlarını ifade eden, dünya işçi sınıfının çıkarlarıyla hemen hiçbir ilintisi olmayan bir dizi stratejik ilkeyi uluslararası komünist harekete dayatmaya başladı. İran gibi görece geri bir ülkede bağımsız bir işçi sınıfı eyleminin olabileceğini düşünmenin bir saçmalık olduğunu öne sürdü: Bu türden ülkelerde, 'demokratik güçler'in kendisini öne çıkarmasına yardımcı olacak bir 'sınıf bloku'nun kurulmasına duyulan ihtiyaca göre hareket edilmesi komünistlerin rehber ilkesi olmalıydı.

Sınıf bloku fikri, halihazırda iflas etmiş bir dizi teoriyle birlikte, bir fikirler silsilesinin parçası olarak dünyanın geri bölgelerindeki komünist partilere dayatıldı. *Avrupa ve Kuzey Amerika'nın sanayileşmiş devletlerinden daha az gelişmiş durumda bulunan ülkelerde sosyalist devrimin mümkün olmadığı anlayışı bu fikirler arasındaydı. Bunun yerine, toplumsal değişim 'aşamalar' yoluyla gerçekleşecekti ve, emperyalist güçlerin egemenliği altındaki ülkelerde, ilk aşama 'demokratik' aşama olacaktı. Bu aşama boyunca, burjuvazi ülkeyi emperyalist boyunduruktan kurtarmak için mücadele edecek ve ileri kapitalist ülkelerdekine benzer - genel oy hakkı, parlamento, dernek kurma özgürlüğü, özgür basın gibi - demokratik hakları yerleştirecekti. İşçi sınıfının kapitalizmden sosyalizme devrimci bir dönüşüm olarak yol alması, ancak bu aşamanın başarılmasından sonra mümkün hale gelecekti.*

Böyle bir yaklaşım, Rus Devrimi'nden önceki yıllarda, anlaşılabilir bir yaklaşımdı. O sıralar, Lenin'in liderliği altındaki Bolşevikler de dahil olmak üzere, devrimcilerin çoğunluğu, Troçki'nin 1905 Rus Devrimi'nin geri ülkelerde devrimi ancak proleteryanın - sanayideki işçi sınıfının - gerçekleştirebileceği tezini kanıtlamış olduğunu ısrarla öne sürmesine rağmen, aşamalar teorisinin çeşitli varyasyonlarını benimsiyorlardı. 1917'de, burjuvazinin sendeleyip çökmesi ve işçi sınıfının değişimi getirebilecek yegane güç olarak sahneye çıkmasıyla birlikte, Troçki'nin 'sürekli devrim' olarak nitelendirdiği yaklaşımı pratikte doğrulanıyordu. Bu noktada Lenin, Troçki'nin sürekli devrim analizine ikna oldu. Bundan sonra, işçi sınıfının iktidarı ele geçirme mücadelesine duyulan gereklilik konusunda Bolşevikleri ikna etti. Lenin ve Troçki, işçileri kendi sovyetlerinin devlete karşı saldırıya geçmek ve yeni bir düzeni kurmak açısından bir temel oluşturduğuna ikna etme çabası içinde partiye önderlik ettiler.

Rusya'daki işçilerin Çarcı devlet aygıtının kalıntılarını temizledikleri Ekim Devrimi'nden sonra, geri ülkelerde sürekli devrim fikri Bolşevik bir ilke ve Komünist Enternasyonal'in bir tezi durumuna geldi. Ancak, Komintern'in Stalin'in ve Rusya'nın devlet kapitalisti yeni egemen grubun nüfuzu altına girmesinden sonra bu ilke bir yana itildi. 1920'lerin sonlarıyla birlikte, Rus bürokrasisi, parçalanmış, zayıflamış, moral bozukluğuna uğramış ve sovyet demokrasisinin içinde artık işlemez duruma geldiği işçi sınıfı karşısında iktidara gelmeyi başardı ve uluslararası komünist hareket için yeni bir ilkeler dizisi geliştirdi. Stalin'in partisi, karşı devrimci 'tek ülkede sosyalizm' tasarımını takiben, yurtdışında kendisine burjuva müttefikler aramaya başladı ve izlediği bu siyaseti meşru kılacak bir teorik yapı arayışına girdi.

Bu yeni siyaset, sürekli devrim teorisinin ve Ekim Devrimi deneyiminin sonuçlarının uzun süredir bir kenara itilmiş olduğu koşullarda, burjuvazi içinde 'ilerici' unsurlar keşfetti. İşçi sınıfının değil, onun dışında kalan güçlerin 'devrimci' rol oynayabileceğini, komünistlerin bunlara eşlik etmesi gerektiğini ileri süren teorileri öne çıkardı. Kısaca,

değişimin Stalinist kavranışı işçi sınıfını siyasi alanın merkezinden kovarak bunun yerine diğer sınıfları ve sınıf bloklarını koydu.

Bu siyaset 1925'te Çin'de 'prova edildi' vesonuçları korkunç oldu; . Moskova, kitlesel işçi hareketinin varlığına rağmen, Stalin'in güvenilir bir müttefik haline getirebileceğini umduğu milliyetçi bir liderliği destekleyebilmek için, Çin Komünist Partisi'ne burjuva milliyetçi Kuomintang'la aynı cephe içinde yer alması direktifini verdi. İzlenen bu siyaset, Çin'in değişimin 'demokratik' aşamasının eşliğinde olduğu, dolayısıyla burjuvazinin - sınırlı talepler öne sürmesi gereken - işçi ve köylü hareketleri tarafından desteklenmesi gerektiği argümanıya meşru kılındı. Sürekli devrim tezi yok sayıldı. Tahmin edilebileceği gibi, Kuomintang birkaç ay içinde işçi hareketini büyük ölçüde yıkıma uğrattı ve binlerce Çin komünistini katletti.²⁴

Bu felakete ve Komintern'in hattında daha sonraları ortaya çıkan değişikliklere rağmen, 'ilerici' sınıflar 'bloku' fikri ve her toplumsal devrimin 'demokratik' aşamadan geçmesi gerektiği anlayışı, başta Almanya ve İspanya olmak üzere Avrupa'da hayata geçirildiği zaman daha büyük felaketlere yol açmış olan *Halk Cephesi* fikriyle birlikte, stratejik ilkeler düzeyine çıkarıldı.²⁵

Kendi stratejik ilkelerini saptaması için yüzünü Komintern'e çeviren İran Komünist Partisi (İKP) de bu siyasetlerden çok etkilendi. Moskova'nın 1920'lerin sonları boyunca sahip olduğu Şah Rıza ile yakınlaşma arzusu İKP'ye ciddi bir darbe indirmiş, üyelerini büyük ölçüde yıkıma uğratmıştı. Daha sonraları, Moskova'nın rehberliğine sığınan İranlılar, rejime ve onun Batılı destekçilerine karşı uygun bir blok oluşturabileceklerini umdukları o 'ilerici' sınıfların kimi bölüntülerinden medet umdular. İKP'nin dağılışı ile 1941'de Tudeh'in kurulması arasında bir boşluk yaşanırken, 1937'de tutuklanmış ünlü 'Elli üçler' gibi 1930'lar boyunca aktif kalmış ve sonraları Tudeh'in çekirdeğini oluşturmuş solcuların hepsinin siyasi düşünceleri Stalinist anlayış içinde biçimlendi.²⁶

Tudeh, Marksist bir örgüt olduğunu reddediyordu, fakat Moskova'nın çizdiği çerçeve içinde faaliyet yürüten bir partinin tüm özelliklerini kendi üzerinde taşıyordu. Parti, İspanya deneyiminde olduğu gibi solun 'olgunlaşmamış' bir devrimden kendisini sakınması gerektiğini, İran'ın böyle bir radikal değişime hazır olmadığını ileri sürüyordu.²⁷ Partiyeye göre, temel görev, 'tüm ilerici güçleri birleştirerek' egemen sınıfın güç kaybetmesini sağlamaktı. Aydınları, küçük toprak sahiplerini, zanaatçı-tüccarları ve devlet memurlarını içine alan 'kitle'ye yönelik reformist bir program hazırladı ve duyurdu.

Bu, 1940'ların ve 1950'li yılların başlarındaki avantajlı koşullara rağmen, 1953'te Tudeh'in felakete sürüklenmesine yol açtı. Bundan sonra, Tudeh, liberal kapitalistlerle 'ilerici bir blok' oluşturmaya ve devrimin 'demokratik aşaması'nı gerçekleştirmeye ihtiyaç olduğunu ileri sürerek işçi hareketini bütünüyle dışladı ve Şah'ın emperyalist müttefiklerinin rahatlamış bir burjuvazinin elinden tutuşunu oturduğu yerden seyretti.

1953 yenilgisi, Tudeh'in genç eleştirmenlerini - 20 yıl kadar sonra - Fedayii'n'i yaratacak olan bir akım geliştirmeye sevk etti. Bu aktivistlere göre, partinin pasifliğinin reddi ve silahlı mücadelenin başlatılması eski gelenekten keskin bir kopuşun ifadesiydi. Oysa, gerçekte, **Fedayii'n'in kurucuları Tudeh'in Stalinist mirasından kopmamış, yalnızca onu değişikliğe uğratmışlardı.** En önemlisi, Stalinist yöntemin temel yanlısını - diğer güçleri işçi sınıfının yerine ikame etme - kendilerinde içselleştirmişlerdi.

Fedayii'n'in - Pouyan gibi - kurucuları, işçi mücadelesinin yokluğunda sosyalistlere düşen görevin silahlı mücadeleyi başlatmak olduğunu öne sürüyorlardı. Bu, solun üzerindeki ölü toprağını kaldıracak, 'devrimci unsurlar'ın yeniden bir araya gelmesine olanak sağlayacak, kitleleri sarsıp onları harekete geçirerek rejimin varlığını tehdit eden bir kabarmaya yol açacaktı. Devrimci değişimin teşvikinde temel rolü oynayacak unsur ise gerilla idi.

Fedayiin'in stratejisinin merkezinde yer alan ve işçi hareketinin eylemliliği yerine savaşçıların eylemini koyan bu yaklaşım, ikamecililiğin en kaba biçimi idi. Ancak, Fedayiin'in siyaseti, Tudeh'in geleneklerini yaratmış ve bu partinin stratejisinin ikameci özünü güçlendirmiş daha karmaşık bir diğer fikirle de birleşmişti. Bu, sistemin 'bağımlı kapitalizm' olduğu anlayışı idi.

Bu teori, 'Latin Amerika' okulunun gerek ileri kapitalist ülkelerde ve gerekse 'Üçüncü Dünya'da sol içinde popüler hale geldiği 1960'lı yıllarda tam olarak biçimlendi. Kapitalizmin merkezi olan Batı Avrupa ve Kuzey Amerika dışında kalan ülkelerin bağımlı statüleri ve emperyalist stratejinin bu ülkelerde emperyalist devletlere tabi komprador bir sınıf yaratmış olduğu fikri, bu teorinin ana vurgusunu oluşturuyordu. Buna göre, genellikle batının çokuluslu şirketlerinin bu ülkelerdeki yerel temsilcilerinin etrafında oluşturulan bu sınıf emperyalist sermayenin bir ajanı durumuna gelmişti. Bu sınıf, yerli ekonomi içinde kökleri olduğu dolayısıyla da yabancı sermayenin tahakkümüne düşman olduğu düşünülen 'ulusal burjuvazi'den farklı olarak, olağanüstü gerici bir sınıftı.

'Bağımlılık' teorisyenleri, Üçüncü Dünya'daki devrimcilere düşen görevin işçiler, köylüler, ulusal burjuvazi ve - komprador sınıfın iktidarına, dolayısıyla emperyalist hegemonyaya karşı bir direniş amacı güden - diğer ilerici unsurlar arasında bir 'halk ittifakı' kurulmasını sağlamak olduğunu savlıyorlardı.

Fedayiin'in en etkili teorisyenlerinden Bizan Jani'nin kaleme aldığı *Bağımlı Bir Kapitalist Devletin Sosyo-Ekonomik Analizi* adlı çalışma 1973'de yayımlandı. Jani, örgütün en etkili dökümanlarından olan bu çalışmada, bağımlılık teorisinin İran koşullarına nasıl uyarlanabileceğini açıklıyordu. Jani'ye göre, 1960'lar boyunca yaşanan on yıllık zaman dilimi içinde, 'burjuvazinin komprador kapitalizmin yörüngesine girmesi, feodalizmin çözülmesi, küçük burjuvazinin parçalanması ve kutuplara bölünmesi sonucu' komprador burjuvazi İran'a hükmeder duruma gelmişti.²⁸ *Dolayısıyla, İranlı devrimcilerin karşısına dikilen görev, komprador sınıfa karşı tüm 'ilerici' sınıfları - işçiler, köylüler, intelligentsia, ilerici küçük burjuvazi ve ulusal kapitalistler - birleştirmek idi.*

Jazani, bu analizin sonuçları konusunda çok net fikirlere sahipti. Şunları ileri sürüyordu:

*Bazı Marksist unsurlar, bu sistemde üretim ilişkilerinin kapitalizme dayandığından hareketle bugünkü İran'da temel çelişkinin sermaye ile emek arasında olduğuna inanma eğilimi gösteriyorlar. Eğer durum böyle ise, şu halde ülkemizin sosyalist devrimin eşiğinde olduğunu ve işçi sınıfının kendi müttefikleriyle birlikte devrimin temelini teşkil ettiğini düşünmek gerekir. Ne var ki, bu yanlış bir inanç... **Emek ile sermaye arasındaki çelişki ve bunun toplumsal dışavurumu olan proleterya-burjuvazi çatışması bugün İran'da geçerli olan sistemin temel çelişkisi olamaz. Bu nedendenir ki, sahip olduğumuz toplum sosyalist devrim aşamasında değildir, yani, söz konusu olan üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin ilgası ve tüm özel sermayeye el konması sloganının öne çıkarılabileceği bir devrim değildir.** Dahası, ulusal ekonominin yeniden inşasına, bağımlı sanayilerin kökünden sökülmesine ve halkın zaferinden hemen sonra emperyalizmin ekonomik egemenliğine son verilmesine duyulan ihtiyaç, sosyalizmin inşasından önce ülkemizin gerekli bir geçiş dönemini yaşamasını zorunlu kılıyor.²⁹*

Jazani, komprador sınıfa karşı halk hareketinin içinde bir 'çelişki' olduğunu, yani işçi sınıfının 'ulusal' burjuvazi ile ortak temel çıkarılara sahip olmadığını kabul ediyordu. Bununla birlikte, işçi sınıfı, 'ulusal' burjuvazi ile, komprador sınıf ve onun emperyalist destekçileri ile olandan daha fazla müşterekliğe sahipti. Sonuç olarak, işçi sınıfı topyekün ulusal mücadeleye katılmalı, ama ayrıca kurtuluş hareketi içinde 'pozitif ve aktif bir rekabet' yürütmekten de geri kalmamalıydı.

Bağımlılık teorisi, aşamalar teorisinin ve bir sınıf blokuna ihtiyaç duyulduğu tezinin değişikliğe uğratılmış bir biçimiydi. Ayrıca, işçi sınıfını, halkın kurtuluş cephesi içindeki unsurlardan yalnızca biri olarak gördüğü ikincil bir konuma indiriyordu. Her düzeyde çelişkilerle sakatlanmış bu teori İran için özellikle geçerli olamazdı. Fedayiî, 1960'larda yaşanan olağanüstü ekonomik yükseliş sırasında, büyük miktarda yabancı sermaye akını ile İran'ın dönüşüm yaşamış olduğunu öne sürüyordu. Oysa, bu düzeyde de örgüt yanlıgı içindeydi. 1960'ların sonlarına gelirken İran'da yatırımda bulunmuş yabancı şirketlerin sayısı yalnızca 90 idi ve Mercedes-Benz gibi muazzam büyüklükteki şirketler ciddi yatırımlarda bulunmuş olmakla birlikte, bu yabancı şirketlerin büyük çoğunluğu küçük şirketlerdi. Yabancı sermayenin büyüyen İran pazarının cazibesine kapıldığı ve petrol fiyatlarındaki patlamanın doruğa eriştiği günlerde bile, yabancı sermayenin İran'a gösterdiği ilgi oldukça mütevazî boyutlarda kaldı. 1970'lerin başlarına gelindiğinde, hükümet çok iddialı hazırlanmış 1973-78 kalkınma planında toplam 72 milyar dolarlık bir yatırım öngörmüştü; bunun içindeki yabancı sermaye payı yalnızca 2.8 milyar dolar (yüzde 4) olacaktı. Dolayısıyla, İran yabancı sermaye akını tarafından değil, fakat devlet yatırımlarının hızla genişlemesi ve çok daha güçlü, sisteme çok daha iyi entegre olmuş bir yerli burjuvazinin ortaya çıkmasıyla dönüşüme uğramıştı.

Tüm Neo-Stalinist yaklaşımlar gibi, Fedayiî'nin analizi de gerçek ekonomik ve toplumsal sorunları çarpıtan öncüller üzerine inşa edilmişti. Ülkenin ilk yıllarından itibaren işleyen eşitsiz gelişme süreci, burjuvazi - kendi bölüntüleri arasındaki farklılıklar ne olursa olsun - aşağıdan gelen kendi sınıf çıkarlarını tehdit edebilecek hareketlere muhalefet konusunda birleşmiş olduğu için, içinde temel değişimin ancak planlı, birleşik işçi sınıfı eylemliliğiyle gerçekleşebileceği bir sistem yaratmıştı.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında kabaran işçi eylemliliği, sisteme yönelik bir meydan okumanın nereden gelebileceğinin işaretini veriyordu - 1940'larda ve 1950'lerin başlarında yaşanan olaylar da bunu doğrulamıştı. Fakat, Tudeh 1953 felaketini yaratan parti oldu - ve devrimci sosyalist bir alternatifin yokluğunda, bu partinin perspektifine 1960'larda yeni bir biçim verildi. 'Bağımlılık' anlayışı halk cephesi yaklaşımına ve aşamalar teorisine yeni bir kılıf oluştururken, halihazırda ağır bir başarısızlığa uğradığı kanıtlanmış Stalinist analizi yeniden üretmiş oldu.

1960'lara gelindiğinde, burjuvazinin ihtilalci bir kitle hareketi dolayısıyla uğrayacağı kayıp, Musaddık yönetimi altındakinden de büyük olurdu. Dolayısıyla, bağımlılık teorisyenlerinin savunusunu yaptıkları 'sınıf bloku' tezi şimdi daha da uygunsuzdu ve Fedayiî örgütü gibi bu anlayışı coşkuyla sahiplenenler bir başka felakete doğru yol alıyorlardı. Aynı durum Mücahidin için de geçerliydi: Bunların İslami yönelimi aynı ikameci varsayımlarla birleşiyordu. Ve Mücahidin örgütü de aynı kanlı akibetin kurbanları arasında yerini alacaktı.

Moghadam'ın öne sürdüğünün aksine³⁰, 1960 ve 1970'lerde İran solunun 'teorileştirmeye karşı bir antipati' sergilemiş olduğu savı doğru değil. Onun sorunu fikirleri küçümsemek değil, İran'da ve İran dışında denenip sınanmış ve başarısızlığa uğramış fikirleri benimsemiş olmasıydı.

4. SONUN BAŞLANGICI

Solun kendisine Stalinist gelenek tarafından dikte ettirilmiş stratejileri, Humeyni'nin önünde duran işçi hareketini yıkma görevini çok daha kolay hale getirdi.

Tudeh Partisi, Geçici Hükümet'in 'anti-emperyalist' bir niteliğe sahip olduğunu düşünüyordu; bu temelde, hükümeti açıkça ve hararetle destekledi. Bu, burjuvazi ile küçük burjuvazi içinde bu sınıfların 'ilerici' bölüntülerini arayıp bulmayı bir saplantı haline getirmiş olan Stalinist geleneğin bir yansımasıydı; Tudeh, bu 'ilerici' bölüntülerin Humeyni etrafında toplanmış yönetici grupta cisimleşmiş olduğunu ilan etti. Ancak, Moskova'nın devrimin en azından kendisine İran'da sağlam bir yer kazandıracağını ummuş olması da Tudeh'in bu tavrında etkili oldu. Tudeh, on yıllardır olduğu gibi, yine Rus dış siyasetinin bir aracı gibi hareket etti. Parti üyeleri gösterişli bir biçimde Bezirgan hükümetine destek oldular ve Humeyni yanlısı hareket içinde öncü konumlara gelme arayışına girdiler. Mart ayı sonlarına doğru hükümet yeni 'İslami Cumhuriyet'in desteklendiğinin pratik olarak doğrulanması için bir referandum çarısında bulunduğu zaman, Tudeh referandumda olumlu oy kullanacağını ilan etti ve böylece kendisini bütünüyle gerici kampın saflarına yerleştirmiş oldu.

Mücahidin örgütünün 'radikalleri', başlangıçta tereddüt göstermiş olmakla birlikte, sonuçta esas itibarıyla aynı yaklaşımı benimsediler. Bunlar, Ocak ayında, devrimden beklentilerini dile getirdikleri bir '*Asgari Beklentiler Programı*' yayımladılar. Bu, örgütün 'bağımlı kapitalizm' teorisine olan bağlılığını ve burjuvazi içindeki 'ilerici' unsurlarla bir anlaşmaya varılabileceği yanılması içinde olduğunu gün ışığına çıkardı. Söz konusu program, örneğin, 'sorumsuz' kapitalizm olarak eleştirdiği tüm komprador yatırımlara el konulması çağrısında bulunuyor, 'ülkenin bir bütün olarak yürüttüğü ulusal anti-emperyalist mücadele'yi savunuyordu. Yine, grev hareketinin doruğuna çıkmış olduğu bir zamanda, fabrikalarda yönetimin 'işçi meclisinin, dini personelin ve işveren temsilcilerinden oluşan' bir konsey tarafından yürütülmesi çağrısında bulunuluyordu.¹

Mücahidin'in Geçici Hükümet'in kitle hareketine, özellikle de işçi sınıfına duyduğu düşmanlığın farkına varamaması hiç de şaşırtıcı değildi. Mücahidin, 'devrimin Humeyni liderliği altındaki çizgisi'ne karşı çıkmamanın emperyalizmin ekmeğine yağ sürmek anlamına geleceği fikrinden hareketle referandumda hükümete 'koşullu' destek vereceğini duyurdu ve yeni rejime karşı eleştirel destek olarak tanımlanan bir tavır benimsedi. Bu şekilde davranmak suretiyle de işçi hareketinden bütünüyle uzaklaşmış oldu. İşyerlerinde sahip olduğu etkinlik oranında, militan işçileri yanlış yönlendirdi ve şuraların etkinliğini köreltmış oldu.

Fedayiin ise, olayların gelişimini anlayamayacak kadar şaşkın durumdaydı. Örgütün en iyi aktivistlerinden pek çoğu içgüdüsel olarak dini liderliğe karşı güvensizlik içindeydi, ancak her şeye karşın onlar da Geçici Hükümet'e yöneldiler - bu durum yine 'aşamalar' teorisine olan bağlılığın ve burjuvazinin 'ilerici' bölüntülerini arama saplantısının bir ürünüydü.

Örgüt içinde, devrimin eriştiği aşamanın niteliğine ve rejimin sınıf karakterine ilişkin yoğun tartışmalar yaşandı. Bu tartışmalar kısa bir süre sonra tüketildi ve Geçici Hükümet'e karşı bölgesel hareketlerle köylü hareketlerinin desteklenmesi gerektiği sonucuna varıldı. Dönemin karakteri ve örgütün önünde duran görevler konusunda bir dizi formülasyon vardı: Hareketin 'demokratik halk devrimi' aşamasına erişmiş olduğu, dolayısıyla, 'bağımlı burjuva sınıfı' yıkabilmek için 'proleter sınıfın köylülerin ve şehir küçük burjuvazisinin desteğini kazanmak için çaba göstermesi gerektiği' argümanı bunlardan biriydi. İddiaya göre, bu, 'işçilerle kasabalarda ve kırlardaki emekçilerin devrimci demokratik diktatörlüğü'nün kurulmasına olanak tanıyacaktı. Diğerleri ise devrimin şu an 'demokratik' aşamaya erişmiş olduğunu, 'sınıf diktatörlüğü' aşamasına geçilebileceğini ileri sürüyorlardı.

Hiç kimse, devrimin ‘demokratik’ aşamasının kitle hareketine yabancı güçler tarafından desteklenemeyeceğini, burjuvazi ile küçük burjuvazinin ‘ilerici’ bir potansiyele sahip olmadıklarını, işçi sınıfının devrimi tek başına ileri doğru götürme kapasitesine sahip olduğunu söylemiyordu. Rus Devrimi’ni izleyen yıllarda devrimci Marksizmin ilkelerini oluşturan bu fikirler, İran solunun Stalinizm selinin altında kalmasıyla birlikte, yıllar önce unutulmuştu. Böylece, Tudeh ya da Mücahidin kadar coşkuyla olmasa bile, Fedayiin de burjuvazi içinde ‘ilerici’ unsurlar keşfedenler kervanına katılmış oldu. Örgüt, Humeyni’nin İslam Cumhuriyeti’ne destek çağrısında bulunduğu Mart referandumunu boykot etti, ancak kararsızlık ve örgüt içi ihtilaflar yüzünden grup büyük bir atalete düştü.²

Solun tavrı, hükümetin şuralara karşı giriştiği saldırıyı ciddi bir dirençle karşılaşmadan yürütmesine olanak tanıdı. Tudeh ve Mücahidin referandumu desteklediler ve bu anlamda şuralara karşı saldırıya katılmış oldular. Fedayiin tereddüt gösterdi - ancak böyle bir noktada tereddüte düşmek sahneden bütünüyle çekilmekle eşanlamlıydı. İşçi hareketinin en yüksek düzeyine ulaştığı, şuraların ulusal ölçekte yaygınlaştığı ve ‘pre-sovyet’ düzeyine eriştiği bir zamanda, sol, rejimin gerçek sınıf karakterini görme kapasitesinden yoksundu. İşçi sınıfının durumu giderek kötüleşiyor, sol da buna yardımcı oluyordu.

Solun içinde bulunduğu keşmekeş, işyerlerindeki Humeyni yanlısı unsurların gücünü artırdı. Başlangıçtan beri coşkuyla Geçici Hükümet’e destek vermiş küçük bir militan azınlığın kendisine olan güveni giderek arttı; pek çok fabrika ve dairede teknisyenler ve yöneticiler bunlara arka çıktılar. Laik militanlara ve özellikle solla yakınlık kurmuş işçilere karşı saldırılara öncülük ettiler. Örneğin, Tahran’daki Amazon fabrikasında hükümet taraftarlarının egemenliğinde bulunan şuranın tüzüğünde şunlar yazılıydı:

...Bir Şura üyesinin amacı veya niyeti İslam Cumhuriyeti’nin çıkarlarına aykırı olur ya da kanunları çiğnerse, ve şirketin düzenini bozarsa, diğer üyelerin bu kişinin durumunu kitle toplantıları sırasında diğer çalışanlara bildirmesi İslami bir görev, dini kurallardan kaynaklanan bir zorunluluktur.³

Sol, hükümete karşı tutarlı bir muhalefete girişmekten aciz olunca, bu tür işyerlerindeki Humeyni taraftarları giderek güç kazandılar. Şuraların işyeri yönetiminin ‘işlerine karışması’ni engellemek ve militanların eylemlerini izleyebilmek için Mayıs 1979’da Özel Güç Yasası yürürlüğe sokulduğu zaman, hükümetin işçiler arasında kurduğu taraftar ağı giderek genişliyordu; bunlar, henüz küçük olmakla birlikte, işçi meclislerini içeriden yıkmaya kararlıydılar. Hükümet, ilkbahar ve yaz ayları boyunca şuralara karşı saldırılar düzenledi ve şura hareketinin zayıflamaya başlamasıyla birlikte işyerlerinde daha kararlı bir saldırıya girişti.

Yaz ortalarında grevlerin keskin bir düşüş göstermesinin ardından, Eylül 1979’da, her işyerinde şura yerine *İslami Dernekler*’in kurulmasını öngören bir yasa çıkardı. Laik muhalifleri güç yitirdikçe kendilerine olan güvenleri giderek artan Humeyni taraftarlarının oluşturduğu ağ, bu derneklerin kurulmasına zemin hazırladı. Hükümet’in bu son girişimi ciddi ve belirleyiciydi: Rejim, işyerlerinde sınıf bilinçli bir liderliğin olmayışından kaynaklanan siyasi boşluk içinde, işçi militanlara karşı üstünlüğü ele geçirmeyi başardı. Şuralar bir daha toparlanamadılar. Bu devrimin sona erdiği anlamına geliyordu.

Komiteler

Ayaklanmayı takip eden dokuz ay boyunca, hükümetin temel kaygısı işçi hareketinin zayıflatılmasını sağlamaktı. Geçici Hükümet içinde siyasi açıdan en bilinçli kişiler (özellikle Bezirgan ve Sancabi gibi kapitalistler), sanayide kendisine güvenen bir işçi hareketinin yeni rejim açısından en büyük tehdidi oluşturduğunu görüyorlardı. Ancak bu, kitle hareketinin diğer kesimleri

üzerinde kurdukları baskının yoğunluğunun daha az olduğu anlamına da gelmedi: İlbahar ayları boyunca kadınların, köylülerin ve ulusal azınlıkların hareketi saldırı altında kaldı. Ancak, bu hareketlerin bütünüün yazgısı, kaçınılmaz bir biçimde işçi sınıfı hareketinin yazgısına bağılıydı: şuralar çöktüğünde ve işçi sınıfının en ileri kesimleri yenilgiye uğradığında, kitle hareketinin kaderi artık rejimin insafına kalmıştı.

Hükümetin komiteler üzerinde kontrolü ele geçirmek için gösterdiği çabalarda bu süreç olanca açıklığıyla görülür. Komiteler, 1978 yılındaki kitle grevleri sırasında ortaya çıkmış olan, dinsel ağıın içlerinde büyük nüfuza sahip olduğu mahalle komitelerinin uzantılarıydı. Ayaklanma sonrasında, pek çok yerde komiteler kuruldu - bu, kitleleri egemenliği altına alan özgürlük duygusunun bir ifadesiydi. Komitelere katılan insanların sayısı muazzam rakamlara ulaşmıştı ve komitelerin kendileri disiplinli, güçlü ve silahlıydılar. Mahallelerde güvenliği sağlıyor, işbirlikçileri tutukluyor, mahkemeleri ve cezaevlerini işletiyor, gösteriler düzenliyor, işçi-işveren çatışmalarına müdahalede bulunuyorlardı.

Mollalar, daha baştan itibaren bu örgütlerde etkili durumdaydılar; ancak bu hiçbir zaman komitelerin bir bütün olarak hükümet yanlısı olduğu anlamına gelmedi. Nitekim, Mayıs ayında, Bezirgan, yetkisiz tutuklamalara giriştikleri, mülklere el koydukları, memurları işten kovdukları ya da memur atadıkları, hükümet işlerine karıştıkları için komiteleri eleştirmişti: “*Komiteer gündüzü geceye çeviriyorlar; bir çuval inciri berbat ediyorlar.*”⁴

Komiteerin faaliyetine düşman olan yalnızca rejimin Bezirgan kanadı değildi - din adamları kontrolü tam olarak ellerine geçirdikleri zaman Humeyni Bezirgan’ı hükümetten kovacaktı. Devrim Savcısı General Hadavi, komitelerin eylemlerini kontrol edebilmek için bir dizi kararname yayımladı. Nisan’da, daha önce komiteler tarafından çıkarılmış tutuklama ve malların müsadereesine ilişkin yetki belgelerini iptal etti; mayısta askeri personelin tutuklanmasını yasakladı. Humeyni’ye yakınlığıyla tanınan Rafsancani, yaz başlarında şu açıklamada bulunmuştu: “*Komiteler varlıklarını sonsuza dek sürdürmeyecekler; yakında bunların dağıtılmaları gerekir.*”⁵

Ancak, hemen her zaman olduğu gibi, Humeyni bu konuda daha net bir stratejiye sahipti. Komitelerin ve bunlar içinde laik güçlerin etkin olması tehlikesinin önemini çabucak kavradı ve onları uysallaştırıp zararsız hale getirmek için harekete geçti. Nisan’da şu açıklamayı yaptı: “*Komitelerin kapatılmaya değil, arındırılmaya ihtiyacı var.*”⁶ Tahran’daki merkezi komitenin başında bulunan ve Humeyni’nin en çok güvendiği taraftarlarından biri olan Muhammed-Rıza Mahdavi-Kani, bu işin başına getirildi. “*Görevlerin sorumlu hükümet otoritelerine aktarılması, tüm işlerde İslam Cumhuriyeti Geçici Hükümeti’nin tam otoritesinin kurulması ve bunu takiben komitelerin dağıtılması*” amacına uygun bir çalışma yürütmesi için kendisine direktif verildi.⁷

Bu süreç, ‘radikal’ din adamlarının - Humeyni’nin saf İslami otokrasi fikrinin taraftarları - Geçici Hükümet içinde kendi varlıklarını dayatmaya başlamalarıyla el ele yürüdü. İslami Cumhuriyet Partisi’ni (İCP) kurarak, hükümet içindeki laik unsurların nüfuzunu azaltmaya giriştiler - fakat, daha önemlisi, giderek kendileri için en değerli seçmen tabanı haline gelen komiteler içinde solu marjinalleştirmek için çalıştılar. Komitelere akan genç insanların laik fikirlerin çekim merkezine girdiğini gören bu din adamları, Humeyni’nin düşüncelerini dile getiren ulusal çapta bir örgüt kurma kaygısını taşıyorlardı.

Bu iki girişim, yeni rejim açısından yaşamsal önemdeydi. Komiteler, - örgütlü işçi sınıfının dışında - ulusal arenada birbiriyle çatışma içindeki tüm akımları içlerinde barındırıyorlardı. Pek çoğu mollaların ve bazarilerin hakimiyeti altındayken diğerleri solun etkisindeydi; hepsi kitlelerden, özellikle de kent yoksullarından gelen güçlü bir desteğe sahipti. Dolayısıyla, komiteler sınıf çatışmalarının gerçekleştiği savaş alanıydı; kitle grevleri sırasında olduğu gibi, mollalar ve bunların müttefikleri burada da çok önemli bir avantaja sahiptiler - örgütlü emeğin gücüyle doğrudan yüz yüze gelmiyorlardı. İşçiler ve şuralar işyerlerine hapsolmuşlardı. Sovyetlerin yokluğunda, komiteler

işyeri örgütünün etkisinin hissedildiği, ama hiç bir zaman egemenlik kurmadığı organlar olarak kaldılar.

Rejim, ancak işçi hareketi gerileme içine girdiği zaman başarıya erişti. Sol, merkezi hükümetin yeni sınıf egemenliğinin zayıflatılması konusunda yegane seçenek olan komitelerde marjinal hale getirildi. 1978 yılının kitle grevleri sırasında yaşanan sürecin aynıısının tekrarlandığı çok açıktı: O sıralar, coğrafi temelde kurulmuş mahalle komiteleri işyeri grev komitelerinin nüfuzunu daraltmıştı; şimdi ise, çok daha güçlü bir işyeri örgütlenmesinin varlığına rağmen, yine coğrafi temelde örgütlenmiş komiteler egemen konumdaydılar.

Devrimin her bir aşamasında bir faktör çok kritik bir öneme sahipti: dinsel kast hareketin çeşitli kesimlerini yönlendirme yeteneğine sahip olduğunu kanıtlarken, laik örgütlerin bu konuda başarısızlığa uğraması. Böylece, Şah'ın devrilmesini izleyen dönem içinde, solun yanlış yönelimi rejimin kendisine duyduğu güveni besledi. Solun şuralara ilişkin bir strateji sunmakta aciz kalması, onun komiteler içinde yaşadığı krizi derinleştirdi. İşçi hareketinin geri çekilmesiyle birlikte, rejim solu ve komiteler içindeki libarelleri marjinalleştirmeyi başardı. Kitle hareketinin gerçek güce sahip olduğu yerlerde örgütlenmekte aciz kalan sol, diğer alanlarda da başarısızlığa uğramaya mahkumdu. Onun kırsal alandan ve sonraları dağlardan, ulusal azınlık hareketlerinden arındırılıp yok edilmesi kaçınılmazdı.

Yeni Devlet ve İslami Cumhuriyet Partisi (İCP)

Humeyni grubu atak duruma geçtiği zaman, hareket üzerinde kontrolü ele geçirebilmek için hızla hareket etti. Bu, hareketin uzantısı gibi sunulan, ama gerçekte onun radikal unsurlarına karşı yöneltilen bir dizi yeni kurumun oluşturulmasıyla başarıldı.

Mart'ta rejim *Pasdarani*'yi - Devrim Muhafızları - kurdu. Bununla ikili bir amaç güdülmüştü: komitelerde disiplini sağlamak ve bunları ulusal düzeyde kontrol edilen bir yapıya kavuşturmak, komiteler içindeki solcuları ve liberal aktivistleri marjinalleştirmek. Bu yeni örgütün kadroları rejimin en sadık destekçileri - kent ekonomisinin kenarlarında varlığını sürdürmüş lumpen tabakalarla komiteler içinde en coşkulu Humeyni yandaşı olup camiyle çok yakın ilişkilere sahip küçük burjuva unsurlar - arasından devşirildi.

Pasdarani başlangıçta derme çatma bir gücü; ancak yaz aylarında Kürt ayrılıkçılara karşı eylem içine sokulduğu zaman rejimin daha disipline olmuş bir aracı haline gelmeye başladı. Bundan sonra Humeyni'nin en önemli baskı aygıtı durumuna dönüştü ve başta sanayi gelmek üzere, doğrudan sivil alana müdahale etmek için kullanıldı. Daha sonraları muhafızlar, şura üyelerini sistematik olarak terörize edilmesinde ve işçi komitelerinin tasfiyesinde kullanıldılar.

Ağustosta Humeyni *Jahad-e Sazandegi*'yi - Yeniden İnşa Kampanyası - gerçekleştirdi. Bunun amacı İran ekonomisini 'yeniden inşa etmek' idi; faaliyeti yolların onarımı, hükümet binalarının bakımı, kırsal alanda çeşitli işlerin görülmesi gibi etkinlikleri kapsıyordu. Bu faaliyetlere katılmalarını sağlamak için işçiler fabrikalardan alınıp çalışma sahâlarına götürülüyordu - bu başta militan işyerlerindeki olmak üzere işçilerin gücünü dağıtmak ve aktivistleri doğrudan rejimin disiplini altına sokmak için başvuru bir yöntemdi. Bu arada grevlerin yasadışı olduğu ilan edildi.

Yaz aylarının sonlarına doğru, hükümet, İslami şuraların ve *Anjoman-e İslami*'nin - rejimin izlediği siyasetin işyerlerine taşınmasını sağlamak amacıyla oluşturulmuş İslami Dayanışma Dernekleri - kurulması için yoğun bir çaba içindeydi. Bunlar, işyeri yönetiminin, çalışanların ve hükümetin temsilcilerinden oluşuyordu. Anjoman-e İslami, İslami şuralara ya da daha militan fabrikalarda rejim taraftarlarıyla işbirliği içinde şuraların yerini almaya başladı.

Bu kurumlar şuraların, ya da, farklı bir anlamda komitelerin aksine, kitle hareketini ifade eden yapılar değillerdi. Harakete polislik yapmaları ve kitlelerin enerjisini kontrol etmeleri için rejim

tarafından kurulmuşlardı. Rejimin sınıf egemenliğinin yeni biçimlerini topluma dayatma ihtiyacının ilk örgütsel ifadeleri olan yapılarıydı.

Bunlar yeni bir devletin unsurlarıydılar - ya da daha ziyade, yeni rejimin kendi egemenliğini pekiştirebilmek için eski devlet aygıtının kalıntılarını aşılama ihtiyacı duyduğu yapılar. Şah'ın polis teşkilatı, mahkemeler ve cezaevleri ayaklanma sırasında dağıtılmışlardı; fakat sivil idare -subay topluluğu başta olmak üzere silahlı kuvvetlerin büyük bölümü gibi- herhangi bir tahribata uğramadan olduğu gibi kalmıştı.

Yeni yapılar, rejimin karşılaştığı bir dizi basınca tepki olarak, parça parça oluşturuldu - ancak kurulmaları keyfi ve rastlantısal bir olay değildi. Bunların ortaya çıkışı, rejim içindeki en kararlı fraksiyonun - Humeyni ve yandaşlarının - giderek artan istikarının bir yansımasıydı. Ayrıca, bu fraksiyonun kendi parti örgütünün - İCP'nin - giderek öne çıktığına işaret ediyordu.

İCP'nin gelişimi Humeyni grubu açısından yaşamsal bir öneme sahipti. Bu parti, Humeyni yanlısı hareketin liderlerine, gerek Geçici Hükümet gerekse kitle hareketi üzerinde hakimiyet kurma çabalarını koordineli olarak yürütme olanağı verdi. Pasdaran gibi yeni yapıların örgütlenmesinde kritik bir rol oynadı. Parti, Pasdaran komutanları, komite aktivistleri, Yeniden İnşa Kampanyası liderleri, işyerlerindeki taraftarlar ve mollalar arasındaki çok sayıda Humeyni yandaşı için bir ilişki odağı işlevi gördü. Yine, Humeyni'nin kitle hareketine karşı giriştiği saldırıda İCP kritik bir öneme sahip oldu.

Parti bir başka yaşamsal işlevi daha yerine getirdi: İCP, Humeyni ile onun en çok güvendiği taraftarlarının kendi siyasi rakiplerine karşı yürüttükleri fikir savaşının temel mekanizmasıydı.

Humeyni grubu ayaklanmadan sonra ikili bir görevle yüz yüzeydi: Kitle hareketi üzerindeki kontrolünü genişletmeye ihtiyacı vardı, ancak bunu kendi nüfuzunu Geçici Hükümet içindeki rakip fraksiyonlara dayatmak koşuluyla gerçekleştirebilirdi. Hükümet içinde, kendisine karşı laik ve dinsel rakiplerinden gelen bir muhalefet vardı. Devrimin tahrip etmediği bölgelerdeki İran kapitalizminin temsilcisi olan Bezirgan grubu bunlar arasında en etkili olan gruptu. Bu burjuva milliyetçileri, özel mülkiyete dayalı kapitalizmin eski model temelinde - ama Pehleviler'in o sınırsız ayrıcalığı olmaksızın - yeniden inşa edilmesini talep ediyorlardı. Humeyni'nin liderliğini kabul etmekle birlikte, esas itibarıyla laik bir siyasi sistem istiyorlardı.

Bezirgan ve taraftarlarının Humeyni grubu karşısında bir avantajları vardı - kitle grevleri sırasında etkin bir müdahalede bulunma yeteneği gösterememiş olmakla birlikte, hâlâ iyi tasarlanmış burjuva milliyetçi amaçlardan oluşan bir programa sahip olarak faaliyet yürütüyorlardı. Humeyni fraksiyonu, bunun aksine, önceden düşünülmemiş, içinde bulunulan anın gereklerine göre strateji belirliyordu. Bu strateji homojen olmaktan uzaktı ve - komiteler gibi kritik bir sorun konusunda Rafsancani ile Humeyni arasında yaşanan anlaşmazlığın da tanıklık ettiği gibi - yakın gelecekte yapılacaklar konusunda pek çok tartışma ve çekişme yaşıyordu.

Humeyni uzun zamandır İran toplumunu yenileme konusunda bir fikre sahipti, ancak hem kendisi hem de taraftarları resmi bir siyasi programa sahip olmaktan uzaktılar. Birbiriyle yakından bağlantılı iki güdü bunların hareketlerine rehberlik ediyordu: en güvenilir destekçilerinin sınıf çıkarları ve kendi ideolojik gelenekleri. Humeyni grubunun temsilciliğini yaptığı sınıf çıkarları, Bezirgan fraksiyonunun temsil ettiklerinden esaslı biçimde farklıydı. En yakın bağlara sahip olduğu sınıf küçük burjuvaziydi - gerek bazaarın geleneksel sosyal katmanları, gerekse yeni sanayinin teknisyenleri ve devlet aygıtının orta tabakaları. Buna ek olarak, sahip olduğu nüfuz yalnızca eski sistem içindeki statüsünden değil, fakat aynı zamanda devrim süreci sırasında önemli bir güç odağı olarak öne çıkmış olmasından kaynaklanıyordu; bu nedenle, kitle hareketiyle olan ilişkisini muhafaza etme ihtiyacının bilincindeydi.

İzlenecek stratejinin ayrıntılı olarak müzakere edilip tartışıldığı yer İCP idi. Parti, hızı Humeyni tarafından tayin edilen bir tempo içinde, burjuva laik modellerden ve İslami muhalefetin kendi

geleneklerinden yararlanarak ayrıntılı bir siyasi program hazırlamaya başladı. Humeyni'nin kendi fraksiyonunu dinsel rakiplerinden (özellikle dini motiflerle bezenmiş burjuva milliyetçi bir programdan yana olan Halkın İslami Cumhuriyet Partisi (HİCP)'nden ve özel sermayeye bağlılığıyla, takıntı derecesinde devletçiliğe karşı olmasıyla tanınan Hojatieh'ten) ayırt etme konusundaki kararlılığı, bu çalışma sonrasında ortaya çıkan formülasyonlara da yansdı.⁸

İCP, kendisiyle kitlelerin arzuları arasında bir özdeşlik kurmaya çalışarak, kendisini hükümet içindeki rakiplerinden ayırt etti. Bu, ona, hareket içindeki öncü konumunu sürdürme ve gücünü artırma - ve laik liderleri bertaraf etme - şansını verdi. Partinin hattı, Humeyni'nin önceki yılın grevleri sırasında benimsediği konumla uygunluk içindeydi ve kullandığı retorik büyük ölçüde radikaldi: Kendisini 'anti-kapitalist' ve 'anti-emperyalist' ilan eden parti, Şah'ı deviren insanların enerjisini bol bol övdü.

Humeyni, aynı zamanda, devrimin 'İslami' bir rota izleyeceğini ileri sürüyordu. Bu, kapitalizmin konsolide edilmesinin ve uygulanacak siyasi sistemin İslami yasalarla uygunluk içinde olacağı anlamına geliyordu. Humeyni'nin düşünceleri böyle bir sistemin 'İslami' karakteri konusunda şimdi çok daha netti: Sistem yüksek düzeyde merkezileşmiş, otoriter bir sistem olacaktı - bu, Humeyni'nin en yakın destekçilerinin, özellikle de bir değişim programının yukarıdan aşağı kurumlaşmış bir devlet tarafından gerçekleştirilmesinin uygun olacağını düşünen küçük burjuva yandaşlarının güdülerini tamamlayan bir yaklaşımdı.

İCP, bu sınırlar içinde, İslami muhalefetin ideolojisini devrimin koşullarına uyarlayan bir fikirler silsilesi geliştirdi. Bu, bir dizi unsuru içeriyordu: Humeyni'nin muhafazakar, ama sert Pehlevi karşıtı tavırları, 'İslami radikaller' retoriği ve kitle hareketinin dili. Bütün bunlar, kitlelere sesleniş sırasında Humeyni'nin söyleminin özünü oluşturan bir anlayışla ifade edildi: *Mostakberin* (Ezenler) ile *Mostazafin* (Ezilenler) arasında esaslı bir toplumsal bölünme olduğu anlayışı. Bu iki kategorinin her biri istenildiğince geniş tutulmuş ve açık biçimde tanımlanmamıştı - ancak Pehlevi'lerin, yabancı kapitalizmin vekillerinin ve bunların destekçilerinin Mostakberin içinde olduğu açıkça ima ediliyordu. Mostazafin ise - işçiler, köylüler, yoksullar ve bunların İslami temsilcileri - mağdur edilenlerdi.

Kitle hareketi hâlâ yayılmaya devam ederken, bu esnek yaklaşım, Humeyni'nin hareket içindeki etkin konumu ile onun hareketi yıkıma uğratma kararlılığı arasındaki muazzam çelişkiyi mas edebildi. Yine, bu yaklaşım, kitlelerin eski sisteme - Pehlevilere ve ona arka çıkmış emperyalist güçlere - duyduğu soğukluğu ifade edebildi. Ve Humeyni'nin tüm muhaliflerinin düşman kamp içinde gösterilmesine olanak tanıdı. Böylece, İCP açısından, Humeyni'yi destekleyenler Ezilenler, ona karşı çıkanlar ise Ezenler - Pehlevi'lerin müttefikleriyle yurtdışındaki karanlık güçler - oluyordu.

Bu yaklaşım, İCP'ye, kitle hareketiyle, onun yolunu kesmeye çalışırken, birlikte hareket etme olanağı verdi. Parti, ekonomik ve siyasi reform programları oluşturulması, Ezilenler'e yardımcı olmak için sosyal yardım tedbirleri alınması çağrısında bulundu. Pasdaran ve 'İslami' işyeri kuruluşlarının Ezilenler'in tüm örgütlerini güçlendireceklerini açıklayarak Komitelere, hatta, biçimsel olarak, şuralara destek verdi. Ezenler sorunu, büyük işletmelerle 'bağımlı' sermaye tarafından işletilen fabrikaların idaresinin devlete verilmesiyle çözülecekti - bu tavır, pek çok Humeyni yandaşının uygun bulduğu ekonomide devlet müdahaleciliği anlayışına yönelikti.⁹

İCP halkın özlemlerini temsil eden bir parti olarak boy gösterirken, onun hükümet içindeki muhalifleri kitle hareketine karşı açıkça düşmanca bir tavır takınıyorlardı. Bezirgan grubu, devrimin yarattığı organlara duyduğu tepkiyi saklamıyordu. Örneğin, komiteler konusunda çok net şeyler söylüyordu; bunlar, 'istikrarsızlık, terör, huzursuzluk ve korku' yaratıyorlardı.¹⁰ Humeyni'nin dini rakipleri arasında yer alan Şeriatmadari'nin HİCP'si de aşağıdan gelen kitle hareketlerine karşı eleştirel bir tavır benimsemişti.

Fakat, İCP'nin İran toplumunun analizine ilişkin en önemli işlevi, onun hareketin radikal unsurlarına yönelik yaklaşımındaydı. İCP, kendi içinde ayrılaştırılmamış ve fark gözetilmemiş Ezilenler adına, yine fark gözetilmemiş bir bütün olarak Ezenler'e karşı koyduğunu ileri sürüyordu. Eğer işçi hareketi bozulmadan kalmış olsaydı ve eğer sol İCP'nin konumuna ilişkin bir eleştiri geliştirebilseydi, böyle bir yaklaşımın saçmalığı gözler önüne serilebilirdi. Ne var ki, işçi sınıfının en ileri kesimleri moral bozukluğuna uğratılıp izole edildiğinde, rejimin kendisine olan güveni arttı: Rejimin direktiflerine (Yeniden İnşa Kampanyası'na katılma konusunda yayımlanan emirler gibi) aldırış etmeyip kafa tutan militanlar Mostakberin'in destekçileri olmakla suçlandılar. Grevlerin yasadışı ilan edilmesiyle ve herkesin tüm enerjisini ulusal ekonominin desteklenmesi için harcaması gerektiği söylendiğinde, militan işçilerin Ezenler kampının bir parçası olarak tanımlanması kolayca mümkün hale geldi.

Sol, rejimin işini kolaylaştırdı. Tudeh, Humeyni'nin programını - sanki bu analiz Moskova'nın programıymış gibi - tekrarladı. Hâlâ rejim içinde 'ilerici' unsurlar arayan gerilla örgütleri, bu program tarafından kısmen cezbedildiler. Gerçekten, bunların 'ulusal' burjuvazinin erdemleri üstüne yaptıkları vurgu, Humeyni'nin analizi tamamlayıcı bir öge gibi göründü. Sol, yeni rejimin karşı devrimci karakterini ve işçi hareketinin kendi adına eylemliliğini sürdürmesine duyulan ihtiyacı vurgulayıp devrim-sonrası toplumun keskin bir eleştirisine girişmesi gerektiği bir zamanda, gerçekle ilgisiz analizler geliştirdi. En iyi gerilla grupları bile, kendilerini İCP'den ayırt etmeyen bir yaklaşımı benimseyerek, Savak'ın işbirlikçilerinin ve 'bağımlı' sermayenin yaptıklarından çok farklı şeyler yapmadılar.

İCP, sınıf savaşında solun herhangi bir örgütünden çok daha başarılı bir araç olduğunu kanıtladı. Çok daha kararlı, daha net fikirlere sahip, daha etkin bir parti idi. Kitle hareketine ilişkin olarak daha karmaşık, daha titiz bir yaklaşım geliştirme, hareket içindeki potansiyel düşmanlarını etkisiz kılma becerisini gösterdi. Harekete gerek içinden gerekse dışından saldırabilmek için, günün koşullarına uygun yeni kurumlar yaratabildi. Bununla karşılaştırıldığında, soldaki örgütler etkisiz durumdaydılar.

İşçi hareketinin yüksek düzeyde politize olması, sol için son derece uygun koşullar yaratmıştı -sol, özellikle başlangıçta, Humeyni ve yandaşlarından çok daha avantajlı koşullardaydı Ama, sonuçta, bu alanda da nüfuz savaşını kazanan İCP oldu. Bu partinin başarısının temel nedeni, yalnızca onun uzlaşmazlığı ve yaratıcılığı değildi - solun kifayetsizliği de önemli nedenlerden biriydi.

Stalinizm, devrimin 'demokratik' aşamasına ve burjuvazi ile küçük burjuvazinin 'ilerici' unsurlarıyla kurulacak bir sınıf blokuna duyulan ihtiyaç konusunda ısrarlıydı. Bu, burjuva özgürlükleri yerleştirecek, böylece sol daha geniş olanaklara kavuşacaktı. Ne var ki, yeni rejimin 'ilerici' unsurları gericiliklerini kanıtladılar - ve bunların saldırısı karşısında, Tudeh ve gerilla örgütleri 'demokratik' talepler için dahi savaşamayacak duruma düştüler. Bu örgütlerin hükümetin şuralara, kadın hareketine ve ulusal azınlıklara karşı giriştiği saldırılar karşısındaki tavırları en iyimser terimle belirsizlik idi. Sonuç olarak, bu aşamaya geldiğinde bile, sol örgütler Humeynici akım tarafından bastırıldı.

Assef Bayat şuna işaret ediyor: "İktidarın yönetici din adamları topluluğu tarafından ele geçirilmesi, devrim sonrası devletindeki iktidar boşluğunun bir yansımasıydı."¹¹ Bu boşluk, solun mevcut olmayışından değil, fakat onun işçi sınıfına bağımsız bir strateji sunamamış olmasından kaynaklandı. Boşluğu dolduran İCP'nin yükselişi, Stalinist politikaların bir ürünüydü.

Rejim için bir temel

1979 yılının ilk dokuz ayı boyunca, Humeyni ve taraftarları yeni bir siyasi düzenin temelini hazırladılar. Yeni devlet aygıtının tamamlayıcı unsurlarını bir araya getirirlerken, kitlelere halkın özlemlerini dile getirdiği izlenimi veren 'radikal' bir ideoloji sundular. Bu, İCP'ye, taraftarlarını kitle hareketinin ileri kesimlerine karşı mobilize etme yeteneği kazandırdı.

Humeyni'nin en ateşli taraftarları işçi sınıfının en geri unsurlarından, lumpen kent yoksullarından ve geleneksel küçük burjuvaziden geldi - bunlar bütünüyle caminin etkisi altında kalmış gruplardı. Söz konusu gruplar sokak gösterilerinde özellikle aktiflerdi, ancak işyeri örgütlenmesinin nüfuzunun dışındaydılar. İçinde işyeri dayanışmasının tek tek fabrikaların ötesine geçtiği güçlü bir işçi hareketi, alternatif bir çekim merkezi haline gelebilirdi. Ancak, şuralar gerileme içine girdiğinde, rejim yoksulları kendi arkasında topladı.

1979 ilkbaharında gelişen işsizler hareketinin gelişim süreci, böyle bir gelişmenin kaçınılmaz olmadığını çarpıcı örneklerinden birini oluşturur. Bu hareketin gösterilerine katılanların pek çoğu, işi olanlarla işsizlerin aynı radikal talepler etrafında birleştikleri 1 Mayıs gösterisine katılmış olanlar gibi, sanayideki daralma yüzünden işini yitirmiş olan kişilerdi; diğerleri 'marjinal' konumda olan insanlardı, fakat hareketin ivme kazanmasıyla birlikte bunlar da hareketin içine çekiliyorlardı. İşçiler savunma konumuna geçtiklerinde işsizler hareketi kendisine olan güvenini yitirdi ve Ezilenler bayrağını taşıyan İCP en güçlü çekim merkezi durumuna geldi.

Kent yoksullarının konumu büyük bir öneme sahipti. Geri ülkelerin pek çoğunda olduğu gibi, kırsal kesimden göç edenler pek çok şehirde gecekondu nüfusun büyük bölümünü oluşturuyorlardı; bu, güney bölgesi sefalet ve yoksullukla aynı anlama gelen Tahran için özellikle geçerliydi. Bu şehirde caminin nüfuzu her geçen gün artıyordu.

Kent yoksulları 1978 yılı ortalarından itibaren sokaklardaydılar; ancak, işçi sınıfının siyasi gücünü belirleyici bir biçimde ortaya koymasıyla birlikte bunların protesto hareketi içindeki ağırlığı azaldı. Bu lumpen katmanların kritik bir rol oynamaları ancak 1979 yılında, yeni rejimin işçi sınıfına karşı saldırıya geçtiği dönemde mümkün oldu. Şah'ın devrilmesiyle birlikte İran yeni bir döneme giriyordu - çok umut verici, ama aynı zamanda istikrarsızlığın ve belirsizliğin egemen olduğu bir dönem. Ezilenlerin pek çoğu açısından, koşullar son derece zihin bulandırıcıydı; ikna gücüne sahip bir alternatifin yokluğunda, bunlar umutlarını yeniden İslama ve mollalara bağladılar.

Mollaların özgür ve eşit bir toplum vaadi, eski zamanlara ait bir modele, yedinci yüzyıl Arabistan'ındaki ümmet (topluluk) modeline geri dönüşe ihtiyaç duyulduğu söylemiyle birleştirildi - İslami geleneğe göre, Hazreti Muhammed ve yandaşları adaletin ve Tanrı tarafından gönderilmiş yasaların egemen olduğu bu topluluk içinde basit, tatminkar bir yaşam sürmüşlerdi. Bu idealleştirilmiş geçmişe geri dönüş fikri, proleter kollektif hareketin kazandırdığı güven duygusundan yoksun olan ve sefalet içinde yaşayan yoksullar için özellikle umut vericiydi. Laik alternatifin çökmesi, mollaların kudretini doğrular gibi göründü ve, çok geçmeden, yoksullar Humeyni'nin *Hizbullah*'ının -Allahın Partisi'nin- (grevcilere, solculara, ve Humeyni'nin düşman olarak mahkum ettiği diğer kişilere yönelik saldırılarda kullanılmış bir örgüt) askerleri haline geldiler.

Rejimin toplumsal temelini oluşturduğu yer küçük burjuvazi ile sözünü ettiğimiz bu lumpen katmanlardı. Devrim, pek çok insana - ülkeden kaçanların mülklerini işgal ederek, toprak sahiplerine ve bankalara kiralarnı ya da kredi taksitlerini ödemeyerek, toprağa el koyarak, yerel komiteler vasıtasıyla iş (belki yiyecek ve barınak) bularak - yaşam tarzını değiştirme olanağı sunmuştu. Şimdi, İCP, kontrolünü artırmasıyla birlikte, en güvenilir yandaşlarını komitelerde, Pasdaran içinde, 'Yeniden İnşa Kampanyası'nı düzenleyen örgütlerde ve devlet aygıtında iş yerleştirme olanağına kavuşmuştu. Camiler aracılığıyla yiyecek, barınak, sağlık hizmeti hatta iş temin etme yeteneği kazandı.

Bu süreç ayaklanmayı takip eden aylarda başladı; ancak, henüz bu aşamada bile, yeni devlet aygıtının kurulmasının iktidarı elinde tutanlara, şimdi eski rejim altında hayal bile edemeyecekleri yeni bir yaşam tarzına sahip binlerce taraftarını bir araya getirip gücünü artırma olanağı kazandırdığı çok açıktı. Devrimi gerçekleştiren sınıf silahlarından yoksunlaştırılırken, hareketin en geri unsurları ayrıcalıklı konumlara getiriliyorlardı.

İCP güçlükleri aşıyor

Ayaklanmadan sekiz ay sonra, İCP iktidar mücadelesinde kesin ve belirleyici hamleyi yapabileceği konuma erişmiş durumdaydı. Temmuzla birlikte hükümete egemen olma savaşını kazanmaya başlamıştı. Bezirgan ve beraberindekiler hâlâ resmi liderlik konumuna sahiplerken, partinin nüfuzunun giderek arttığı, üç parti liderinin - Rafsancani, Bahonar ve Hamaney - hükümette etkili idari konumlara yükselmelerinden anlaşılıyordu.

Ancak, parti hâlâ kitleleri kontrol sorunuyla yüz yüze durumdaydı. İşçi hareketi gerileme içine girdiğinde, bu alanda partinin eline ciddi bir fırsat geçti. Eylül ayına gelindiğinde grevlerin sayısı düşmüş, hükümetin Anjomen-e İslami kampanyası ile İslami şuraların kurulması süreci ivme kazanmış durumdaydı.

Şimdi inşiyatif İCP'nin eline geçmişti. 4 Kasım'da, 'İmam'ın hattı'nı destekleyen öğrenciler Amerikan elçiliğini işgal ettiler; İCP 'emperyalizme karşı' kitle gösterileri düzenlemek için taraftarlarını harekete geçirmekte zaman kaybetmedi. Humeyni – imam - anti emperyalizm retorikine tekrar sarıldığında, İCP'nin muhalifleri kendilerini güç bir durumda buldular. Burjuva milliyetçileri dört bir yandan kuşatılmıştı; Humeyni'nin ifadelerindeki radikal tonun tuzağına düşen solun en uzlaşmaz görünen unsurları (özellikle de Fedayiin) bile öğrencilere destek verdiler.

Humeyni taraftarları yaşanan bu kafa karışıklığından büyük avantajlar elde ettiler. Grevciler Mostakberin'in ajanları olmakla suçlandılar; ulusal azınlık hareketlerinin emperyalizmin ve Siyonizmin uşakları ilan edildi; solcular yalnızca Tanrısız değil, aynı zamanda hain olmakla suçlandılar - ki milliyetçi gerilla örgütleri bu suçlamadan yara almaya özellikle açıldılar. Hükümet, İslami şuraların ve Anjoman-e İslami'nin kuruluş sürecini hızlandırarak işyerlerindeki baskısını artırdı. Bunun sonuçlarından biri işyeri mücadelesinin ivme kazanması oldu; ancak, tutarlı bir liderliğin yokluğunda ve kendisine güveni giderek artan Pasdaran örgütünün karşısında, işçiler saldırıya karşı koyacak gücü gösteremediler.

O arada İCP rakibi olan HİCP ile olan sorunlarını çözerek burjuva milliyetçileri üzerindeki basıncını artırma şansı buldu. HİCP taraftarları Humeyni'nin yeni anayasasına muhalefet eden Şeriatmadari'nin etrafında mobilize olarak Tebriz'de bir genel grev örgütlediklerinde, Pasdaran bu gösteriyi zorla bastırdı, eşzamanlı olarak İCP taraftarları karşı gösterilere giriştiler.

İCP, hükümet içindeki rakiplerini giderek köşeye sıkıştırıyordu. Burjuva milliyetçilerin kesin olarak yenilgiye uğratılmasına daha 18 ay kadar bir süre olmasına karşın, Humeyni grubu önü alınamaz bir büyüme hızına erişmişti. İCP, devrimden arta kalan birkaç özgürlüğü de ortadan kaldıracak olan bir 'İslami reform' programı hazırladı. İşçi hareketine karşı girişilecek son saldırı için zemin hazırды artık: Şura üyeleri fiziksel saldırılara maruz kaldı ve meclislerin kendileri de dağıtıldı.

Ayaklanmadan yalnızca 12 ay onra, hareket parçalanmaya başlamıştı. Şuralar 1979 yılı yaz aylarında geri adım atmak zorunda kaldıklarında devrim artık sona ermişti; karşı devrim son hızla ilerliyordu. Ulusal azınlıklardan, solun silahlı kesimlerinden ve izole edilmiş işçi gruplarından gelen direnişe karşın, Humeyni ve İCP başarıya erişmişti; kapitalizmin konsolidasyonu gerçekleşiyordu. 'Demokrasinin ayaklanması' sona ermişti ve İran sıkı bir otokrasiye giden yola çıkmıştı artık.

Savaş

Irak, Eylül 1980'de silahlı kuvvetlerine İran'ın Kuzistan Eyaleti'ne girmesi için emir verdiğinde, iki amaca sahipti: bölgede egemenlik kurma konusunda sürekli rekabet ettiği rakibini zayıflatmak için devrim sonrası İran'ındaki karışıklıktan yararlanmak ve Iraklıların dikkatini rejime karşı muhalif etkinliklerden başka yöne kaydırmak. İran Devrimi, Irak'ın Baaslı yöneticilerine eşsiz bir fırsat olarak görüldü. 1968'de iktidara geldiklerinden bu yana, uzun süredir komşu İran'ın hakimiyeti altında bulunan Körfez bölgesindeki nüfuz alanlarını genişletmeyi arzuluyorlardı. Şah'ın devrilmesi ve Pehlevi devletinin çökmesi, Baaslı yöneticilere, bölgedeki güç dengesini Tahran'dan Bağdat'a kaydırma konusunda o zamana kadarki en iyi şansı verdi.

Bunların diğer amacı ülke içindeki muhalefeti sindirmektir. İran Devrimi, İran sınırları dışında da değişim umutlarını kamçılamıştı; Irak'ta, güneydeki Şii nüfus içinde ve İran'da Kürt hareketinin yeniden ortaya çıkmasından heyecan duyan Kürtler arasında bir kıpırdanış vardı. Devlet başkanı Saddam Hüseyin ve beraberindeki Baaslılar, İran'daki hareketin sonuçlarını bertaraf etmek ve Iraklıları ulusal bayrak altında toplamak kaygısındaydı.

Körfez'deki Arap ülkeleri Irak'ın girişimine destek verdiler. İran Devrimi'nin yarattığı etki bunları da kaygılandırıyor; özellikle, Kuveyt, Suudi Arabistan, Bahreyn ve Birleşik Arap Emirlikleri'ndeki geniş Şii toplulukların Humeyni'nin Batı'yla sıkı işbirliği içindeki yöneticilerin devrilmesi çağrısına uyacakları korkusunu yaşıyorlardı. 1979'da, Suudi Arabistan'ın - ülkenin petrol alanlarına ve en büyük yeraltı zenginliklerine sahip - Doğu Eyaleti'nde patlak veren Şii ayaklanması bu korkuları daha da derinleştirdi.

Körfez devletlerini yöneten kralların, emirlerin ve şahların destekçisi ABD ile Arap Körfezi'ndeki petrol alanlarından milyarlarca dolar kâr eden Exxon, Mobil gibi çokuluslu petrol şirketleri de gelişmelerden kaygı duyuyordu. Dolayısıyla, ABD Irak'ın girişimine gözyumdu. Ancak, bunlara karşın savaş emperyalist güçlerin tezgahladığı bir oyun değildi; acımasız, bölgesel bir egemen sınıfın kendi çıkarlarını kollamak üzere giriştiği bir savaş niteliğindedir.¹²

Irak saldırısı Bağdat için bir felaket, Tahran'daki rejim için ise muhteşem bir destek anlamına geldi. Humeyni'nin ilk tepkisi, savaşı ülke içi muhalefete karşı giriştiği saldırıda yeni bir cephanelik olarak kullanmaktı. Mezhepçilikle (güvenilmez Sünnilere - İslam'daki ana akım - karşı mücadele) ırkçılığı (Araplara karşı savaş) bir araya getirip o bildik anti-emperyalizm retoriğiyle birleştiren Humeyni, kendi liderliği altında ulusal birlik çağrısında bulundu.

Tahran, İranlılar'dan savaş dolayısıyla yeni özverilerde bulunmalarını istedi. Daha yüksek ücret ve daha iyi çalışma koşulları taleplerinde ısrar eden işçiler Baasçı ajanlar ya da Siyonizmle emperyalizmin uşakları olmakla suçlandılar. Sol, üniversitelerde yeni bir saldırıyla yüz yüze gelirken, rejimin temsilcilerinin işçi militanlar üzerindeki kontrolü yeniden arttı. Bu arada, yeni devlet aygıtının güçlendirilmesi çabaları son hızda ilerliyordu. Ordu yeniden sağlıklı bir yapıya kavuşturuldu ve Pasdaran'ın yanında savaşmak üzere gönüllü *Baseej* kuruldu. Böylece milyonlarca insan harekete geçirildi.

Bir kez daha siyasi bir sorunla yüz yüze kalan sol, yine başarısızlığa uğrayıp çöktü. Önde gelen örgütlerdeki kökleşmiş milliyetçilik, bunları, ulusal düşmana karşı halk cephesi çağrısında bulunarak rejimin arkasında saf tutmaya götürdü. Tudeh, Irak'la olan çatışmayı Humeyni'nin 'anti-emperyalizmi' ile yakınlaşmak için bir başka neden olarak görürken, Fedayii grubu ikiye bölündü; bir fraksiyon ('Çoğunluk') Tudeh'in tavrını benimserken, diğeri ('Azınlık') hükümete destek çağrısında bulunmakla birlikte 'bağımsız' bir örgüt olma hakkını elinde tuttu. Bu arada, Mücahidin örgütünün 'radikaller'i hükümetteki burjuva kanatla yakınlık içine girdiler ve savaş kışkırtıcılığına tam destek verdiler.

Bu, kendisini rejimden ayırt etme konusunda solun eline geçmiş son şansı. Sol bu fırsatı değerlendiremedi; Humeyni'ye, birkaç ay içinde, otoritesini sorgulayan herkesin maruz

kaldığı kanlı bir baskı politikası uygulaması için insiyatif tanıdı; bir süre sonra Tudeh de bu politikadan nasibini aldı. Sol uzun bir zamandan beri bağımsız bir güç olmaktan vazgeçmişti; bunun bedelini çok pahalı bir biçimde ödedi; 1983 yılına gelindiğinde, sol bütünüyle enkaz yığını haline gelmişti.

Savaşın karakteri işçi sınıfının zayıflığının ve solun yokluğunun açık bir göstergesiydi. İşçi mücadelesinde kısa süreli tersine dönüşler yaşanmış olmasına karşın - özellikle 1983 ve 1985'te, rejimin yolu bütünüyle açıktı. Yüz binlerce genç işçi ve köylü, rejimin sınıf egemenliğini sürdürmenin bir aracı olarak kullandığı savaşta yaşamını yitirdi - savaş ayrıca rejimin kendi kontrolünü topluma dayatmasının ve halk kitleleri üzerinde baskı kurmanın bir aracıydı.

Marksistler için savaş kışkırtıcılığına karşı koymak bir zorunluluktan - İran'ın dışında gelişen olayların bir sonucu olarak, savaşın karakterinde ortaya çıkan bir değişimle birlikte bu yaklaşım 1987'de değişikliğe uğradı. O sıralar, Washington, ABD'nin bölgedeki nüfuzunu hissettirmek, Arap Körfezi'ndeki ülkelerin yöneticilerine verdiği desteği kanıtlamak ve bölgedeki petrol alanlarını koruma konusundaki kararlılığını göstermek üzere giriştiği bir dizi çabayı takiben, Tahran'a karşı benzeri görülmemiş bir güç gösterisinde bulundu. Vietnam savaşından o yana geçen zaman içindeki en büyük deniz gücü mobilizasyonuna gitti ve Arap ülkelerini bir araya getirerek bunların Irak'a destek olmasını sağladı. ABD'nin amacı Tahran'ı batının zaferi (devrimden bu yana kaynama içinde olan bir Üçüncü Dünya devletine karşı kazanılmış bir zafer) olarak sunabileceği bir barış anlaşmasına imza atmaya zorlamaktı.

Bu koşullarda, Marksistler, ABD'nin başarısının emperyalizmin bir başarısı olarak görülebileceğini ileri sürdüler. İran'da, bu, Humeyni ve yandaşlarıyla hesaplaşma gününün ertelenmesi, 'yla çok yakın ilişki içinde olan monarşistlerin ekmeğine yağ sürülmesi anlamına gelecekti. İran dışında, böyle bir zafer Arap Körfezi devletlerindeki yöneticilerin ve Şah'ı yerinden eden türden hareketlere düşman olanların durumunu güçlendirecekti. Dolayısıyla, Humeyni rejiminin gerici niteliğine rağmen, sosyalistler, rejim karşısında siyasi bağımsızlıklarından hiçbir taviz vermeksizin, Humeyni'nin Irak'a ve batıya karşı verdiği askeri mücadeleyi desteklemeliydiler.

Ancak, Stalinist gelenek içinde yer alan bazılarının ileri sürdüklerinin aksine, Humeyni süreç içinde 'anti-emperyalist' olmamıştı. Batı emperyalizminin özgül çıkarları Tahran'a karşı - Marksistlerin tarafsız kalamayacakları - yeni bir saldırıyı gerektirmişti. Marksistler, emperyalizme karşı etkili bir mücadele verilebilmesi için işçilerin haklarının yeniden tanınması gerektiğini öne sürdüler; ulusal azınlıklara karşı yürütülen kampanyaya son verilmeli, bunların özerklik talepleri karşılanmalıydı; emperyalist tehdite karşı koyabilecek yegane güç silahlı kitle eylemi idi.¹³

Rejim karşısında bağımsız kalmakta kararlılık göstermek esaslı öneme sahiptir. Bu, Humeyni'nin toplumun bir kesiminin desteğini kazanmada ve bu destek sayesinde tüm İran halkının rejimin arkasında olduğunu iddia etme şansını bulmada gösterdiği başarı düşünüldüğünde, özellikle önemlidir. Savaş lehine yapılan gösteriler, ya da Şah'a karşı yönelmiş hareketin yıl dönümlerinin kutlanması rejim tarafından kullanılmakta, ulusal kenetlenişi ve rejimin izlediği politikaların oybirliğiyle kabul gördüğünü yansıtan kanıtlar gibi gösterilmektedir. Gerçekte ise, bu tür gösteriler, toplumun yalnızca bir kesiminin - toplumun karşı devrimden çıkar sağlamış olup halihazırdaki sınıf egemenliğinin olduğu gibi devam etmesini arzulayan kesimlerinin - rejimi desteklediğine işaret eder.

Humeyni rejimi, değişik bir biçimde olmakla birlikte, kapitalizmi yeniden güçlendirmiştir. Değişen, devlet ile özel sermaye arasındaki dengedir - rejim ülke dışındaki işadamlarını ülkeye dönmeye teşvik etmek için sayısız girişimde bulunmakla birlikte. Humeyni yönetimi altındaki devlet sektörü daha büyüktür. Ticaret sektörü çok az değişikliğe uğramıştır - gerçekten, pek çok tüccar ve bazaar Pehlevi rejimi altında yaşadıkları günlerde düşlerinde bile göremeyecekleri kârlar elde ettiler ve karaborsa pek çok molla'nın ve devlet yöneticisinin çıkarına işliyor. Rejimin

önceliklerini belirleyenler, toplumun bu kesimleri ile, önemi bir derecede azalmış da olsa, toprak sahibi sınıf.

Ancak, rejimin bir başka kritik toplumsal tabanı daha var: bu taban, bürokrasinin görece aşağı kademelerinde yeni yeni ayrıcalıklar elde eden devlet yöneticileri arasında, Pasdaran, Baseej ve devlet aygıtının diğer kurumlarında yuvalanmış olan kişilerden oluşuyor. Büyük ölçüde geleneksel küçük burjuvazi ile kent yoksulları arasından devşirilen bu kişiler rejimin en coşkulu ve en değerli destekçileri - ve bunun karşılığını da görüyorlar. 'Gerçek hizbullahi'ler olarak anılan bu kişilere, halk kitlelerinin yoksun olduğu evler, ücretler ve ayrıcalıklar veriliyor. Bu katmanların rejimin devamından gerçek maddi çıkarları var. Humeyni'nin savaş konusunda aradığı desteği bulması, rejimin desteklendiğinin kanıtı gibi gösterilen kitle gösterilerinin organize edilmesi bu katmanların sayesinde gerçekleşiyor.

Ne var ki, halk kitleleri rejime, eşitsizliklerin devamını sağlayan, yozlaşma ve adaletsizliğin yeni biçimler içinde devam ettiren politikalara karşı pasif bir muhalefet içinde. İşçiler durumlarından hoşnut değil. İşçi hareketi bütünüyle ezilmiş değil; hâlâ tek tek yaşanan grevlerin de gösterdiği gibi, bazı örgüt parçaları varlıklarını olduğu gibi koruyorlar. Gelecekte, savaşın gidişatı ne olursa olsun, İran yeniden işçi hareketlerine ve daha radikal değişim olanaklarına sahne olacak. Merak edilen, solun o seferki tavır ve tepkisinin ne olacağı sorusu.

5. DEVRİMİN ÖĞRETTİKLERİ

İran işçi sınıfının devrimci potansiyele sahip olduğuna hiç şüphe yok. Dolayısıyla, üzerinde düşünülmesi gereken sorun İran solunun sahip olduğu gelenek.

Sol, parçalanmış ve yolunu şaşırılmış bir durumda bulunuyor. Onbinlerce aktivist, sosyalist örgütlerden ayrıldı - bunların pek çoğu pasifliğe ve umutsuzluğa gömülmüş durumda. Bu, yalnızca rejimin uyguladığı baskı ve terörün sonucu olarak değerlendirmemek gerek; devrimin beraberinde getirdiği dersleri içselleştirmeyi reddetmesi, başarısızlığa uğramış fikirlere sarılmakta inatla direnmesi ve devrimci hareketin uğradığı akibeti açıklama yeteneğine sahip olmaması, İran solunun yaşadığı rahatsızlığın bir diğer nedenini oluşturuyor.

Devrim, zengin dersler sunar. Kapitalist krizin ve sosyalist devrim stratejisinin Marksist analizini doğrulayanlar, bunlar arasında en önemlileridir. Bunlara daha önce ayrıntılı olarak değinildi; şimdi ise bunlar ana başlıklarıyla özetlenebilir:

‘İstisnacılık’: İran ‘özel bir durum’ değildir. İran Devrimi, dünya sistemi dolayısıyla işleyen süreçlerin bir sonucuydu. İran kapitalizminin Şah’ı dize getiren krizinin ürünüydü.

Kapitalizm: İran tarihi, içinde İran’ın salt emperyalizmin yarattığı bir varlık olduğu ‘bağımlı’ bir kapitalizmin tarihi değildir. Sermayenin gücünün artmasında İran burjuvazisinin de çıkarı vardır. ‘Bağımlılık’ teorisi burjuvazinin rolü ve onun ittifakları konusunda yanlış sonuçlara varılmasına yol açar.

‘İlerici’ burjuvazi: Burjuvazi, İran toplumunun devrimci dönüşümünde bir rol oynayamaz. Böyle bir değişim, ancak burjuvazinin amansız düşmanı olduğu sınıf tarafından – proleterya - başarılabilir. Bu yüzden, Marksistler, ‘ilerici’, ‘vatansever’ ya da ‘anti-emperyalist’ gibi nitelikler yakıştırılan burjuvazinin herhangi bir bölüntüsüyle, ya da statükodan bir çıkara sahip bulunan küçük burjuvaziyle bir yakınlaşma içine giremezler.

‘Aşamalar’ teorisi: Gelişmekte olan bir kapitalizmle sosyalist bir devrim arasında ‘ara’ aşamalar yoktur. Bir ‘demokratik’ aşama fikri burjuvaziye teslim olmakla sonuçlanır.

Sürekli devrim: İran toplumu ancak bir sürekli devrim süreci içinde esaslı olarak dönüştürülebilir. Böyle bir süreçte, işçi sınıfı, burjuvaziye ve kapitalizme arka çıkan tereddüt içindeki diğer toplumsal katmanlara karşı mücadelede diğer ezilen gruplara öncülük edecektir.

İkamecilik: İşçi hareketi, mücadele içindeki proleteryanın ihtiyaçlarından doğar. Bu hareket, yalnızca soyut bir propaganda ya da gerilla mücadelesi yürüten ‘devrimciler’ tarafından yaratılamaz.

Kitle grevi: Yükselen işçi mücadeleleri, - işçilerin kapitalizme karşı en önemli silahı olan - kitle grevini yaratır. Böyle bir hareket içinde ‘ekonomik’ ve ‘siyasi’ talepler birleşir; hareket güven kazandıkça, bunlardan her biri diğerini teşvik eder ve büyük işçi yığınlarının hızla politikleşmesini sağlar.

İşçi meclisleri: Kitle hareketi içinde, işçiler işyeri esasına dayalı demokratik kontrol organları kurarlar: İran deneyiminde, bunlar grev komiteleri ve şurular biçiminde karşımıza çıkar. Böyle bir örgüt işyeri dışına taşıp genelleştiği zaman, tüm sınıfın ileri kesimlerini temsil eden örgütler kurulabilir. Bu tür sovyetler, yıkılması gereken burjuva devlete karşı devrimci bir saldırı için üs işlevi görebilir. İran’da şurular yüksek bir gelişim düzeyine ulaştılar, ancak sovyetler haline gelmediler.

Devrimci parti: Yükselen bir işçi hareketi koşullarında, devrimci işçi partisinin rolü yaşamsal bir öneme sahiptir. Böyle bir parti siyasi konuları genelleştirebilir, öncü militanları örgütleyebilir ve nihai olarak kapitalist devlete karşı savaşıma öncülük edebilir. İran’da

böyle bir parti var olmamıştır - birkaç istisna dışında. İran'da 'devrimciler' işçi hareketinin dışındaydılar.

İktidar mücadelesi: Sovyetlere sahip olsun ya da olmasın, işçi hareketi varlığını uzun süre muğlak bir durumda sürdüremez. Varlığını devam ettirmesi, onun karşı devrime yönelik burjuva saldırılarına karşı koyma kapasitesine bağlıdır. İran'da, din adamları topluluğu ve onun küçük burjuva müttefikleri karşı devrimci güce öncülük etmiştir.

Devrimci bağımsızlık: İktidar mücadelesinde, devrimciler işçi sınıfının bağımsız kimliğinde ısrarcı olmalıdırlar. İran deneyiminde, İran solu, işçileri karşı devrimci kampa doğru yönlendirerek proleteryanın çıkarlarını 'ilerici' burjuvazinin çıkarlarıyla aynı grupta toplamıştır.

Stalinizm: Önüne çıkan tarihsel fırsata rağmen, İran solu işçi hareketine ihtiyacı olan liderliği sağlamakta aciz kaldı. Bu, onun benimsemiş olduğu iflas etmiş siyasi geleneğin - Stalinizmin - bir sonucuydu. İşçi sınıfının çıkarlarına yabancı olan bu ideoloji, aynı zamanda - Rus Devrimi'nin 1920'lerdeki yenilgisini izleyen - bir karşı devrimin ürünüydü. Onun temel ilkeleri - aşamalar teorisi, sınıf bloklarına duyulan ihtiyaç, diğer toplumsal güçlerin işçi sınıfının yerine ikame edilmesi - İran soluna egemen oldu. Sonuç olarak, solun hareket tarzı İran'da karşı devrimin zaferine katkıda bulundu.

Solda tartışma

Yenilginin ardından, İran solu içinde sayısız bölünmeyle ve yeniden birleşmeyle sonuçlanan pek çok tartışma yaşandı. Buna rağmen, solun 1970'ler boyunca ve devrim dönemi süresince izlemiş olduğu siyasi geleneklerin yeniden değerlendirilmesine yönelik bir girişme hemen hiç rastlanmadı. En iyi durumda, Stalinizme yönelik olarak, retorik düzeyini aşmayan - onun sınıf temeline ve dünya ölçeğinde sol üzerinde yaratmış olduğu etkiye ilişkin bir kavrayıştan yoksun bir biçimde yapılan - suçlamalar iştiliyor. Gerçekten, sol, eski formülasyonların çoğunu sahiplenmeyi hâlâ sürdürüyor. Fedayi'in büyük fraksiyonları gibi önde gelen örgütlerden yeni ayrılık ve gruplaşmalara varıncaya kadar, solda eski fikirlerin teorisinin her alanında egemenliğini devam ettirdiğini görüyoruz.

Kapitalizme ilişkin: Stalinist yöntemin savunucularının içinde toplandıkları Tudeh Partisi'ne göre, günümüz İranı'nda temel sorun, İran'ın devrimden önce ülkeye hakim olan 'bağımlılık' sistemine yeniden entegre olması. Parti, İran'ın, 'bağımlı kapitalist sisteme geri döndüğü, emperyalizmin ekonomik konumunu yeniden kazandığı' bir süreci yaşadığını ileri sürüyor.¹

Bu, pek çok pratik soruna kaynaklık eden temel bir konu. Her ne kadar pek çok İranlı sosyalist kendisiyle Tudeh'in yöntemleri arasına bir mesafe koymuş olduğunu öne sürüyorsa da, bunların yaptıkları analizde aynı formülasyonu buluyoruz.

Fedayiin-Azınlık için, İran kapitalizminin tarihi ancak bağımlılık teorisi ile açıklanabilir. Grup, 1987 yılında dahi, 'bağımlı kapitalist üretim ilişkileri formasyonu... emperyalist tekellerin çıkarlarına uygun biçimde gelişmiş bir ekonomik yapı'² ilkesine dayanan bir analizi savunuyordu. Aynı yaklaşıma, Kürt gerillalarıyla (Komala) Maoizmden etkilenmiş Sahand grubunun bir araya gelmesiyle oluşmuş, Stalinist gelenekten kesin bir biçimde koptuğunu savlayan İran Komünist Partisi (İKP)'nin analizlerinde de rastlıyoruz. İKP'ye göre, İran'ın modern tarihi 'bağımlı kapitalizm'in tarihi olmayı sürdürüyor: Örgüt, İran'ın petrole dayalı ekonomisini açıklayabilmek için 'bağımlılık' olgusunun yeni bir yorumunu geliştirmiş bulunuyor.³

'Aşamalar teorisi'ne ilişkin: Tudeh açısından, 1953 ve 1979 felaketlerini hazırlayan analiz 1980'ler için de geçerliliğini koruyor. Devrimin kazanımları 'ulusal ve demokratik' hareketin⁴ kazanımları olarak görülürken, kitlelere düşen görev hâlâ 'ulusal demokratik devrim'in gerçekleştirilmesi görevi olarak tespit ediliyor.⁵

Fedayiin-Azınlık da İran'ın devrimci gelişmenin 'aşamaları'ndan geçmesi gerektiği tezinde ısrar ediyor. Örgüt şunları ileri sürüyor:

... İran proleterya sosyalist devrimi kendisinin şimdiki hedefi durumuna getiremez...bu nedenle, OIPFG [Fedayiin], emperyalizme bağımlılığın tüm ekonomik, askeri, siyasi biçimlerinin parçalanması ve sosyalizme geçişin koşullarının hazırlanabilmesi için toplumun demokratikleştirilmesi suretiyle egemen gerici rejimin, emperyalist egemenliğin ve onun toplumsal temelini [bağımlı kapitalizm] yıkılmasını öncelikli ve doğrudan görevi olarak görüyor.⁶

Örgüt şunu da ekliyor: "Ara bir aşamanın yaşanmadığı bu safhada devrimimiz sosyalist bir devrim olamaz."⁷

İKP de benzer bir yaklaşımı benimsiyor:

... Sınıf bilinçli proleterya ve onun komünist partisi doğrudan sosyalist bir devrime girişemez; kendi saflarını sürekli sıkılaştırmak, işçilerin ve emekçilerin geniş bir bölümünü kendi bayrağı altında toplayabilmek ve sosyalizme doğru nihai adımı atabilmek için, ilk olarak, en uygun ekonomik, siyasi zemini ve önkoşulları muzaffer bir demokratik devrim sayesinde hazırlamak zorundadır.⁸

Sınıf bloklarına ilişkin: Tudeh, bugünkü İran'da devrimci sürecin ilerletilmesi açısından zorunlu olduğuna inandığı halk cephesinin klasik bir tanımını veriyor:

Cephe, işçileri, köylüleri, şehir küçük burjuvazisini, halkın aydınlarını içine alacak ve orta ve küçük burjuvazinin ulusal demokratik değişimlerden çıkarı olan kesimlerini kendisine çekmek için çabalayacaktır.⁹

Fedayiin-Azınlık burjuvazinin rolü konusunda daha temkinli bir görüntü çizmekle birlikte, küçük burjuvazinin İran'ı devrimin 'demokratik aşama'sından geçirmek için mücadele eden cephenin bir parçası olması gerektiği konusunda çok net bir fikre sahip:

...Mücadele, esas olarak, işçilerin yanısıra küçük burjuvazinin şehirlerle kırsal bölgelerdeki aşağı ve orta kesimlerinin proleteryanın devrimin bu aşamasındaki ittifakları olarak mücadele alanına çekildiği demokratik talepler etrafında gerçekleşiyor.¹⁰

İkameciliğe ilişkin: Cepheler, bloklar ve ittifaklar teorisinin kendisi, proleter olmayan güçleri işçi sınıfının yerine ikame eder; ancak İran'da gerilla mücadelesi bununla hemen hemen eşit bir öneme sahip oldu. Bu konuda, solun geçmişteki hatalardan ders çıkardığını gösteren çok az işaret var.

Fedayiin-Azınlık, 'proleter mücadele'ye bağlı olduğunu iddia etmekle birlikte, 1978 olayları sırasında örgütü salt bir seyirci konumuna düşürmüş olan 1970'li yılların pratiğini savunuyor. Devrimden sekiz yıl sonra, gerilla mücadelesinin marjinalliğinin açığa çıktığı şu günde bile, Fedayiin-Azınlık hâlâ şunları iddia edebiliyor:

Şubat 1971'de, İran toplumunun koşullarının doğru bir analizine sahip İran halkının Fedayiin Gerillaları, doğru bir kararlar, Gilan eyaletinde konumlandırılmış olan

Siakhal'deki jandarma komutanlığına saldırı düzenlediler, ...halkın zihninde düşman mutlak bir güce sahipken kendisinin mutlak bir güçsüzlük içinde bulunduğu şeklindeki yanlış kanaati yıkmak üzere İran halkının devrimci mücadelesinde yeni bir dönemi başlattılar...Siakhal destanını izleyen olaylar, İran Halkının Fedayi Gerillaları'nın takip ettiği yolun doğruluğunu kanıtladı.¹¹

Aradan geçen zaman içinde, 'kurtuluş' sürecinin bir parçası olarak gerilla savaşı anlayışı bazı akımlar tarafından genişletildi. Örneğin, İKP için, partinin Komoleh kanadı temelinde Kürdistan'da 'kurtarılmış bölgeler' yaratmak için gösterilen çaba merkezi bir öneme sahip bulunuyor.

İşçi hareketi: Sosyalist teorinin tüm sorunları birbiriyle yakından bağlantılıdır; bir konudaki netsizlik, diğer konular üzerinde de net olunmadığı anlamına gelir. [İran solunda] Mücadele içindeki işçi sınıfının deneyimleri üzerine yeniden düşünmeme eğiliminin ikameci fikirlerin çarpıcı özelliğini oluşturması hiç de şaşırtıcı değil. Kitle grevi hareketinin gelişimiyle ilgili bir açıklamaya rastlanmaması İran solunun tipik bir özelliğidir. İşçi sınıfı sık sık 'siyasi' mücadele yerine 'ekonomik' mücadele yürütmüş olmakla ve 'devrimci öncü'nün - yani sol örgütlerin bizzat kendisinin - düzeyini yükseltmemekle suçlanır.

Fedayiin-Azınlık, devrimci değişimin, kitlelerin kendi 'program'ını benimsemesi durumunda mümkün hale geleceğini ileri sürüyor:

Zafere ulaşmamız mümkün, çünkü, bu aşamada, İran proleteryanının asgari talepleri dışında, işçi ve emekçilerin haklarının kazanılmasını sağlayacak, bilinçli proleteryanın liderliği altında onların bilinçli ve bağımsız mücadelesini sosyalizme götürececek başka bir devrimci program mevcut değil.¹²

Grevlerin önemine gönülsüzce değinilirken, kitlesel işçi hareketinin gerçek karakteri büyük ölçüde görmezden geliniyor. Devrimden bu yana geçen yıllar içinde İran solunu oluşturan örgütler içinde kitle grevi hareketiyle ilgili olarak ciddi bir çalışma yapılmamış olması gerçekten dikkate değer - bu tür çalışmalar akademisyenlere bırakılıyor. Bu örgütlerin 1978 olaylarıyla - kitle grevinin gelişimi, ilkin grev komitelerinin, ardından işçilerin kendi mücadele örgütü olan şuraların kurulması - ilgili olarak söyleyebilecekleri hemen hiçbir şey yok.¹³ İşçilerin 'bilinçli proleterya' arkasında saf tutacaklarını öngören seçkin varsayım, sınıfın deneyimlerinden ders çıkarma ya da işçi mücadeleleri aracılığıyla sosyalist bir örgüt inşa etme konusunda yaşanan sürekli aczin bir yansıması.

Stalinizm: Bu örgütlerden hiçbiri Stalinist çerçevenin dışına çıkamıyor - bunun sonucu olarak, hepsi de Stalinist dünya görüşünün sınıflar konusunda yarattığı ve kalıcılaştırdığı yanlışlamaları ifade etmeyi sürdürüyor. Bu konuda Tudeh'ten çok az şey umulabilir, ancak, Fedayiin-Azınlık gibi örgütlerden, hiç değilse şekilsel olarak, Rus egemen sınıfına ve Doğu Bloku ülkelerindeki rejimlere daha ihtiyatlı yaklaşması beklenir.

İran Devrimi deneyimlerine ve kendisinin Tudeh yanlısı Fedayiin-Çoğunluk'tan ayrılmasına rağmen, Fedayiin-Azınlık 'emperyalist kampa karşı sosyalist ülkelerin kampı' türküsünü söylemeye devam ediyor. Azınlık, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'ni 'revizyonist-şovenist' olarak görürken, Rusya'da 'değişim ve reform potansiyeli'nin hâlâ var olduğunu, 'proleteryanın uluslararası müttefiki olan Sosyalist Kamp'ın en güçlü biçimde Rusya, Doğu Avrupa ve Güneydoğu Asya'da temsil edildiğini düşünüyor. Örgüt, 'sosyal-şovenizm'in Çin Komünist Partisi ile Troçkizmin önderliğindeki 'sapkın' hattına düşman olduğunu ilan ediyor.¹⁴

Hemen hemen aynı formülasyona İKP'nin yaklaşımında da rastlıyoruz. Rusya'nın 'tekelci devlet kapitalizmi'nin egemenliği altında olduğu söylenirken, bunun Ekim Devrimi'nden sonraki on yıl içinde yeni devlet kapitalisti egemen grubu iktidara yerleştiren karşı devrimin değil, 'Kruşçev

revizyonizmi'nin bir ürünü olduğu iddia ediliyor. İKP'ye göre, Stalinist dünya görüşü bir eylem kılavuzu olmaya devam ediyor - dolayısıyla bir kenara itilmesi gereken şey yalnızca 'modern revizyonizm (Kruşçevcilik), 'Üç-Dünya' revizyonizmi, Avrupa Komünizmi ve Troçkizm'.¹⁵

Gerek Fedayiin-Azınlık'ın, gerekse İKP'nin 'Troçkizm'i Marksist gelenekten bir sapma olarak lanetlemesi kabul edilir bir şey değil. Troçkist örgütlerin yetersizlikleri her ne olursa olsun, Rusya'daki karşı devrim yıllarında sağ kalmış birkaç Bolşevikle birlikte Marksist geleneği sürdüren ve geliştiren, Stalinist saldırı karşısında devrimci sosyalist bir akımın varlığını sürdürmesi için mücadele eden kişinin Troçki olduğunu hatırlatmak gerek. Ayrıca, modern İran tarihinin ve devrim sürecinin kavranabilmesi, ancak - sürekli devrim teorisi başta olmak üzere - Troçki'nin Marksist geleneğe yaptığı katkılarla mümkündür. 'Troçkizm'in yüzeysel bir yaklaşımla reddedilmesi, İran solunun Stalinist yönetime ilişkin yeniden değerlendirmesinde ne denli az mesafe kat ettiğini gösteriyor.

Bir Devrimci Sosyalist Parti'nin İnşası

Şah'ın devrilmesini izleyen aylar içinde, İranlı işçiler potansiyel bir devrimci durum yarattılar. Onların bu tarihi fırsatı değerlendirememiş olmaları, şuraların gelişiminin sınırlı kalması ile kendi sınıf düşmanlarının gerçekleştirdiği başarılı karşı devrimin bir sonucuydu.

Eğer işçi sınıfı içinde kök salmış bağımsız bir devrimci sosyalist parti mevcut olsaydı, devrimin yazgısı çok farklı olabilirdi. İşçi sınıfının kendi eylemine bağlı kalmış bu türden bir parti seçkinci gerilla örgütlerinin sahip olduğu kadar bir dinleyici kitlesine sahip olsaydı bile, işçilere kendi örgütlerini derinleştirmeleri ve bunları yaygınlaştırmaları - en önemlisi şuraların sovyetler biçimini alacak biçimde geliştirilmesi - için çağrıda bulunma şansına sahip olabilirdi.

Böyle bir parti, salt işçileri yeni örgütsel biçimler yaratmaya yönlendirerek sovyetleri yaratamazdı - ayaklanmayı izleyen dönemin politikleşme düzeyinin bir hayli yüksek olduğu atmosferinde, şuralar içindeki parti üyeleri meclisleri genişletmek isteyen işçiler için güçlü bir çekim merkezi olabilirdi. Bu üyeler, örgütlenmenin diğer işyerlerine ve sanayinin diğer dallarına yayılması, üretim üzerinde kontrolün artırılması, işçi milisleri kurulması, ihtilalci bir hareketi besleyecek diğer tüm önlemlerin alınması için işçilere çağrıda bulunabilirdi. Ayrıca, parti üyeleri kendi haklarını genişletmek için savaştıkları diğer güçlerin - kadın hareketi, köylülerin ve ulusal azınlıkların hareketleri - mücadelelerine destek olabilirdi.

Bunların - gerek kitle grevi döneminde, gerekse şura hareketi döneminde - gösterdikleri başarıya bağlı olarak, işçilerin Şah'ın devlet aygıtının geriye kalan kısmına - ve küçük burjuvazinin onu tekrar onarmaya çalışan temsilcilerine karşı - doğrudan saldırıya geçmesi önerisi öne çıkarılabilirdi.

Sol, bütün süreç boyunca, - karşı devrimci unsurlarla işbirliği önererek, ya da, en iyi durumda, kesin bir tutum alınması gereken anlarda tereddüte düşüp hareketsiz kalarak - bunun karşıtı olan bir stratejiyi benimsedi. Sonuç olarak, yeni rejim, işçi hareketine içerden ve dışardan saldırma yeteneği kazanıncaya kadar geçen süre içinde sınıf savaşı açısından sahip olduğu zayıf silahlarını güçlendirme şansını bulabildi.

Pek çok İranlı sosyalist, Şah'ın politikalarının sanayide böyle bir sosyalist örgütün kurulmasını imkansız hale getirmiş olduğunu ileri sürüyor. Ne var ki, baskılar yoğun olmakla birlikte, bu baskı işçileri örgütlenmekten alıkoymamıştı. Sanayideki bir dizi militanla yüz yüze görüşmeler yapmış olan Bayat şunları söylüyor:

Grev hareketi üzerine yaptığım çalışma her kollektif eylemin dikkatlice düşünülmüş, tasarlanmış ve hayata geçirilmiş olduğunu gösteriyor. Grevlerin liderleri ne türden bir eyleme girişileceği, hangi taleplerin öne çıkarılacağı, gizli polis önlemlerini boşa

çıkarmak için hangi taktiklere başvurulacağı konularında görüşüp karar alırlardı. Devrimci kabarışın ilk aylarında, kararlar, yıllar içinde kendiliğinden doğup gelişmiş gizli hücreler tarafından alınmak zorundaydı. Yapılan planlar güvenilir ilişkiler aracılığıyla işçi kitlesine iletildi ya da gerekli mesajların araya hiç kimseyi sokmadan bir söylenti şeklinde herkese ulaşması sağlanırdı.¹⁷

Gerçekten, yıllar içinde, militan işçiler arasında işverenlere ve rejime karşı direnmek üzere bir ağ oluşturulmuştu. İşyerlerinde hiçbir varlığa sahip olmayan sol, bunların varlığından habersizdi. Sol işyerlerinde yoktu, çünkü benimsemiş olduğu devrim teorileri onun işyerinde olmasını gerektirmiyordu. Bu durum, Stalinist politikanın bir sonucuydu.

Devrimin öğrettiği dersler açık ve çarpıcı; ne var ki, Stalinist dünya görüşünün etkisi sonucu İran solunun pek çok örgütü devrimin beraberinde getirdiği olaylardan bu yana bu dersleri kavrama konusunda çok az yol kat etti. Her şeye rağmen, işçi hareketi yeniden örgütlenecek; yeni ağlar oluşturulacak; ve zamanla rejim tekrar bir basıncın altına girecek. Devrimci sosyalistler yeniden ne yapılması gerektiği tartışması ile karşı karşıya kalacaklar. Bunları yapabilir duruma gelmeleri, eski, iflas etmiş gelenekten kesin bir biçimde koparak devrimci Marksizmin stratejilerini benimsemeleri halinde mümkün.

NOTLAR

1. Bölüm: İRAN'DA KAPİTALİZM

1. Örneğin bkz. Thomas Hodgkin, *The Revolutionary Tradition in Islam, Race and Class*, Cilt XXI, Kış 1980, sf. 221-237. Hodgkin'e göre, İran Devrimi 'İslamda otantik, ilkel topluluklara özgü, ama canlı bir devrimci geleneğin varlığının' kanıtıydı. O'nun öne sürdüğü sava göre, bu, Marksist gelenekle pek çok müşterekliğe sahipti: 'Devrimci İslam, Marksistlerin bir dünya sosyalist topluluğunun kurulmasını amaçlaması gibi, model bir İslami topluluğu dünya ölçeğinde inşa etme arayışındadır.' Dolayısıyla, 'Devrimci Müslümanlar' ve Marksistler politik bir dönüşüm için birlikte çalışabilmelidirler.
2. 1970'lerin başlarından itibaren İran Solu içinde egemen akımlardan birini temsil eden Fedayeen gerilla örgütüne göre, İran toplumunun 'sosyo-ekonomik altyapı ve siyasi-kültürel üstyapısını belirleyen' merkezi önemdeki dönem 1960'lardan sonra başlayan dönemdir. Bkz. Bizan Jazani, *Capitalism and Revolution in Iran*, (London 1980), sf. 77.
3. Bazaar, uzun bir süre İran'da ticaret, finansman ve zanaat üretimi üzerinde egemenlik kurmuştur. Bazaari terimi zanaatçıları, pazarcıları içine alırken, bazaar, tedrici olarak değişerek tüccar sınıfına ve burjuvazinin mülküne karşılık gelmeye başlayan bir terimdir.
4. Bkz. N. Keddie, *Roots of Revolution* (New York 1981), sf. 40-62.
5. W. Floor, *Industrialisation in Iran 1900-1941* (Durham 1984), sf. 7. Floor, yaygın kabul gören İran'da bu dönemde geniş ölçekli imalat sanayiinin varolmadığı görüşünün doğru olmadığını ileri sürüyor.
6. Önde gelen ayetullahlardan biri olup İranlı şirketlerin yararına fetvalar veren Mangol Bayat'a göre, 'bunu kutsal bir görev kabul ederek Ögücü oranında hisse senedi satın almak suretiyle buna katkıda bulunmak tüm inananların yerine getirmesi zorunlu bir görev' idi. Bayat, *The Cultural Implications of the Constitutional Revolution*, E. Bosworth ve C. Hillenbrand, Qajar Iran (Edinburgh 1983) sf. 71 içinde.
7. Floor, *Industrialisation*, sf. 9.
8. Floor, *Labour Unions, Law and Conditions in Iran (1900-1941)* (Durham 1985), sf. 5.
9. Floor, *Labour Unions*, sf. 6.
10. Floor, *Labour Unions*, sf. 7.
11. F. Halliday, *Iran: Dictatorship and Democracy* (London 1979), sf. 177.
12. Floor, *Labour Unions*, sf. 12-14.
13. Floor, *Labour Unions*, sf. 14.
14. İran Komünist Partisi Haziran 1920'de kuruldu. Parti üyeliği, küçük İran işçi sınıfı içindeki kabarışı yansıtıyordu. Parti'nin yapmış olduğu tahminlere göre, partinin sıradan üyelerinin yüzde 60'ı işçi ve çırak, yüzde 30'u devlet memuru, yüzde 7'si zanaatçı-tüccar ve yüzde 3'ü aydın ve askerdi. E. Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions* (Princeton 1982), sf. 115.
15. Floor, *Labour Unions*, sf. 19.
16. G. Jones, *Banking and Empire in Iran* (Cambridge 1986), sf. 228.
17. Floor, *Industrialisation*, sf. 24.
18. Floor, *Industrialisation*, sf. 24.
19. Floor, *Industrialisation*, sf. 30-34.
20. Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, sf. 146; Floor, *Industrialisation*, sf. 35.
21. J. Bhahrier, *Economic Development in Iran* (London 1981), sf. 172.
22. Abrahamian'a (*Iran Between Two Revolutions*, sf. 147) göre toplam 170.000 iken, Floor (*Industrialisation*, sf. 27), kendisinin 'olması gerekenden daha düşük' rakam verdiğini düşündüğü İran kaynaklı bir tahminine göre bunun 260.000 olduğunu söylüyor; Rus kaynaklı bir tahmine göre ise toplam işgücü 525.000'in altında değildi. Keddie (sf. 109), 'petrol sahâlarında çalışan işçilerin tüm diğer sanayilerde çalışan işçilerden daha fazla olduğu' argümanının açıkça yanlış olduğunu ileri sürüyor. İran'da yerli sanayinin çok küçük olduğu ya da hiç mevcut olmadığı fikrini besleyen şey de bu türden yanlışlar.
23. Floor, *Labour Unions*, sf. 59.
24. Floor, *Industrialisation*, sf. 30.
25. Floor, *Industrialisation*, sf. 31.
26. Bhahrier, sf. 158.
27. Bhahrier, sf. 159.
28. Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, sf. 146.
29. Keddie, sf. 107.

30. 'Bileşik ve eşitsiz gelişme' kavramının ve onun sürekli devrim teorisi açısından sahip olduğu önemin bir açıklaması için, bkz. L. Troçki, *The Permanent Revolution ve Results and Prospects* (New York 1969), özellikle 2. ve 4. bölümler.
31. Keddie, sf. 110.
32. Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, sf. 348.
33. Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, sf. 284.
34. Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, sf. 350.
35. S. Zabih, *The Communist Movement in Iran* (Berkeley 1966), sf. 153.
36. Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, sf. 353.
37. Keddie, sf. 121.
38. Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, sf. 362.
39. Keddie, sf. 133.
40. Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, sf. 269.
41. CIA ve İngiltere'nin darbeyle ilişkisiyle ilgili olarak bkz. K. Roosevelt, *Countercoup: The Struggle for Control of Iran* (New York 1979). Roosevelt, bu darbeyi 'Amerika'nın gizli bir şekilde yürüttüğü operasyonlar içinde en başarılı olanlarından biri' şeklinde niteliyor.
42. Örneğin bkz. B. Nirumand, *Iran: The New Imperialism in action* (New York 1969). Döneme ilişkin kaleme alınmış bu çalışma Musaddık'ı kitlesel halk hareketinin 'demokrat' lideri olarak görüyor; sınıf çatışmasının düzeyi gözardı ediliyor. Daha yakın zamanlarda yapılmış bir analizde, Moghdam, yaşamsal önemdeki bu dönemi onun taşıdığı devrimci olasılıklardan bir tek kelimeyle bile bahsetmeden geçiştirerek aynı hataya düşüyor. Bkz. Val Moghdam, *Socialism or anti-imperialism? the Left and Revolution in Iran*, *New Left Review* 166 içinde, Kasım-Aralık 1987, sf. 7-8.
43. Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, sf. 371.
44. Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, sf. 357.
45. Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, sf. 370.
46. Terimin kökeni ve kullanımı ile ilgili olarak bkz. H. Draper, *Karl Marx's Theory of Revolution*, Cilt 2, sf. 201-249.
47. Troçki'nin teorisinin kısa ve özlü bir değerlendirmesi için bkz. T. Cliff, *Deflected Permanent Revolution*, *International Socialism* 1:12 içinde, İlkbahar 1963; makale aynı başlık altında bir broşür olarak yeniden basıldı (London 1981). Troçki'nin orijinal analizi için bkz. *Permanent Revolution ve Results and Prospects*.
48. Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, sf. 420.
49. Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, sf. 422.
50. Bhahrier, sf. 186.
51. Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, sf. 422.
52. Halliday, sf. 143.
53. Bhahrier, sf. 192.
54. Halliday, sf. 176.
55. Halliday, sf. 143.
56. Ekonomik durgunluğun yaratmış olduğu etkiyle ilgili bir değerlendirme için, bkz. E. Abrahamian, *Iran: The Political Challenge*, *MERIP Reports* 69 içinde, Temmuz-Ağustos 1978, sf. 3-8.
57. Halliday, sf. 207.
58. Aktaran Halliday, sf. 208.
59. E. Abrahamian, *Structural Causes of the Iranian Revolution*, *MERIP Reports* 87 içinde, Mayıs 1980, sf. 25.
60. Hossein Bashiriyah, *The State and Revolution in Iran* (London 1984), sf. 97.
61. Abrahamian'a göre, 250.000 dükkan sahibi ve tüccarı içinde barındıran bazaar kurumu kentlerden kırsal kesimdeki her bölgeye ulaşmış durumdaydı; bazaarı olarak anılan işadamları ise kırsal alanda halı, ayakkabı gibi el zanaatına dayalı mallar üreten 430.000 atölyeyi finanse ediyorlardı. Abrahamian, *MERIP Report* 87 içinde, sf. 24.
62. Şah'ın itaatkarı olan 'Yeniden Doğu Partisi'nin bazaarın üstüne salınan müfettişlere eşlik etmesi, halihazırda öfke dolu dükkan sahiplerini ve pazarcıları daha da öfkeliyordu. Abrahamian, *MERIP Report* 87 içinde, sf. 25.
63. Halliday, sf. 154.
64. Halliday, sf. 151.

65. Abrahamian, Iran Between Two Revolutions, sf. 435.
66. Abrahamian, Iran Between Two Revolutions, sf. 434.
67. Abrahamian, MERIP Report 87, sf. 22.
68. Assef Bayat, Workers and revolution in Iran (London 1987), sf. 91.

2. Bölüm: DEVRİM

1. Örneğin Keddie'ye göre, rejimi basınç altına sokan başlıca gruplar liberaller, öğrenciler, gerilla örgütleri ve dini şahsiyetlerdi. Bkz. Keddie, 9. bölüm.
2. Devrimi konu alan ve bu olaylara gerçek ağırlığını kazandıran yegane çalışma Rama Nima'nın The Wrath of Allah (London 1983) adlı eseridir; bkz. sf. 56-57.
3. Nima, sf. 57.
4. Shaul Bakhash, The Reign of the Ayatollahs (London 1985), sf. 45.
5. İslamiyet yedinci yüzyılda Arabistan'ın ticari şehirlerinde doğdu. Esas itibarıyla bölgedeki tüccar sınıfların ideolojisiydi ve, W. Montgomery Watt'ın da işaret ettiği gibi, her zaman için 'yalnızca tanımlayıcı olmayıp aynı zamanda kendisinin en temel doktrinlerinin formüle edildiği ticari terimlerle dolu idi'. Bkz. Watt, Islam and the Integration of Society (London 1961), sf. 9. Ayrıca bkz. M. Rodinson, Islam and Capitalism (London 1974). Rodinson, Tanrı ile insan arasındaki ilişkinin İslami kavranışı ile ilgili olarak Torrey'den şu alıntıyı veriyor: 'Tanrı ile insan arasındaki karşılıklı ilişkiler çok sıkı bir ticari niteliğe sahiptir. Allah ideal bir tüccardır... yaşam ise kazanç ya da kayıptan oluşan bir iş.' (sf. 81)
6. Abrahamian, MERIP Report 69, sf. 4 içinde.
7. Abrahamian, MERIP Report 69, sf. 4 içinde.
8. Aktarıldığı yer: Abrahamian, MERIP Report 69, sf. 4.
9. Karl Marx, Contribution to the Critique of Hegel's Philosophy of Right, Marx: Early Writings (London 1975), sf. 244 içinde.
10. D. Hiro, Iran under the Ayatollahs (London 1985), sf. 78.
11. Abrahamian, Iran Between Two Revolutions, sf. 517.
12. Hiro, sf. 79.
13. Abrahamian, Iran Between Two Revolutions, sf. 518.
14. Hiro, sf. 99.
15. Rosa Luxemburg, Ausgewalte Reden und Schriften (Berlin 1955), sf. 201-2; T. Cliff'in çevirdiği Rosa Luxemburg (London 1968), sf. 30-31. Rosa Luxemburg konusunda farklı bir çeviri için bkz. The Mass Strike (Bookmarks, London 1986).
16. Ekim Devrimi sırasındaki sovyetlere ilişkin bir analiz için, bkz. T. Cliff, Lenin: All Power to the Soviets (London 1976). Avrupa'da 1915-1920 arasında yaşanmış olan devrimci eylemlilik dalgası ile ilgili olarak, bkz. D. Gluckstein, The Western Soviets (London 1985).
17. Aktarıldığı yer: Terisa Turner, Iranian Oilworkers in the 1978-79 Revolution, P. Nore ve T. Turner, Oil and Class Struggle (London 1980) içinde, sf. 282.
18. Turner, sf. 282-3.
19. L. Troçki, 1905 (London 1971), sf. 123.
20. Bayat, sf. 96.
21. Turner, sf. 280.
22. Bayat, sf. 93.
23. Aktaran Bakhash, sf. 48.
24. Şah Rıza'nın önde gelen dini çevrelere karşı giriştiği şiddetli saldırıya karşın Humeyni 15 yıl boyunca sessizliğini korudu. Bkz. Bakhash, sf. 20-24. H. Algar'ın Islam and Revolution: Writings and Declarations of Imam Khomeini (Berkeley 1981) adlı eseri de, bugün Humeyni'nin Pehlevi devletiyle sürekli çatışmış dini bir lider olarak gösterilmesi için gösterilen titiz çabalara karşın Humeyni'nin bu dönem boyunca hemen tamamen apolitik bir tutum sergilemiş olduğu görüşünü doğrular. Algar şunu yazıyor: 'İmam Humeyni'nin siyasi bir içeriğe sahip kamuoyuna yönelik ilk bildirisi... 1941 yılına karşılık düşer.' (sf. 15)
25. Bakhash, sf. 23.
26. Bkz. Bakhash, sf. 23.
27. Bunlar arasında, 1946 yılında kurulmuş olan Fedayiin-e Islam grubu, Humeyni'nin daha sonraları benimsemiş olduğu köktendinci ilkelerin pek çoğunu desteklemiştir. Bu grup, sonraları 1978-79'daki Humeyni yanlısı hareketin öne çıkmış liderleri konumuna gelecek olan ve 1981'de İslam Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanlığı görevini yürütmüş Muhammed-Ali Recai'nin de aralarında bulunduğu bir dizi aktivistin ortaya çıkmasını sağladı. Bkz. Abrahamian, Iran Between Two Revolutions, sf. 259.

28. Aktaran Bakhash, sf. 24.
29. Bakhash, sf. 27.
30. Aktaran Bakhash, sf. 32.
31. Abrahamian, Iran Between Two Revolutions, sf. 532.
32. Aktarıldığı yer: Algar, sf. 246. Humeyni, ayrıca, 'İslami Devrim Meclisi'nin Kuruluşu' ile ilgili bir bildirisinde, 'ülkenin emekçilerin ve ezilen kitlelerin yararına olacak biçimde yeniden yapılandırılmasını sağlamak için' mücadelenin sürdürülmesi gerektiğini ileri sürmüştür.
33. Aktaran Suroosh Irfani, Revolutionary Islam in Iran (London 1983), sf. 163.
34. Aktaran Bakhash, sf. 48.
35. Aktaran Irfani, sf. 163.
36. Bayat, sf. 131.
37. Bayat, sf. 151.
38. Shariati'nin eserine yakınlık gösteren bir çalışma için, bkz. Irfani, sf. 116-134. Abrahamian (Iran Between Two Revolutions, sf. 464-473), Shariati'nin 'Marksizmle olan sevgi-nefret ilişkisi' ile ilgili olarak çok daha iyi bir analiz sunuyor.
39. Abrahamian, Iran Between Two Revolutions, sf. 456.
40. Aktaran S. Zabih, The Left in Contemporary Iran (London 1986), sf. 125.
41. Aktaran S. Zabih, The Left, sf. 126.
42. Aktaran S. Zabih, The Left, sf. 129.
43. Zabih, The Left, sf. 130.
44. Aktaran Abrahamian, Iran Between Two Revolutions, sf. 493.
45. Moghadam, İran Solu'nun 1960 ve 1970'li yıllarda Şeriatî gibi din ve kültür sorunlarını tartışan yazarların çalışmalarından haberdar bile olmadığını ileri sürüyor. Ancak, örneğin Fedayîin grubu, Mücahidin ile yapılan tartışmadan kesinlikle haberdardı ve grubun kendi içinde dinin ve ruhbanlar sınıfının rolüyle ilgili tartışmalar yapıyordu. Grup, 'ilerici' mollaların 'halk güçlerinin öncü kesimi'nin bir parçası olabileceği sonucuna varmıştı -bu, örgütün dini çevrelerin karşıdevrimdeki rolünü kavramada çektiği güçlüğü'nün nedenlerinden birisini oluşturuyordu. Bkz. Jazani, Capitalism and Revolution, sf. 62-65 ve Moghadam, sf. 15.

3. Bölüm: ŞAH'TAN SONRA

1. GKAK, 118 işyerinin ve hizmetlerin devrimin başarısı açısından esaslı bir öneme sahip olduğunu duyurdu. Bayat, sf. 95.
2. Turner. sf. 280.
3. Bakhash, sf. 54.
4. Aktaran Bakhash, sf. 55.
5. Bakhash, sf. 55-56.
6. Bayat, sf. 103.
7. Günde 215 Riyal'den 567 Riyal'e. Bayat, sf. 103.
8. İşyerindeki kararlar ve süreçler üzerinde kontrol anlamında 'işçi kontrolü', bir bütün olarak toplumdaki kararlar üzerinde kontrol değil.
9. Bayat'a göre, Aralık 1978'de ve Şubat 1979'da, halk, kuzey Azeri bölgesindeki eyaletlerle Hazar eyaletleri başta olmak üzere, günlük işleri yerine getirmek üzere şura ar kurarak bir dizi şehirde kontrolü ele geçirmişti. Bunlar, Amol ve Sari'nin kasabalarında, sanayi gruplarının, öğretmenlerin, tüccarların ve devlet memurlarının temsilcilerine dayanıyordu. Tahran'da, yerel yönetimi organize etmek için mahalli şuralar kuruldu. Bununla birlikte, hiçbir yerde yerel örgütle işyeri örgütü arasında doğrudan bir bağ yoktu. Bayat, sf. 96.
10. Bayat, sf. 130.
11. Bayat, sf. 126.
12. Aktaran M. Poya, Iran 1979, C. Barker (editör) Revolutionary Rehearsals (London 1987) içinde, sf. 147.
13. Humeyni'ye ve kamulaştırma tedbirlerine duyulan coşkunun Tudeh Partisi'nin pek çok üye ve taraftarının teknik ve idari görevlere gelmesine yol açtığı dönem bu dönemdi. Bunların çoğu daha sonraları tasfiyeye uğradı. Moghadam şu yorumu yapıyor: 'Böylesine deneyimli ve sağlam bir partinin böylesine hatalı davranması karşısında ancak şaşkınlık duyulabilir.' (Moghadam, sf. 24) Gerçekte, Tudeh'in yeni rejim içindeki tasfiyesi ile 40 yıl geriye uzanan bir pratik arasında yakın bir ilinti vardı.
14. Aktaran Bayat, sf. 109.
15. Bayat, sf. 119.

16. Bayat, sf. 115.

17. Petrol fiyatlarının yükselmesi, petrol işçilerinin grevine karşı, devrimin ilk dönemlerinde İran'ın ihracat gelirlerinin yüksek düzeyde seyretmesini sağladı. 1977-78 yıllarında petrol ve gaz ihracatının getirdiği gelir 21.2 milyar dolar; 1978-79'da 19.3 milyar dolar; 1979-80'de 19.4 milyar dolar idi. Savaş gelirleri üzerinde 1980-81'e kadar ciddi bir etki yaratmadı, ancak 1980-81'de savaşın etkisiyle gelirler 11.8 milyar dolara düştü. Döviz akışında başgösteren ani kriz gibi dışsal faktörlerin sanayide yaşanan sorunlardan sorumlu olmadığı açıktır. Bkz. L. Meyer, *The Iranian Economy Since The Revolution*, Aussen Politik 3/84 (Hamburg) içinde, sf. 303.

19. Bayat'a göre, Şubat 1979 ile Temmuz 1979 arasında İran'daki ulusal basın ve sol yayınlar 287 işyerinde yeni taleplerin ileri sürüldüğünü gösteriyordu. (Benzeri talepler ileri süren diğer pek çok işyeri basının dikkatinden kaçtı) Bayat, bu talepleri, ücretleri, lokavt karşıtı istemleri, daha düşük çalışma saati, eşit ücret ve benzeri talepleri içeren 'ekonomik' talepler ve, işverenlerle Savak ajanlarının yargılanması, şuraların resmen tanınması, militanların cezalandırılması, grev hakkı gibi konularla ilgili talepleri içeren 'radikal' talepler olmak üzere ikiye ayırıyor. Bu talepler, işyeri delegeleri tarafından özellikle 1 Mayıs gibi gösteri ve yürüyüşlerde sık sık dile getirildi. Bkz. Bayat, sf. 103-104.

20. Aktarıldığı yer: Poya, Barker içinde, sf. 151.

21. C. Goodey, *Workers' Councils in Iranian Factories*, MERIP Report 88, Haziran 1980 içinde, sf. 6.

22. Bayat, sf. 146.

23. Rusya'da devlet kapitalizminin gelişimi ile ilgili ayrıntılı bir çalışma için, bkz. T. Cliff, *State Capitalism in Russia* (London 1974). Komintern'in dejenerasyonu ile ilgili bir analiz için, bkz. D. Hallas, *The Comintern* (Bookmarks, London 1985).

24. Çin'deki gelişmelerin kısa ve özlü bir değerlendirmesi için, bkz. Hallas, sf. 118-122.

25. Bkz. Hallas, sf. 139-159.

26. Abrahamian'ın da işaret ettiği gibi, '...Tudeh'in kurucu üyeleri Marksistti (ve, daha sonraki gelişmelerin de gösterdiği gibi, Sovyetler Birliği'nin sadık destekçileriydiler); [ancak] kendilerini komünist olarak adlandırmıyorlardı.' Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, sf. 282.

27. Bkz. Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, sf. 284.

28. B. Jazani, *The Socio-Economic Analysis of a Dependent Capitalist State* (orijinal İngilizce çeviri Londra'da İran Komitesi tarafından yayımlandı, tarihsiz), sf. 78.

29. Jazani, *Socio-Economic Analysis*, sf. 89-90.

30. Moghadam şunu ileri sürüyor: 'Yeni İran solu teorileştirme çabalarına karşı bir antipati, entelektüel ve çözümsel çalışmaya karşı bir tahammülsüzlük ve dar bir biçimde tanımlanmış pratiğe yönelik bir tercih geliştirdi.' Moghadam, sf. 9.

4. Bölüm: SONUN BAŞLANGICI

1. Zabih, *The Left*, sf. 88-99 ve 135.

2. Zabih, *The Left*, sf. 137. Fred Halliday, solun Humeyni rejiminin kuruluşundan önce sahip olduğu yaklaşımın onun daha sonra yaşadığı sorunların sorumlusu olduğunu öne sürüyor. Halliday, 'solun liberalizm üzerindeki ısrarının felaketi hazırladığı' fikrine karşı çıkıyor; O'na göre, Bahtiyar ve taraftarları gibi 'ılımlı demokratik güçler'le bir ittifak kurulmuş olsaydı, bu dinsel diktatörlüğün kurulmasını önleyebilirdi. Bu bakış açısında iki sorun var. Birincisi, Bahtiyar ve liberaller devrimin önünü almak için uğraş gösterdiler. Bu tür güçlerle bir ittifak kurmak, grev komitelerinin ve şuraların yerle bir edilmesini kabul etmek -hareketin bağımsız özünden feragat etmek- anlamına gelirdi. İkincisi, liberallerle Humeyni grubu müşterek bir amaca sahiplerdi: farklı önceliklere sahip olmakla birlikte, İran kapitalizmini yeniden inşa etmek. Şah tarafından göreve getirilmiş olan Bahtiyar, kitle hareketini kontrol edebilmek için en baskıcı yöntemlere başvurmaktan kaçınmazdı. Halliday'in yaklaşımı, 'bloklar' ve 'ittifaklar' kurma fikrini benimseyen tüm yaklaşımlar gibi, durumun gerçek dinamiğini kavramakta başarısız kalıyor; unutulmuş önemli gerçek şu ki, sürekli devrimin şartlarının ortaya çıkmaya başladığı koşullarda burjuvazinin tüm kesimleri gerici bir tavrı benimser. Bütünüyle bağımsız bir işçi liderliğinin varlığı, devrimci süreci devam ettirmek için zorunludur. Bkz. Halliday, *The Iranian Revolution and its Implications*, *New Left Review* 166 içinde, sf. 37.

3. Aktaran Bayat, sf. 133.

4. Aktaran Bakhash, sf. 57.

5. Aktaran Bakhash, sf. 58.

6. Aktaran Bakhash, sf. 59.

7. Bakhash, sf. 58.

8. Humeyni grubunun Hojatieh'e karşı değişen tavrıyla ilgili bir çözümleme için bkz. A. Vali ve S. Zubaida, Factionalism and political discourse in the Islamic Republic of Iran: The Case of the Hujjatiyeh Society, Economy and Science, cilt 14, sayı 2, Mayıs 1985 içinde, sf. 139-173.
9. Solun Tudeh ve bir ulusal, devlet kapitalisti stratejiyi savunan Fedayiın'ın bazı seksiyonları gibi unsurları bunlara dahildi.
10. Bakhash, sf. 57.
11. Bakhash, sf. 134.
12. Irak, Körfez ülkeleri ve ABD arasındaki ilişkileri konu alan bir çalışma için, bkz. G. Nonneman, Iraq, the Gulf States and the War (London 1986), sf. 22. ABD'nin savaşa ilişkin yaklaşımıyla ilgili olarak, bkz. J. Stork ve M. Wenger, US ready to intervene in Gulf War, MERIP Reports 125/126, Temmuz-Eylül 1984 içinde, sf. 44-48.
13. P. Marshall, A test of strength, Socialist Worker Review, no. 104, Aralık 1987 içinde, sf. 20-23; Marshall savaşın karakterindeki değişimi ve bunun Marksistler açısından anlamını irdeliyor.

5. Bölüm: DEVRİMİN ÖĞRETTİKLERİ

1. Tudeh News, sayı 16, 15 Mayıs 1985 (London), sf. 3.
2. Iran in Resistance, sayı 16, Ocak-Şubat 1987 (Denver, ABD), sf. 8. 1987 yılıyla birlikte Fedayeen Azınlık bir dizi fraksiyona bölünmüştü.
3. Bkz. Unity of Communist Militants, A Consideration of the Marxist Theory of Crisis and some deductions about Dependent Capitalism (Manchester 1983). İKP, İran'ın petrol gelirlerinin, uzun süre, ülkenin 'bağımlı' kalmasını sağlamak için emperyalizm tarafından kullanılan bir sermaye ihracı biçimi gösterdiğini ileri sürüyor.
4. Tudeh News, sayı 16, sf. 1.
5. Tudeh News, sayı 16, sf. 8.
6. Kar International, cilt 5, sayı 1, Sonbahar 1985 (New York), sf. 13.
7. Kar International, cilt 5, sayı 1, sf. 36.
8. Programme of the Communist Party (London 1982), sf. 15.
9. Tudeh News, 23 Temmuz 1986, sf. 7.
10. Kar International, cilt 5, sayı 1, sf. 37.
11. Iran in Resistance, sayı 16, sf. 10.
12. Kar Interntional, cilt 5, sayı 1, sf. 59.
13. Sorun, devrim üzerine yorumlarda bulunan İranlıların pek çoğunu güç durumda bırakıyor. Bunun en aşırı biçimi, Moghadam'ın İran solu üzerine kaleme aldığı son analizlerinden birinde görülebilir. Moghadam'ın 1978-79 olayları ile ilgili görüşleri grev hareketine, işçi komiteleri ya da şuralara ilişkin herhangi bir referans içermiyor. Bu eğilime dikkate değer bir istisna teşkil eden isim ise Assef Bayat.
14. Kar International, cilt 5, sayı 1, sf. 11-12.
15. Programme of the Communist Party, sf. 8.
16. Devrim sırasında aktif durumda olan üç Troçkist gruptan ikisi -HVK ve HKE- Humeyni rejimini destekledi. Üçüncüsü -HKS- ise, rejimin 'anti-emperyalizmi'ni kabul etmeye bir hayli yaklaşmış durumda olmakla birlikte, Humeyni'ye karşı çıktı.
17. Bayat, sf. 91.